

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

ПСИХОЛОГИЈА

- Пролегомена

Страхиња Димитријевић
Соња Станчић

Зиви, Белки, Атосу и Енви,

који нас сваки дан подсјећају
на важне ствари у животу:
љубав, оданост, посвећеност и праштање.

Назив дјела
ПСИХОЛОГИЈА - Прологомена

Аутори
Проф. др Страхиња Димитријевић, Филозофски факултет, Бања Лука
Доц. др Соња Станчић, Филозофски факултет, Бања Лука

Издавачи
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци
Универзитетски град, Булевар војводе Петра Бојовића 1А

Главни уредник
Проф. др Светлана Боројевић

Рецензенти
Проф. др Василије Гвозденовић, Филозофски факултет, Београд
Проф. др Нада Васелић, Филозофски факултет, Бања Лука
Проф. др Каја Дамњановић, Филозофски факултет, Београд

Секретар за издавачку дјелатност
Марко Аћић

Лектура и коректура
Драган Драгомировић

Ликовно-графичка припрема
Мирјана Деспот, Blogo Design

Фотографија на корицама
Саша Кнежић – *Пресјек*, Универзитетски фото-кино клуб Бања Лука

**Број и датум одлуке Сената Универзитета
о давању сагласности на публикацију**
02/04-3.100-47/25, 30.01.2025.

Лиценца
CC BY-NC

Штампа
“PRINT SHOP” д.о.о. Источна Илица

Тираж
100

Бања Лука, 2025.
ISBN/ISSN

ПСИХОЛОГИЈА

- Пролегомена

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

159.9(075.8)

ДИМИТРИЈЕВИЋ, Страхиња, 1971-

Психологија : пролегомена / Страхиња Димитријевић,
Соња Станчић. - Бања Лука : Универзитет у Бањој Луци :
Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2025
(Источна Илиџа : Print shop). - 283 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 100. - Библиографија: стр. 241-260. - Регистри.

ISBN 978-99976-49-67-6

COBISS.RS-ID 142299137

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	13
I. ПСИХОЛОГИЈА КАО НАУКА.....	17
Одређење психологије.....	19
Дефиниција психологије.....	19
Структура психичког живота.....	21
Циљеви психологије.....	30
 Наука и научни метод.....	33
Шта је наука?.....	33
Шта је истина?.....	36
Научна метода.....	37
Елементи научног сазнања	40
Мјесто психологије у систему наука	45
 Истраживачке методе у психологији	49
Истраживачки приступи.....	50
Квантитативне методе.....	53
Квалитативне методе.....	59
 II. РАЗВОЈ ПСИХОЛОГИЈЕ.....	63
Претече научне психологије.....	65
Психологија и антика.....	66
Филозофски коријени психологије.....	69
Рана проучавања мозга.....	73
Почеци експерименталне психологије.....	76
 Психолошки правци.....	81
Структурализам.....	86
Функционализам.....	89
Психоанализа.....	91
Бихејвиоризам.....	94
Гештalt психологија.....	97
Феноменолошко-егзистенцијалистичка психологија.....	101
Хуманистичка психологија.....	103
Когнитивистички приступ.....	106

III. ПСИХОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ.....	111
Теоријске психолошке дисциплине.....	119
Биолошка психологија.....	119
Општа психологија.....	124
Психометрија.....	128
Развојна психологија.....	131
Социјална психологија.....	134
Примијењене психолошке дисциплине.....	139
Психологија образовања и школска психологија.....	139
Клиничка психологија.....	142
Индустријска и организациона психологија.....	147
Психологија потрошача и маркетинга.....	150
Спортска психологија.....	153
IV. КАРИЈЕРА ПСИХОЛОГА.....	157
Улога психолога у пракси.....	159
Психолог као савјетник.....	160
Психолог као члан тима.....	162
Психолог као експерт.....	165
Психолог као креатор алата.....	168
Психолог као истраживач.....	169
Психолог као теоретичар.....	171
Психолог као посредник промјена у друштву.....	173
Компетенције и вјештине психолога.....	177
Компетенције и тврде вјештине.....	178
Меке вјештине.....	180
Етичка начела у психологији.....	185
Етички кодекс.....	186
V. ИЗАЗОВИ У ПСИХОЛОГИЈИ.....	197
Вјечита питања у психологији.....	199
Главне дебате у психологији.....	200
Номотетски наспрам идиографског приступа.....	200
Рационалност наспрам нерационалности.....	202
Слобода наспрам детерминизма.....	204
Субјективност наспрам објективности.....	205
Холизам наспрам елементаризма.....	206
Насљеђе наспрам околине.....	208

Псеудонаука, лоша наука и митови у психологији.....	211
Псеудонаука и лоша наука.....	211
Митови у психологији.....	214
 Изазови психолошке науке у 21. вијеку.....	225
Репликативност психолошких налаза	226
Клинички насупротив статистичком приступу.....	229
Психотерапија.....	231
Интердисциплинарност.....	235
Вјештачка интелигенција и психологија.....	236
 ЛИТЕРАТУРА.....	241
 ИНДЕКС АУТОРА.....	261
 ИНДЕКС ПОЈМОВА.....	271

ПРЕДГОВОР

Драги читаоци,

Пред вама се налази уџбеник за курс *Увод у психологију*, који се реализује на Студијском програму психологије, Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. Од 2006. године, када је студиј психологије конципиран према Болоњској декларацији, овај предмет студенти психологије слушају у првом семестру. Првобитно је замишљен као историјски преглед развоја психологије, а његов садржај покривао је период од Античке Грчке до почетка 50-их година XX вијека, тј. до појаве когнитивистичке револуције. Ослушкујући потребе студената и на основу њихових повратних информација, садржај је мијењан, како би укључио и теме које се не обрађују у довољној мјери у оквиру других предмета, као и теме које олакшавају разумијевање и учење других садржаја. Он је задржао своје мјесто и у новом плану и програму, који је усвојен 2022. године, што је била потврда да садржај који се обрађује у оквиру *Увода у психологију* доприноси квалитету образовања будућих психолога.

С обзиром на то да се ради о уџбенику, на садржај, обим, али и структуру утицали су захтјеви силабуса. Сачињен је од

пет већих цјелина. Први дио, *Психологија као наука*, бави се дефинисањем саме дисциплине, објашњава научну методу и позиционира психологију у ширем научном систему. Други дио, *Развој психологије*, приказује историјске коријене и развој психологије, од античких времена до савремених психолошких праваца. Овај дио пружа увид у значајне личности и идеје које су обликовале психологију какву данас познајемо. Трећи дио, *Психолошке дисциплине*, представља различите гране психологије, како теоријске, тако и примјењене. Од биолошке психологије, до психологије потрошача и маркетинга, овај дио показује ширину и дубину примјена психолошких знања. Четврти дио, *Каријера психолога*, истражује улогу психолога у пракси. У овом дијелу разматрају се компетенције и вјештине неопходне за успјешну каријеру, као и етичка начела којима треба да се руководе психолози. Пети дио, *Изазови у психологији*, бави се „вјечитим“ питањима и савременим изазовима са којима се суочава психологија. Теме, као што су репликативност налаза, интердисциплинарност и улога вјештачке интелигенције у психологији, отварају нове перспективе и подстичу на размишљање о будућности психологије.

Вјерујемо да ће овај уџбеник бити интересантан и користан свима који су заинтересовани за психологију, јер представља *кроки*, тј. пресјек психологије, као научне и примјењене дисциплине. Овакав приступ није без недостатака, а један од њих је изостанак детаљнијих појашњења одређених тема. Надамо се да ово неће умањити квалитет уџбеника, јер ће разумијевање сложених концепата бити олакшано пратећим предавањима. Читаоци који нису студенти психологије, ако при читању наиђу на мјеста која су недовољно јасна, могу покушати наћи додатне информације на интернету, водећи се изворима из текста.

Циљ је био да пружимо основу за разумијевање психологије, али и да инспиришемо неке будуће средњошколце да се одлуче за овај хумани позив. На том путу су нас подржале бројне колеге, којима смо неизмјерно захвални. Највећу помоћ и подршку смо имали од Василија Гвозденовића, који је био и предавач на овом предмету, а који је укључен у овај процес од самог почетка, док су се називали само обриси уџбеника. И друга два рецензента, Нада Васелић и Каја Дамњановић су својим коментарима побољшале квалитет уџбеника. Сенија Шехановић нам је помогла да неке дијелове текста сагледамо

и ставимо у другачији контекст, који није искључиво психолошки. Захвалност дугујемо Ивани Марјановић и Драгану Драгомировићу, који су учинили да текст буде читљив и разумљив. Без великог труда Мирјане Деспот уџбеник не би, визуелно и естетски, изгледао овако лијепо. Естетској страни уџбеника доприноси и насловна фотографија Саше Кнежића, која би, умјесто назива *Пресјек*, могла да се зове и *Психологија*. Захвалност дугујемо колегама које су нам уступиле слике, које су нашле своје мјесто у уџбенику. На крају, захваљујемо се свим нашим колегама, студентима од 2006. године, који су својим коментарима обликовали овај уџбеник и због којих је он овакав, какав се налази пред Вама.

Бања Лука, зима 2024. године

Аутори

I. ПСИХОЛОГИЈА КАО НАУКА

- Шта је предмет психологије?
- Шта чини структуру психичког живота?
- Шта су циљеви психологије?
- Шта је наука?
- Како дефинишемо истину?
- Које методе користимо у психологији?
- Какав је положај психологије међу наукама?

Одређење психологије

Термин *психологија* настао је спајањем двије грчке ријечи: *psyche* (ψυχή), која означава *дах, дух, душу* и *logia* (λογία), која је изведена из ријечи *logos* (λόγος), а односи се на *дискурс, рацио, разум*. Први пут га је употребио Марко Марулић Сплићанин у дјелу *Psichiologia de ratione animae humanae* (*Психологија, о нарави људске душе*), насталом између 1510. и 1517. године (Vidal, 2011), које, на жалост, није сачувано. Термин се, потом, појављује у дјелу *Ciceronianus* из 1575. године, аутора Јохана Фреигиуса (Johannes Thomas Freigius; Lapointe, 1970). Прва књига у којој се расправља о овом термину је *Psychologia: hoc est, de hominis perfectione, animo, et in primis ortu huius* (*Психологија: то јест о савршенству човјека, његовом уму, а посебно његовом поријеклу*), схоластичког филозофа Рудолфа Гокленијуса (Rudolf Goclenius, рођ. Göckel), из 1590. године. Иако различитих интересовања, заједничко Марулићу, Фреигиусу и Гокленијусу је то што су се у својим дјелима бавили *душом*, која је била неуједначено схваћен концепт, који ни сами аутори нису прецизније одредили (Klempe, 2020).

Дефиниција психологије

На основу значења грчке кованице, састављене од ријечи *psyche* и *logia*, може се рећи да је психологија наука

Услови настанка и
развоја психичког
живота су органски и
средински

о души. Оправдано је поставити питање каква мора бити та душа, да би могла бити предмет научног проучавања. Да би душа могла да се изучава, у научном смислу, кључно је да може да се: (а) *посматра*, (б) *описује* и (в) *мјери*. То значи да психологија не проучава душу у метафизичком смислу, као нематеријалну супстанцу, засебан спиритуални ентитет који покреће на акцију и који се манифестује у различитим активностима (Радоњић, 1999а).

Прихватањем *материјалистичке оријентације*, по којој је материја примарна, а дух секундаран и из материје изведен, појам душе у психологији бива замијењен појмом *свијести*. По Тиченеру, свијест је укупност свјесних доживљаја индивидуе у датом тренутку, док ум представља укупност таквих свјесних доживљаја од рођења до смрти (Titchener, 1928). У тренутку када психологија постаје самостална научна дисциплина, крајем XVIII вијека, тако схваћена свијест постаје предмет њеног изучавања. Међутим, предмет који је изучавала психологија током времена се мијењао. Фројд је, развијајући своје психоаналитичко учење, проширио предмет психологије и на несвјесне садржаје психичког живота. Захваљујући Вотсону и бихејвиористима, предмет психологије постаје понашање, а ментални (свјесни) процеси бивају избачени из психологије на дужи временски период. Феноменолошка и егзистенцијалистичка психологија, као предмет психологије, узимају цјелокупно човјеково доживљавање, те у фокус стављају питања као што су патња, туга, радост, љубав, усамљеност, однос са другим људима, смисао живота и смрти итд.

Психологија је
наука која проучава
психички живот
човјека и животиња,
како на нивоу
јединке, тако и на
нивоу врсте.

Различито дефинисање предмета психологије, указује на комплексност феномена које психологија изучава, али и на велики број перспектива изучавања тих феномена. Због тога није лако дати свеобухватну и концизну дефиницију психологије. Узевши у обзир степен развоја на којем се налази психологија, као и корпус знања којим тренутно располажемо о психичком животу, може се рећи да је психологија наука која проучава психички живот људи и животиња који се манифестује у доживљавању и понашању, те биолошке, социјалне и културолошке услове развоја, како јединке од зачећа до смрти (онтогенетски развој), тако и цијеле врсте током еволуције (филогенетски развој). Под доживљавањем се подразумијевају свјесна искуства, док се понашање односи на унутрашње органске и спољашње

реакције организма на процесе који се дешавају у организму и спољашњој околини.

Структура психичког живота

Психички живот је унутрашњи, субјективни живот појединца, сачињен од различитих психичких појава. У прегледној литератури често срећемо објашњење да психички живот чине следеће компоненте: (а) *психички процеси*, (б) *психичке особине* и (в) *психичка стања*. Ове компоненте су међусобно повезане и чине јединствену организацију, коју називамо *личност*. Личност није лако и једноставно дефинисати. Олпорт, један од утемељивача психологије личности, каже да је личност динамичка организација оних психофизичких система унутар индивидуе који детерминишу карактеристично прилагођавање околини (Allport, 1937). Према новијем одређењу, у којем се наглашава трајност унутрашњих диспозиција, те прецизније одређује о каквој околини се ради, личност се дефинише као скуп психичких особина и механизма унутар појединца, који су организовани и релативно трајни, те утичу на интеракције и адаптације појединца на интрапсихичку, физичку и социјалну околину (Larsen & Buss, 2013).

Психички живот се састоји од: психичких процеса, психичких особина и психичких стања.

Психички процеси

Психички процеси представљају низ унутрашњих процеса који се јављају као реакција на пристигле информације са чула и чија нас обрада и вредновање покрећу на одређена понашања. Психичке процесе доживљавамо као лично искуство, при чему нисмо пасивни примаоци информација из свијета који нас окружује, већ имамо активну улогу у селекцији и обради тих информација. Разликујемо следеће психичке процесе: (а) *когнитивне*, (б) *емоционалне* и (в) *конативне (мотивационе)* процесе. Ова трипартитна класификација менталних активности, такозвана *трилогија ума*, настала је у њемачкој академској психологији XVIII вијека (Hilgard, 1980), а задржала се до данас.

Психички процеси могу бити когнитивни, емоционални и конативни.

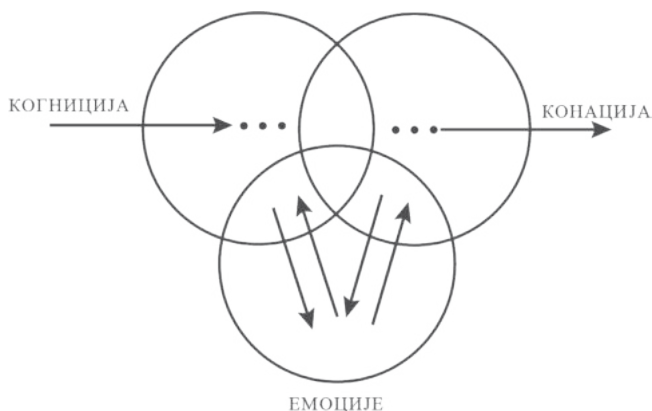
Когнитивни процеси се одвијају на подацима које мозак добија путем чула. То су процеси селекције, пријема и осмишљавања информација, њиховог запамћивања,

присјећања и кориштења у различитим ситуацијама и активностима. Постоји већи број когнитивних процеса, као што су опажање, пажња, препознавање облика, учење, језик, мишљење итд. Ти психолошки процеси нам омогућавају да спознамо објективну стварност, свијет који нас окружује, али и себе и свој интимни психички простор.

Емоционални процеси представљају сложено искуство свијести, које обухвата тјелесни осјећај и понашање, а које одражава значај ствари или догађаја за онога ко ту стварност доживљава (Solomon, 2022). Постоји велики број емоција, које можемо подијелити на: (а) *примарне/базичне емоције*, које се диференцирају током првих мјесеци живота из осјећаја пријатности и нелагоде, тј. опште узбуђености и задовољства (Lewis, 2008) и које представљају начин на који реагујемо на догађаје и ситуације и (б) *секундарне емоције*, које прате примарне емоције, тј. које су реакције на то како се осјећамо и које су условљене културом којој појединац припада. Примарне емоције су: срећа, туга, бијес, страх, изненађење и гађење (Ekman, 1992), док су секундарне емоције, на примјер, кривица, срамота, љубомора, разочарење, ентузијазам, усамљеност итд. Двије важне карактеристике емоционалног одговора су (а) *интензитет* и (б) *трајање* (Brans & Verduyn, 2014; Frijda, 2007). Узевши у обзир ове двије одлике, може се направити финија дистинкција емоционалних одговора на: (а) *емоције*, (б) *осјећања* и (в) *расположења*. Емоције су реакције високог интензитета, а кратког трајања, које се мјери у секундама; осјећања су емоционалне епизоде средњег интензитета, које трају пар минута; расположења су емоционална стања слабог интензитета, која могу да трају више сати или дана (Godovych & Tasci, 2021).

Мотивациони процеси изазивају, усмјеравају и одржавају наше понашање на свјесном или несвјесном нивоу, како би задовољили неку потребу. Мотиви се дијеле на: (а) *биолошке мотиве* и (б) *социјалне мотиве* (APA, n.d.a). Биолошки мотиви су су глад, жеђ, потреба за сном, мајчински мотив, потреба за чулном стимулацијом, потреба за промјеном и кретањем, а социјални мотиви су мотив сигурности, самосталности, мотив за самопоптрђивањем, за друштвом, мотив агресивности, алтруизам, мотив постигнућа итд.

Емоционалне
одговоре дијелимо на:
емоције, осјећања и
расположења.

Когнитивни, емоционални и конативни процеси нису изоловани, тј. утичу једни на друге.

Слика 1. Однос когнитивних, емоционалних и мотивационих процеса (Огњеновић & Шкори, 2005).

Когнитивни, емоционални и мотивациони процеси се, у највећем броју случајева, проучавају одвојено, иако су они у интеракцији, тј. утичу једни на друге (Слика 1). Због тога се све већа пажња поклања повезаности емоција и когниције, с једне стране, и мотивације и когниције, с друге стране. Тако се, на примјер, предлаже кориштење вишеструких процеса учења са мултимодалним подацима, како би добили свеобухватнији поглед на феномен учења, умјесто да се одвојено истражују когнитивни, мотивациони и емоционални аспекти учења (Noroozi et al., 2020). Када је ријеч о клиничким студијама истражује се повезаност можданих механизма који леже у основи интеракција психичких процеса, како би се побољшало разумијевање различитих типова психопатологије, те унаприједили биолошки и психолошки третмани (Crocker et al., 2013).

Психичке особине

Психичке особине су уобичајени начини на које се понашамо, мислимо, или емоционално реагујемо. То су релативно стабилне, релативно конзистентне и релативно трајне унутрашње карактеристике о којима закључујемо на основу образаца понашања, ставова, осјећања и навика појединца (APA, n.d.b). Разликујемо четири категорије психичких особина: (а) *интелектуалне способности,*

Психичке особине су: интелектуалне способности, темперамент, црте личности и мотивационе особине.

Психичке особине
процјењујемо по
три критеријума:
интензитету,
учесталости и
досљедности.

(б) *темперамент*, (в) *црте личности* и (г) *мотивационе особине*, а њихово присуство код појединца процјењујемо на основу три критеријума: (а) *интензитета*, (б) *учесталости* и (в) *досљедности* у испољавању.

Постоји велики број дефиниција интелектуалних способности. Савремено одређење каже да је интелигенција веома општа ментална способност која, између осталог, укључује способност расуђивања, планирања, рјешавања проблема, апстрактног размишљања, разумијевања сложених идеја, брзог учења и учења из искуства и која одражава ширу и дубљу способност за разумијевање нашег окружења (Sternberg, 2021). Међу психолозима постоји сагласност да је адаптација на окружење кључ за разумијевање интелигенције и њене сврхе, при чему адаптација подразумева, или промјену себе, како би се ефикасније носили с окружењем, или мијењање и промјену окружења (Sternberg, 2022). Најраширеније схватање је оно по коме је интелигенција хијерархијски организована, с једном општом, генералном способношћу на врху и специфичним способностима на нижим нивоима хијерархије (Carroll, 1997; Sternberg, 2000). У пракси је заживјела и идеја о томе да постоји неколико одвојених менталних способности, као што су: (а) *логичко-математичка*, (б) *лингвистичка*, (в) *музичка*, (г) *спацијална*, (д) *тјелесно-кинестетичка*, (ђ) *интерперсонална*, (з) *интраперсонална* и (и) *природњачка* (Gardner & Hatch, 1989).

Темперамент представља урођену констелацију одлика које утичу на наш начин доживљавања и реаговања на свијет који нас окружује. Овај термин се користи како би се нагласили уобичајени начини емоционалног испољавања и преовлађујућег расположење. Најстарија класификација потиче од Хипократа (IV п.н.е.) и Галена (II вијек), по којој се особе могу класификовати на: (а) *колерике*, (б) *сангвинике*, (в) *меланхолике* и (г) *флегматике* (Табела 1). Ову класификацију су касније преузели Кант и Вунт, а Ајзенк ју је укључио у своју теорију личности, тумачећи разлике између ова четири типа темперамента индивидуалним разликама у димензијама екстраверзије и неуротицизма (Smederevac & Mitrović, 2006).

Табела 1. Карактеристике темперамента

Темперамент	Тип	Јачина осјећања	Брзина промјене расположења	Испољавање
колериц	негативан	јака	брзо	отворено
сангвиник	весео и оптимистичан	слабија	брзо	отворено
меланхолик	тмуран, повучен, забринут	јака	спорије	слабо
флегматик	апатичан	слабија	спорије	слабо

Новије теорије темперамента наглашавају утицај ендокриних жлијезда и симпатичког нервног система на емоционалну реактивност, као и индивидуалних разлика у лакоћи условљавања, тј. повезивања аутоматских реакција са новим подражајима. На основу понашања које је засновано на: (а) допамину, (б) серотонину, (в) тестостерону и (г) систему естроген-окситоцин, направљена је подјела на типове: (а) *радознали/енергични*, (б) *опрезни/у складу са друштвеним нормама*, (в) *аналитички/тврдоумни* и (г) *просоцијални/емпатични* (Fisher et al., 2015).

Црте личности су стабилне унутрашње карактеристике због којих се током времена, у различитим ситуацијама, понашамо на сличан начин. Оне су динамичке, мотивационе јединице личности, због којих активно тежимо ситуацијама у којима ћемо их моћи испољити (Allport, 1966). Већина аутора прихвата гледиште да су црте хијерархијски организоване, тако да се на врху налази мањи број општих фактора, који обухватају по неколико специфичних црта. Према *HEXACO* моделу (Ashton et al., 2004), постоји шест фактора/димензија, при чему сваки од фактора садржи по четири фацете – уже црте:

- *поштење* (искреност, поштење, избјегавање похлепе, скромност),
- *емоционалност* (страх, анксиозност, зависност, сентименталност),
- *екстраверзија* (друштвено самопоштовање, друштвена смјелост, друштвеност, живост),
- *сарадљивост* (опраштање, њежност, флексибилност, стрпљење),

- *савјесност* (организација, марљивост, перфекционизам, разборитост),
- *отвореност према искуству* (естетско уважавање, радозналост, креативност, неконвенционалност).

На наше понашање утичу црте личности, ситуације у којима се налазимо, наше навике, али и слобода избора.

Олпорт је разликовао црте личности у зависности од тога да ли се ради о популацији, или о појединцу. Прве је назвао (а) *општим цртама* и оне представљају конструкте (особине о којима закључујемо посредно) по којима се појединци могу упоређивати, док су друге (б) *индивидуалне црте* и оне представљају неуропсихолошке структуре својствене само појединцу (Allport, 1961). Ово значи да двије особе могу заузимати исту позицију према присуству екстраверзије, али то не подразумева да је та екстраверзија иста у оба случаја. Свака особина има своју специфичност код сваког човјека, па је тако, свако од нас, екстравертан на свој начин.

Важно питање у вези црта личности је питање досљедности у понашању. Постоје и схватања да наше понашање не зависи од црта личности, већ да је детерминисано околностима у којима се налазимо и/или специфичним навикама, тј. устаљеним, понекад потпуно аутоматизованим, начинима понашања у датим ситуацијама. Већина аутора сматра да досљедност у понашању постоји у довољној мјери, да се та карактеристика треба укључити у одређење личности (Larsen & Buss, 2013). Утврђено је да се током живота црте личности могу мијењати, али су конзистентније него што је то случај са одликама темперамента (Roberts & DelVecchio, 2000).

Мотивационе особине

Мотивационе особине нам дају одговор на питање зашто неко нешто ради. У мотивационе особине, у ужем смислу, спадају: (а) *потребе*, (б) *интересовања*, (в) *вриједности* и (г) *ставови* (Рајевић, 2003).

Мотивационе особине су: потребе, интересовања, вриједности и ставови.

Потреба је стање напетости у организму које је резултат лишавања нечега што је потребно за преживљавање, благостање, или лично испуњење (APA, n.d.c). Тај недостатак може бити психолошке, или органске природе. Постоје потреба за храном, сексом, љубављу и припадањем, спознајом, рекреацијом, естетиком, али и потреба за садизмом, клептоманијом итд. На потребе је могуће гледати

и из угла основних људских потреба за физичким здрављем и аутономијом, које су универзалне и које подразумевају (Doyal & Gough, 1991):

- нутритивну храну и чисту воду,
- адекватан и сигуран смјештај,
- неопасно радно окружење,
- неопасну животну средину,
- сигурну контролу рађања и рађање,
- одговарајућу здравствену заштиту,
- сигурно дјетињство,
- значајне примарне односе, тј. односе који укључују висок степен интимности, привлачности и посвећености,
- сигурно окружење,
- економску сигурност,
- одговарајуће образовање.

Интересовања представљају усмјереност ка одређеним садржајима и спремност да они буду предмет наше активности. У односу на мотивацију, која је специфичнија и има одређен циљ, интересовања нису стриктно дефинисана (Крстић, 1988а). Постоје бројна интересовања, као што су спортска, умјетничка, религиозна, економска итд., која се током живота могу мијењати. Интересовања су веома значајна за академско постигнуће, те утичу на каријерни пут (Harcikiewicz et al., 2016). Поред (а) *индивидуалних* интересовања, која представљају релативно трајну предиспозицију особе да се изнова ангажује када је одређен садржај у питању, постоје и (б) *ситуациона* интересовања, која подразумевају усмјерену пажњу и афективну реакцију изазвану неким подражајем из околине, која могу, али не морају, трајати током времена (Hidi & Renninger, 2006).

Вриједности се одређују као најопштије вјеровање о томе шта је и колико нешто добро, пожељно, корисно и шта би требало да буде циљ људских напора, тј. шта је непожељно и недопустиво (Требјешанин, 2004). Поједини аутори праве разлике између појма (а) *вриједност*, који се односи на пожељне циљеве и појма (б) *вриједносне оријентације*, које представљају моделе понашања усмјерене ка остварењу вриједности (Štam, 2003). У том контексту, неке од општих вриједности су здравље, слобода, равноправност, срећа, љубав,

мир, породица итд. С друге стране, неке од карактеристичних вриједносних оријентација су (Havelka, 1998):

- *егзистенцијална сигурност* - имати сталан и сигуран посао, бавити се занимањем које осигурава нормалан и пристојан живот,
- *зарада* - остваривати велику зараду, посветити се стицању великог иметка,
- *хедонизам* - бавити се пословима у којим нема великих напора и одговорности, живјети весело и безбрижно, водити живот испуњен угодностима и задовољствима,
- *самосталност* - самостално одлучивати о себи и својим активностима, не зависити од одлука и начина рада других,
- *усавршавање* - стално се развијати и усавршавати кроз посао, развијати своје способности, таленте и амбиције,
- *религиозност* - бити вјерник, поштовати правила и захтјеве своје вјере, у религији наћи мир,
- *утицајност* - доносити важне одлуке, руководити, управљати важним пословима и људима, бити утицајна и важна личност,
- *популарност* - појављивати се у јавности и медијима, бити познат и популаран,
- *спознаја* - пратити развој науке, истраживати, откривати нова сазнања, бити у средишту проналазаштва и иноваторства,
- *сарадња* - радити са људима који поштују једни друге, развијати дух сарадње и заједништва,
- *помагање* - помагати људима у невољи, чинити добро и по цијену великих самоодрицања и напора,
- *праведност* - стварати боље друштво, залагати се за једнакоправност свих, борити се за праведне циљеве и када нису лако оствариви.

Увјерења се, за разлику од ставова, односе на знање и информације које имамо о свијету и не укључују вредновање, односно процјењивање.

За разлику од вриједности, ставови су специфичније и промјењљивије стечене диспозиције, позитивног или негативног вредновања, осјећања и тенденција да се предузме акција за или против, у односу на различите објекте

(Креч и сар., 1972). Они могу бити *лични*, када се односе на појединце, или *социјални*, када су везани за групе и/или друштво у цјелини. Ставови обухватају три компоненте: (а) *когнитивну*, која се односи на одређена знања и судове о предмету става, (б) *емоционалну*, која се огледа у пријатним, или непријатним осјећањима према садржају става и (в) *понашајну* компоненту, која подразумева спремност да се предузме акција у складу са емоционалним предзнаком (Eagly & Chaiken, 1993). Ставови могу бити (а) *експлицитни*, када их можемо јасно артикулисати и (б) *имплицитни*, када их нисмо свјесни (Sherman & Klein, 2021). На основу функција, ставове можемо класификовати у четири групе (Katz, 1960): (а) *утилитарне*, који служе максимализацији добити и минимализацији губитка, или казне, (б) *сазнајне*, који служе организацији и тумачењу нових информација, (в) *его-одбрамбене*, који штите наше самопоштовање и (г) *вриједносне*, у оквиру којих се исказују кључне вриједности, или увјерења неке особе. Постоје три основа за промјену ставова и то (Kelman, 1958): (а) *усклађивање* са захтјевима других појединаца и група како би се избјегла казна, или добила награда, (б) *идентификовање* са ставовима некога коме се дивимо, или ко нам се допада и (в) *интернализација* ставова, који су у складу са вриједносним системом особе.

Ставови обухватају когнитивну, емоционалну и понашајну компоненту.

Психичка стања

Психичка, ментална стања, представљају стање појединца у одређеном тренутку, које карактерише релативна стабилност психичких процеса, особина и њихових међусобних релација, без обзира на њихову динамику и процесе који се одвијају у оквиру тих односа (Крстић, 19886). Исти аутор наводи заљубљеност, као примјер менталног стања, у оквиру којег се дешавају бројни и различити процеси. Ментална стања могу бити краткотрајнија, као што су стања умора, будности, панике; могу трајати дужи временски период, на примјер, када се ради о депресији, или анксиозном поремећају, а могу бити и трајна, као у случају трајне амнезије, или дистимије.

Циљеви психологије

Све научне дисциплине, па и психологија, покушавају да одговоре на три питања: (а) *шта*, (б) *како* и (ц) *зашто* (Titchener, 1928).

Одговор на питање *шта* подразумева описивање конкретних појава и објеката, као и њихових својстава. Дескрипција је први корак у проучавању неког проблема, а у психологији, описивање има двојаку сврху: (а) класификовање различитих појава, или објеката и (б) анализу, која би требала указати на могуће узрочно-посљедичне везе (Milas, 2005). Овај аутор, као примјер класификацијског описивања, наводи *Дијагностички и статистички приручник за менталне поремећаје*, Америчког психолошког удружења, у којем су прецизно описане све дијагностичке категорије.

Питање *како* односи се на то како се неки процес одвија, те на везу између појава, или везу појаве и њених карактеристичних одлика. Одговор на ово питање омогућава нам предвиђање, што је једна од кључних карактеристика науке. Тако, на примјер, у процесу туговања, чежња достиже врхунац четири мјесеца након губитка, бијес након пет, а депресија након шест мјесеци од губитка блиске особе (Maciejewski et al., 2007). Ово нам омогућава да на основу тренутног стања, предвидимо како ће даље тећи процес туговања. Други примјер се односи на везу између појава, на примјер, ако знамо просјек школских оцјена, с релативно тачном прецизношћу можемо предвидјети успјех на пријемном испиту. Као одговор на питање *како*, знамо да ће појава, или догађај, А бити праћен појавом, или догађајем, Б, али не знамо зашто је то тако.

Одговор на питање *зашто* подразумева објашњење зашто су се нека појава или догађај јавили; објашњење везе између појава, или објашњење везе појаве и њених дефинишућих одлика. Степен развоја једне науке може се процијенити према броју одговора на питање зашто - што у оквиру једне научне дисциплине постоји више одговора на питање зашто, она је на вишем стадијуму развоја. Објашњење, односно, разумијевање неког феномена подразумева да познајемо узроке који су до тога довели. За извођење узрочно-посљедичних закључака, најчешће се наводи испуњеност три услова (Milas, 2005): (а) постојање везе између појава (б), одговарајући временски слијед (узрок

Психологија треба да одговори на три питања: шта, како и зашто.

Одговори на ова питања подразумевају дескрипцију, предвиђање и објашњење појава.

Практични циљ психологије је контрола понашања.

претходи посљедици) и (в) одбацивање свих других могућих објашњења. Тако су, на примјер, експерименталне студије показале да је примарни узрок случајног заборављања у свакодневном животу ретроактивна интерференција, која подразумијева да нове информације отежавају присјећање информација које су похрањене у нашој меморији.

Резултати научних студија немају само сврху да спознамо стварност, свијет који нас окружује и себе саме, већ се користе и у свакодневним пословима с циљем побољшања квалитета живота. Крајњи циљ кориштења научних сазнања је утицање на појаве, било да се ради о спречавању поплава, бољем уроду пшенице, сузбијању бактеријске инфекције, или контроли агресивног понашања. Да би могли да контролишемо појаве, морамо познавати узроке тих појава, тј. морамо моћи да их објаснимо, што подразумијева да смо их описали, али и да знамо како и кад се јављају и са чиме су у вези (Слика 2).

Слика 2. Циљеви психологије

Иако је контрола понашања, као крајњи циљ психологије, углавном позитивно вреднована, постоје и негативне конотације.

За разлику од неких других научних дисциплина, контрола у психологији, од тренутка када ју је Скинер (1953) поставио као циљ, контроверзно је питање. Иако највећем броју психолога *контрола понашања* значи примјену знања стечених кориштењем научних метода у сврху побољшања живота, постоје и негативне конотације, које се, прије свега, вежу за ограничавање слобода појединаца (Milas, 2005). Поједини аутори сматрају да предвиђање и контрола понашања људи од стране других људи не може бити вриједносно неутрално, тј. да психологија није идеолошки

неутрална наука (Heather, 1976). Злоупотреба психолошких сазнања, као и чињеница да психологија често није вриједносно неутрална, не доводе у питање контролу понашања, као крајњи, практични циљ психологије, нити статус психологије, као науке, али намеће одговорност за изналажење системских рјешења, како би се спријечиле злоупотребе и ограничавање слобода људи примјеном знања до којег је психологија дошла.

Питања за размишљање

Да ли ће се предмет психологије у ближој будућности мијењати? Ако сматрате да хоће, у којим аспектима ће доћи до промјена, а ако неће, шта је разлог томе?

Шта све мора да посједује једна особа да би могли рећи да се ради о комплетној личности?

На који начин психолози могу допринијети већем степену задовољења универзалних људских потреба за физичким здрављем и аутономијом у заједници?

Да ли су неке вриједносне оријентације у колизији с другим вриједносним оријентацијама? Како се то рефлектује на друштво у цјелини?

Када примјена психолошких знања није вриједносно неутрална, а када јесте?

Како одредити границу када је контрола понашања на добробит појединца, а када је усмјерена на ограничавање његове слободе? Ко треба да одреди те границе?

Наука и научни метод

Наука, какву данас познајемо, зачета је 1542. година (Okasha, 2002), када је пољски астроном Никола Коперник (Nicolaus Copernicus) објавио књигу у којој је довео у питање геоцентрични модел свемира, по којем се у центру Универзума налази Земља, око које се крећу Сунце и планете. Поред Коперника, још три научника су заслужна за успостављање модерне науке (Tarnas, 1991): Јохан Кеплер (Johannes Kepler), Галилео Галилеј (Galileo Galilei) и Исак Њутн (Isaac Newton). Док је рад Коперника значајан за развој астрономије, Њутна физике, Галилејев допринос науци има импликације и на психологију. Он је први употребио математички алат у описивању појава, те истакао значај тестирања хипотеза експерименталним путем. Ово је од круцијалног значаја за развој науке, јер експериментални метод, као једина научна метода која може дати одговор на питање о узрочно-последичним везама, до тада није сматран поузданим средством стицања знања (Okasha, 2002).

1542. година је година
када је „рођена“
модерна наука.

Шта је наука?

Гносеологија је филозофска дисциплина која проучава могућности, ваљаност и домет људске спознаје, тј. знања. Да би дошли до класификације знања, потребно је одговорити на два питања (Turner, 2013):

(1) Да ли је потрага за знањем евалуативна (повезана с процјеном, како би се добила представа о вриједности нечега), или је неутрална?

(2) Да ли је знање посљедица емпиријске провјере, или се ради о знању које је постулирано, унапријед дато?

Постоје четири типа знања: идеолошко, религијско, логичко и научно знање.

Укрштањем ове двије димензије: евалуативно-неутрално и емпиријско-постулирано, добија се типологија знања са четири категорије, тј. четири типа знања (Tuner, 2013; Слика 3):

- *идеолошко знање* - знање о томе какав би свијет и људи требали да буду,
- *религијско знање* - знање о свијету који је посљедица дјеловања натприродних сила,
- *логичко знање* - знање засновано на формалном систему закључивања, као што су логика, математика,
- *научно знање* - знање до којег се долази емпиријском провјером стварност и свијета који нас окружује.

Наука је човјекова дјелатност која за циљ има утврђивање истине о стварности, кроз изградњу система знања, до којих се долази примјеном научног метода.

Слика 3. Типологија знања

У складу с овом класификацијом, може се закључити да је наука систем знања стечених кроз емпиријску провјеру хипотеза о стварности. Али, наука је је и људска дјелатност, усмјерена ка спознаји истине о свијету који нас окружује, при чему то знање служи друштвеним потребама и циљевима (Fajgelj, 2007; Ristić, 1995). Узевши у обзир ова два аспекта науке, науку би могли дефинисати као друштвену дјелатност, којој су циљеви спознаја истине о свијету који нас окружује примјеном научног метода, те организацију и интерпретацију

утврђених чињеница у кохерентан, флексибилан и обухватан систем знања.

Наука је утемељена на неколико *позитивистичких постулата*, тј. претпоставки о истинитости нечега, без обзира на одсуство потврде за то, које служе да би се изградио научни систем знања. Ти постулати су (Milas, 2005):

- природом влада ред,
- природа је спознатљива,
- све природне појаве имају природне, а не натприродне узроке.

Поред ова три постулата, која се односе на саму природу, тј. свијет који нас окружује и који одражавају основну тезу позитивизма о спознатљивој стварности, постоје и постулати који се односе на могућност и домете спознаје те стварности, при чему је вјеродостојно знање оно знање које се може емпиријски потврдити:

- знање је надмоћно незнању,
- ништа није само по себи разумљиво,
- знање се усваја искуством.

Поред наведених, за психологију је важан и постулат да је *човјек дио природе*. У случају да заузмемо став да човјек није дио природе, већ биће које се, због његових карактеристика – интелигенције, способности контроле појава итд., разликује од осталог живог свијета, те да за њега не важе закони који важе за остали живи свијет, онда такав човјек не може бити предмет науке о каквој говоримо. Само у случају да је човјек дио природе, психологија може да гради свој систем знања ослањајући се на поменуте постулате. У противном би морали поставити постулате који вриједе само за психологију, тј. човјека и његову природу, али тада психологија више не би била научна дисциплина, са својим мјестом у систему наука.

Овакав позитивистички приступ, који подразумева постојање објективне стварности којом управљају природни закони, које је могуће спознати, није без критика. Заговорници *постпозитивизма* задржавају претпоставку о објективној стварности, али сматрају да ту стварност не можемо у потпуности докучити, због ограничености

Постулат, *Човјек је дио природе*, потребан је услов да би се (из)градио психолошки научни систем знања.

Истраживачке
парадигме су:
позитивизам,
постпозитивизам,
критичка теорија,
конструкционизам.

људског ума и комплексности саме природе. Постоје и друге *истраживачке парадигме*, тј. скупови увјерења којима се дефинише поглед на свијет и који управљају акцијама усмјереним на спознају тог свијета, као што су *критичка теорија* и *конструкционизам*, у којима се, између осталог, доводи у питање постојање само једне објективне стварности, постојање само једне објективне истине, али и могућности да наука буде вриједносно неутрална (Milas, 2005).

Милас сматра да је најбољу одбрану науке понудио Попер, који истиче да се може десити да научник не буде објективан, али да сам научни процес, у којем учествује велики број научника, у којем је све подложно преиспитивању, критици и провјери, јесте објективан. Додатни аргумент који говори у прилог науци, јесте *аутокорекција*, као њено инхерентно својство, која подразумева самокориговање и одбацавање погрешних налаза, што води ка објективнијој спознаји стварности.

Шта је истина?

Питање истине је једно од најкомплекснијих питање *епистемиологије* – филозофске дисциплине која за предмет проучавања има науку и научне методе. Постоји велики број теорија истине, као што су *теорија кореспонденције*, *теорија кохеренције*, *прагматичка теорија истине*, *семантичка теорија истине*, *теорија редунданције*, *хуманистичко-дијалектичка теорија истине* итд. Упркос томе што не постоји једно одређење истине, у науци мора постојати сагласност о томе да ли је неки исказ истинит, или не, с обзиром на то да је истина - крајњи циљ науке.

Критеријуми истинитости не могу бити исти за (а) *аналитичке исказе*, у којима се ради о логичкој истинитости и (б) *синтетичке исказе*, који се позивају на чињенице (Ristić, 1995). У случају аналитичких исказа довољно је дати исказ који је у сагласности са скупом других исказа, да би био испуњен критеријум истинитости. У случају чињеничких исказа, који садрже *емпиријске податке*, тј. податке добијене уз помоћ мјерних инструмената, тестова, експерименталних процедура, различитих рачунарских модела итд., то није довољно. Такви искази, да би их сматрали истинитим, морају бити у сагласности са чињеничном стварношћу. Питање је шта је *критеријум сагласности*, тј. *кореспонденције*, али и шта је

стварност. Један од могућих одговора је да подразумевамо да, ако је нешто научно објективно, онда то кореспондира са објективном стварношћу. То је случај када емпиријски подаци испуњавају Ценеров *критеријум научне објективности*, који каже да је научно објективна она чињеница коју, у исто или различито вријеме, под истим условима, добијају различити независни посматрачи (Radonjić, 1999a). Поред критеријума кореспонденције са стварношћу, постоји и *прагматично схватање истине*, по којем је неки исказ истинит, ако на основу њега можемо успјешно предвиђати и/или контролисати појаве.

У претходним случајевима, било је ријечи о апсолутној истини, која је непромјењива и вјечна. Постоје и теорије, попут *модалне теорије*, која каже да научне спознаје нису апсолутно истините, нити неистините, већ само више или мање вјероватне.

Научна метода

Начини на које долазимо до спознаја о свијету који нас окружује, као и људској природи, могу бити различити. Они се могу подијелити на (а) *научну методу* и (б) *не-научне методе*. Неке од ненаучних метода спознаје су (Privitera, 2017):

Постоје не-научне методе и научна метода спознаје.

- *метода устрајности*, која се заснива на навикама, митовима, или сујевјерју,
- *метода интуиције*, која је заснована на предосјећају појединца да је нешто истинито,
- *метода ауторитета*, када се прихвата да је нешто истинито, зато што је тако рекао ауторитет,
- *рационализам*, који се заснива на употреби расуђивања и логике,
- *емпиризам*, када се знање стиче кроз искуство и посматрање.

Научна метода се дефинише на различите начине. Може се рећи да је то начин на који рјешавамо научне проблеме и градим систем научне спознаје, што подразумева стицање, образлагање, повезивање, критиковање, оцјењивање и развијање научног знања (Ristić, 1995).

Милас даје детаљан преглед карактеристика научне методе (2005):

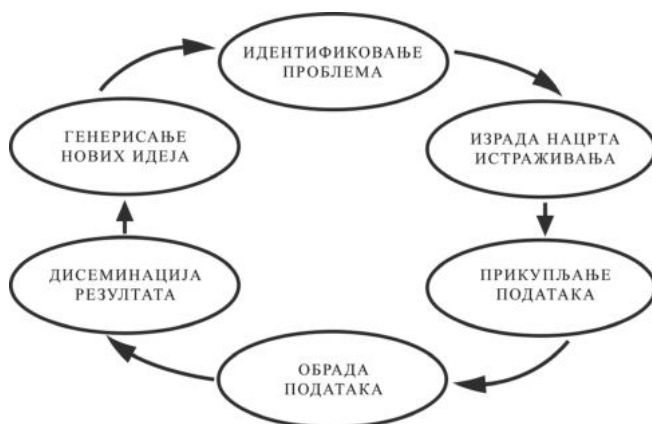
- заснована је на емпиријској провјери,
- посматрање је систематско и контролисано,
- извјештавање је објективно,
- појмови су јасно дефинисани и операционализовани,
- инструменти су прецизни,
- мјерење је ваљано и поуздано,
- хипотезе су провјерљиве,
- закључци су утемељени на подацима,
- карактерише је критичност и сумња до крајњих граница.

Научна метода обухвата различите (а) *истраживачке методе*, (б) *технике* и (в) *процедуре* које се користе за прикупљање података. Истраживачка метода је начин испитивања појава у ширем смислу ријечи; технике подразумевају специфичности испитивања у оквиру датог метода, док су процедуре варијације у оквиру датих техника (Костић, 2010). Тако, на примјер, у оквиру експерименталног метода, постоји техника визуелног приказивања стимулуса, која се може примијенити у оквиру различитих процедура, као што је задатак лексичке одлуке, када испитаник треба да одговори да ли је приказани стимулус ријеч, или задатак визуелне претраге, кад испитаник треба да идентификује да ли је стимулус-мета приказан на екрану или не. Избор метода, техника и процедура зависи од предмета истраживања и од постављеног циља, тј. да ли се ради о дескрипцији, предвиђању, или откривању узрочно-посљедичних веза.

Примјена научног метода пролази кроз неколико општих корака који су релативно независни, а који се одвијају, углавном, сукцесивно, један за другим (Слика 4). У оквиру сваког од корака, постоји читав низ одлука које би требало донијети, као и велики број неопходних активности, које би требало урадити, како би се могло прећи на сљедећу фазу истраживања.

Ти општи кораци су (Privitera, 2017):

1. идентификација проблема,
2. израда нацрта истраживања,
3. прикупљање података,
4. анализа и интерпретација података,
5. дисеминација резултата,
6. генерисање нових идеја.

Слика 4. Фазе истраживачког процеса

Истраживање започиње идентификовањем проблема који желимо да испитамо. То значи да смо одабрали област интересовања, формирали тему, направили преглед литературе и идентификовали проблем, који треба да буде ријешен. Извори истраживачких идеја могу бити: (а) *теоријски*, на примјер, тестирање нове теорије, или нова открића која требају бити провјерена и (б) *методолошки*, као што су недостаци ранијих истраживања, поновљене студије, кориштење других метода и инструмента (Milas, 2005). Исти аутор истиче да већина тривијалних спознаја лежи у недовољној теоријској утемељености проблема, који мора бити: (а) *релевантан*, (б) *недовољно истражен* или *противрјечан*, (в) *провјерљив*, (г) *прецизан* и (д) *довољно специфичан*. Када се дефинише проблем, у већини случајева, поставља се *хипотеза* као вјероватни одговор на тај проблем.

Након дефинисања проблема и постављања хипотезе, приступа се изради нацрта истраживања. Израда нацрта истраживања подразумијева прецизно дефинисање и операционализацију варијабли укључених у нацрт, одређивање њихове природе и улоге коју имају у дизајну истраживања, дефинисање узорка, избор начина (метода, техника и процедура) на који ће се прикупљати подаци, одабир и прилагођавање инструмента који ће бити кориштени у истраживању, разради поступка прикупљања података, избор анализа које ће бити кориштене при обради података, те разрјешење етичких дилема које се могу јавити у вези са истраживањем.

Фазе истраживачког процеса су: одређење проблема, припрема нацрта истраживања, прикупљање података, анализа и интерпретација података, објављивање резултата, генерисање нових идеја.

Сљедећи корак је прикупљање података. Подаци се могу прикупљати у лабораторији или на терену; онлајн или у директном контакту са испитаницима; индивидуално или групно; на испитаницима или на различитим продуктима, као што су научни чланци, књиге, обичаји итд. С обзиром на то да прикупљање података захтијева ресурсе, потребно је направити временски и финансијски план, те прибавити потребна одобрења и дозволе за реализацију истраживања.

Обрада прикупљених података подразумијева њихову припрему за примјену одговарајућих статистичких анализа, графичко приказивање резултата, извођење закључака о цијелој популацији на основу резултата добијених на узорку, интерпретацију и извођење дубљих импликација које проистичу из резултата.

Након што су подаци анализирани, повезани са истраживачким проблемом и постављеном хипотезом, доведени у везу са претходним истраживањима и интерпретирани, приступа се представљању добијених налаза научној заједници. Ово има за циљ да се остали професионалци упознају са истраживањем и резултатима, да покушају да их реплицирају, или да их искористе за генерисање нових идеја. Резултати се, на научним конференцијама, могу саопштити усмено или у форми постера, те у форми писаног извјештаја у зборницима и научним часописима. За израду писаних истраживачких извјештаја користи се академски стил писања, којег карактерише засићеност чињеницама, прописана структура, прецизност и концизност изражавања (више у Гвозденовић, 2016), а при њиховој изради најчешће се прате стандарди које прописује Америчко психолошко удружење. Допринос објављених научних радова не огледа се само у новоутврђеним чињеницама, већ и у отварању нових питања, указивању на пропусте у датом и претходним истраживањима, указивању на недостатке у постојећем систему знања, као и инспирацији за дефинисање нових истраживачких проблема.

Елементи научног сазнања

Теорија представља обухватну и кохерентну организацију и интерпретацију чињеница, хипотеза и закона који се односе на неки аспект свијета који нас

окружује. Оне су, истовремено и циљ научног рада и средство развоја науке (Marx, 1963).

Теорије се разликују по степену (а) *опитности* и (б) *хипотетичности*. Научна вриједност теорија се процјењује преко (а) *садржинских* и (б) *формалних* критеријума (Radonjić, 1999a). Садржински критеријуми подразумевају: (а) *потврђеност*, (б) *утемељеност на чињеницама* и (в) *сагласност* с другим, општијим, прихваћеним теоријама. Формални критеријуми су: (а) *могућност потврђивања или побивања*, (б) *једноставност*, (в) *обухватност*, (г) *плодност*, (д) *прецизност предвиђања*, (ђ) *доследност*, те (е) *елегантност* теорије.

Теорије, поред емпиријских података, обухватају сљедеће елементе:

- појмове,
- конструкте,
- хипотезе,
- законе,
- моделе,
- објашњења.

Појам представља апстраховану и генерализовану карактеристку коју је могуће директно опажати и мјерити, а која је заједничка за све елементе неког скупа. Такви појмови су, на примјер, тежина, висина, боја очију, вријеме реакције. Појмови означавају и класе објеката, на примјер, куће, студенте, особе са дислексијом итд.

Конструкти су посебна класа појмова. То су карактеристике које није могуће директно опажати, већ се о њима закључује посредно, преко различитих показатеља. У психологији се конструкти односе на унутрашње одлике, као што су црте личности, интелигенција, мотивација, вриједности и слично, о којима се закључује на основу понашања, процјена или успјеха на тестовима, резултата добијених уз помоћ мјерних уређаја итд. Постоје различити начини дефинисања конструката. Могуће је разликовати (а) *теоријске* дефиниције и (б) дефиниције које се заснивају на *начину на који се мјери* неки конструкт. На примјер, фрустрација се може дефинисати као дубоко хронично осјећање, или стање несигурности и незадовољства које произилази из неријешених проблема, или неиспуњених

Елементи научног сазнања су: емпиријске чињенице, појмови, конструкти, хипотезе, закони, модели, објашњења, теорије.

Појмови
операционализам,
операционализација
и операционална
дефиниција нису
синоними.

потреба (Merriam-Webster, n.d.) што представља теоријску дефиницију. Може се дефинисати и преко скора на скали која мјери степен фрустрације. У том случају говоримо о *операционализацији* конструкта, тј. начину на који ће бити идентификован, изазван и измјерен. Ако је начин на који мјеримо неки конструкт ослобођен било каквих теоријских премиса, ради се о *операционалној дефиницији*. На примјер, запамћивање се операционално дефинише као успјех на: (а) тесту репродукције, (б) тесту препознавања, или (в) као уштеда при поновном учењу, уз јасно дефинисане релевантне услове, као што су вријеме проведено у учењу, вријеме протекло од учења до провјере, да ли је између учења и провјере наученог било уметнутих активности итд. Овај начин дефинисања конструката веже се, углавном, за експериментална истраживања. Важност операционалне дефиниције је у томе што она није засићена хипотетичким, теоријским садржајем. Показало се да је несврсисходно постављати захтјев да сви конструкти буду операционално дефинисани, као што је то захтијевао филозофски и научно-методолошки правац *операционализам*, јер је то приступ који онемогућава уопштено, генерализовано знање и који, због своје рестриктивности, води ка *научној стерилности* (Radonjić, 1999a).

У психолошким научним истраживањима, умјесто термина појам и конструкт, уобичајено се користи термин *варијабла* (промјенљива). У психологији разликујемо три типа варијабли:

- *С варијабле* - спољашње дражи,
- *О варијабле* - органске, унутрашње варијабле,
- *Р варијабле* - понашање.

У психологији
разликујемо три
типа варијабли:
варијабле које се
односе на спољашње
дражи, на унутрашња
(органска) стања/
карактеристике и на
понашање.

У оквиру експерименталних студија, користе се термини *независна* и *зависна варијабла*, које стоје у: (а) временском односу: независна варијабла претходи зависној и (б) узрочно-посљедичном односу: независна варијабла узрокује зависну. Рецимо, у задатку лексичке одлуке, фреквенција ријечи, која представља мјеру колико често се сусрећемо и користимо неку ријеч, независна је варијабла, а брзина препознавања ријечи је зависна варијабла. У корелационим студијама, које нам говоре о повезаности, али не и узрочно-посљедичним везама међу варијаблама,

користе се термини *предикторска* и *критеријумска варијабла*. Овдје се претпоставља да предикторска варијабла претходи и узрокује критеријумску, али та веза није недвосмислена, као, на примјер, у случају мотивације за учења: виша мотивација води бољем успјеху, али и бољи школски успјех води ка већој мотивисаности.

Хипотеза је претпостављени одговор на истраживачки проблем. То је формулација о, још увијек, непотврђеној вези између варијабли. Услови које хипотеза треба да испуњава су (Milas, 2005):

- примјереност проблему,
- јасност и недвосмисленост,
- провјерљивост, тј. могућност оповргавања,
- једноставност,
- вјероватноћа да је тачна.

Постоје три модела формулација хипотеза (Гвозденовић, 2016): (а) *индуктивни*, када се на основу појединачних случајева изводи претпоставка која вриједи за све припаднике тог скупа, (б) *дедуктивни*, када се из општих поставки изводи специфична претпоставка и (в) *мјешовити*, који представља комбинацију претходна два. Први модел се чешће користи при развоју теорије, а други за провјеру теорије.

Могуће је разликовати следеће законе (Radonjić, 1999a): (а) *емпиријске научне законе*, који су изведени из искуствених података, (б) *формалне научне законе*, које срећемо у математици, логици итд, (в) *нормативне законе*, који постоје у праву, етици и сродним областима. Исти аутор наводи следеће карактеристике емпиријских научних закона:

1. они говоре о односима између варијабли,
2. истинити су, или релативно истинити,
3. релативно су општи и универзални,
4. односи и везе имају карактер нужности, који може подразумевати да знамо да се *након А јавља Б*, али не знамо зашто је то тако, или да знамо, не само да Б слиједи А, него и зашто се то дешава.

Који исказ ће имати статус закона ствар је консензуса научне заједнице.

Према блажем критеријуму, потребно је да буду испуњена прва три услова да би неки исказ био научни закон, док строжији критеријум подразумева да односи и везе о којима се говори имају карактер нужности. Када је нужност односа и веза услов да би неки исказ имао статус закона, постоји блажи критеријум, тј. захтјев да се на основу датог става могу прецизно предвиђати појаве (да са сигурношћу знамо да Б слиједи А), и строжији критеријум, тј. захтјев познавања узрочно-посљедичне везе међу појавама (да знамо зашто Б слиједи А).

Још један од елемената научне спознаје су модели. Основна карактеристика модела је *изоморфизам*, тј. модел има истовјетну форму као и појаву коју желимо истражити. Због тог изоморфизма, умјесто да проучавамо саму појаву, испитујемо модел. Модели су нарочито корисни у ситуацијама када је директан приступ проблему тежак. Развојем рачунарске технологије модели постају веома актуелни, па тако, данас можемо говорити о *рачунарској когнитивној науци* (Гвозденовић, 2015), коју карактерише рачунарско моделирање различитих когнитивних процеса, као што су перцепција, памћење, обрада језика, рјешавање проблема итд. Циљ рачунарског моделирања у психологији није прављење вјештачке интелигенције, тј. машина које ће обављати операције боље него човјек, већ прављење модела који те радње изводе на начин на који ради и човјек.

Психички феномени могу се објашњавати не само у оквиру психологије, већ и спознајама до којих се дошло у физиологији, биохемији и биофизици.

Објашњење је одговор на питање *зашто*. Дојч разликује (а) *уопштавајући* тип објашњења и (б) *каузални* тип објашњења (Deutsch, 1960). О уопштавајућем објашњењу говоримо када појаву коју желимо објаснити подводимо под неки општи закон, или правило, док каузално објашњење подразумева навођење узрока појаве. Друга подјела објашњења је на (а) *конструктивна*, када оно што се објашњава - *експланандум* и оно чиме се објашњава - *екплананс*, долазе из исте научне дисциплине, те (б) *редуктивна* објашњења, када објашњења долазе из друге, фундаменталније науке (Marx, 1963). У односу на психологију, фундаменталнија наука је физиологија, потом биохемија, те биофизика. Неко понашање можемо објаснити конструктима из психологије – психичким стањем, или цртама личности, али и карактеристикама вегетативног нервног система (физиологија), хормонима (биохемија), или електричном активношћу која се одвија у

мозгу (биофизика). Ови приступи нису међусобно искључиви, већ се допуњају, те могу допринијети бољем разумијевању психичких феномена.

Мјесто психологије у систему наука

Постоји велики број научних дисциплина, као и велики број класификација тих дисциплина, у зависности од предмета изучавања. Једна од могућих класификација је подјела на: (а) *природне науке* (хемија, физика, биологија итд.), (б) *друштвене науке* (економија, социологија, антропологија итд.), (в) *формалне науке* (математика, логика, статистика итд.) и (г) *примијењене науке* (медицина, инжењерство итд.). У овој класификацији психологија би се нашла међу друштвеним наукама, тј. наукама које се баве људским понашањем, у његовим друштвеним и културним аспектима (Nisbet & Greenfeld, 2021).

Да би утврдили како су научне дисциплине организоване на крају XX, тј. почетку XXI вијека, Бојак и сарадници (Bojack et al., 2005) су квантификовали обрасце научног утицаја на основу података о цитатима, из више од милион чланака објављених у 2000. години у 7.121 часопису из области природних и друштвених наука. Утврдили су да су научне области организоване око седам специфичних чворних наука: (а) математике, (б) физике, (в) хемије, (г) науке о Земљи, (д) медицине, (е) психологије и (ж) друштвених наука.

Расправе о мјесту психологије у систему наука воде се још од средине XX вијека. Пијаже, швајцарски развојни психолог, на конгресу психолога у Москви 1966. године истакао је да будућност психологије зависи од њене повезаности с великим бројем научних дисциплина, као што су математика, физика, биологија, социологија, лингвистика, логика итд., при чему се психологија налази у средишту тих наука (Јарошевски, 1976). Ако би се сложили са оваквим ставом, онда би психологију могли смјестити у унутрашњост четвороугла, на чијим врховима се налазе природне, друштвене, формалне и примјењене науке (Слика 5).

Слика 5. Положај психологије у систему наука

Постоје два начина
рјешавања проблема:
алгоритми и
хеуристике.

Централна позиција психологије међу наукама не значи да психологија више вриједи од других наука, нити да науке, као што су математика или хемија, зависе од резултата до којих дође психологија. Централна позиција потцртава да је наука друштвена дјелатност, тј. да је то дјелатност коју обавља човјек, те је, с тога и лимитирана ограничењима које људи, као врста, имају. Ово се односи на домете људског сазнања, али и на сам научни метод. У науци, при рјешавању неког проблема често не постоји *алгоритам*, тј. скуп јасно дефинисаних процедура којима се долази до циља, већ се рјешење проблема заснива на хеуристикама, стратегијама које могу, али и не морају водити ка циљу. Један проблем се може истраживати примјеном различитих метода, анализе података обавити различитим статистичким поступцима итд. Друго, људи се веома често не понашају на начин на који предвиђају науке, као што су економија, или историја, нити слиједе принципе које постулира логика. То значи да би модели понашања у другим наукама, морали укључивати и сазнања до којих је дошла психологија. Наука је чврсто увезана са праксом, с владиним агенцијама, образовним институцијама, фирмама, различитим донаторима итд. С друге стране, научници су (само) људи, који сарађују, такмиче се, гријеше, понекад варају, имају личне вриједности и интересе, који, мада то не би требало да се дешава, имају утицаја на њихов научни рад. Отворено је питање да ли филозофија науке може игнорисати, тј. занемарити утицај на науку које има друштвено окружење у којој се наука реализује (Kitcher, 2022).

Питања за размишљање

У каквом односу стоје типови знања у њиховим крајњим дометима спознаје људске природе и свијета који нас окружује?

На који начин психолог може да раздвоји објективну од субјективне истине?

Које критеријуме емпиријских научних закона треба усвојити у психологији?

У којој мјери су субјективне стварности, о којима говоре конструкционисти, важне за научну спознају човјекове природе?

Под којим условима ненаучне методе могу бити корисне у науци?

У којој мјери наука зависи од историјског тренутка и друштвеног окружења у којем се реализује?

Истраживачке методе у психологији

У научној психологији постоје три општа истраживачка приступа: (а) *квантитативни*, (б) *квалитативни* и (в) *мјешовити* приступ. У основи тих приступа налазе се различите истраживачке парадигме: филозофска основа квантитативног приступа су *позитивизам* и *постпозитивизам*, а квалитативног приступа *критичка теорија* и *конструкционизам*. За сваку од парадигми кључна су три питања: (а) *онтолошко*, које се бави природом стварности и ониме што је важно да се о њој зна; (б) *епистемиолошко*, које се бави односом између оног ко спознаје стварност и онога што је предмет те спознаје и (в) *методолошко*, које се бави начином на који се стварност спознаје (Guba & Lincoln, 1994; Milas, 2005).

Три општа истраживачка приступа су: квантитативни, квалитативни и мјешовити приступ.

Позитивизам има за циљ развој научних закона и генерализација на основу објективних посматрања. Полази од постулата да је стварност објективна и да се може описати и мјерити, а да валидност знања зависи од емпиријског испитивања.

Постпозитивизам се заснива на претпоставци да објективна стварност постоји, али ју је тешко, или немогуће потпуно спознати, због чега је наше разумијевање стварности

само релативно. Теоријски модели и хипотезе су важни, али не могу бити потврђени с потпуном сигурношћу.

Критичка теорија ставља фокус на друштвене неправде и конфликте. Знање је контекстуално и политички конструисано, због чега постоји потреба за свјесношћу о идеологијама. Циљ је разумијевање и трансформација друштвених односа моћи, борба против неправде и опресивних институционалних структура.

Конструкционизам заговара идеју да се стварност конструише кроз индивидуална и друштвена искуства, да је знање субјективно и контекстуално, те да се обликује кроз интеракцију са спољним свијетом, другим људима и друштвеним контекстом. Циљ конструкционизма је да кроз проучавање друштвених конструкција и идентитета разумије како људи дају смисао свијету око себе.

Истраживачки приступи

Квантитативни приступ усмјерен је на разумијевање корелационих веза и узрочно-посљедичних односа међу варијаблама, кроз тестирање хипотеза и теорија. Неке од основних карактеристика квантитативног истраживачког приступа су (Fajgelj, 2007):

- хипотезе су експлицитно дате и тестирају се емпиријски,
- приступ је *номотетски*, тј. траже се правилности које важе за све, а не за појединачне случајеве,
- истраживања су систематски планирана и прецизно изведена,
- термини су јасно и прецизно операционализовани и теоријски дефинисани,
- процедуре су детаљно спецификоване и јавно саопштене,
- заузима се скептичан и критичан став према постојећем знању,
- истраживања се понављају ради потврде резултата и изградње теорије.

Овим карактеристикама могу се додати још неке одлике, које се тичу узорка, улоге могућности уопштавања налаза,

улоге истраживача, улоге испитаника, обраде података, као што су (Milas, 2005):

- узорак у квантитативним истраживањима је велики и уобичајено се бира на начин да добро репрезентује популацију из које је узет,
- испитаници су само објект истраживања и немају улогу да помажу у разумијевању резултата,
- истраживач не би требало да утиче на интерпретацију и тумачење резултата,
- подаци су нумерички, а за њихову обраду користи се дескриптивна и инференцијална статистика, која омогућава статистичко тестирање односа између варијабли у узорку, те генерализацију налаза на популацију.

Квалитативни приступ усмјерен је на дубље разумијевање значења која људским потребама и проблемима, као и друштвеним појавама, приписују појединци или групе. Уз помоћ квалитативног приступа може се доћи до три типа знања (Willig, 2016):

(а) *реалистичког знања*, које, што је могуће објективније, говори о нечему што се дешава у реалном свијету; знање које се односи на питања о правој природи психичких и друштвених догађаја,

(б) *феноменолошког знања*, тј. знања које је усмјерено ка стварном квалитету искуства и доживљаја појединца, а не на оно што се заиста дешава у реалном свијету,

(в) *социјално-конструкционистичког знања*, које се односи на начин на који људи говоре о свијету и својим искуствима, тј. знања о томе како људи, кроз употребу језика, конструишу различите верзије реалности.

Жиропађа даје релативно детаљан, синтетизовани преглед битних карактеристика квалитативних истраживања (2016):

- истраживање се обавља у природним условима, без експерименталне манипулација упутствима, стимулусима, или догађајима,
- истраживање се прилагођава новонасталим околностима у којима се нека појава дешава,

- узорци су мали и пригодни, тако да омогућавају дубљи увид у проблем, али онемогућавају уопштавање,
- истраживач је активни судионик у истраживању, при чему је важна емпатија, тј. његова способност да се стави у положај испитаника,
- фокус је на дубљем разумијевању смисла и значења појаве, а не на закључивању о повезаности и узрочно-последичним односима,
- подаци су квалитативни, тј. садржани су у ријечима и не преводе се у бројчане вриједности,
- приступ је *идиографски*, тј. оријентисан на јединственост и посебност случајева,
- предмет истраживања се схвата развојно и у зависности од контекста, па самим тим уопштавање изван контекста није оправдано.

Овим карактеристикама могу се додати још неке одлике, које се тичу улоге истраживача и улоге испитаника:

- испитаници нису само објекти истраживања на којима се провјеравају хипотезе, већ заједно са истраживачем настоје протумачити и разумјети податке (Milas, 2005),
- истраживач није објективни „научник“, већ као личност и стручњак, са својим вриједносним системом, утиче на процес истраживања и тумачења резултата (Willig, 2013).

Избор истраживачког
метода зависи
од предмета
истраживања и циља
истраживања.

Мјешовити (хибридни) приступ подразумева комбиновање квантитативног и квалитативног приступа, како би дошли до бољег разумијевања појава које се истражују, али и ради повећања поузданости и ваљаности резултата истраживања. Комбиновање различитих теоријских перспектива и кориштења различитих метода за прикупљање података при испитивању одређеног истраживачког проблема назива се *триангулација*. Поред овог, постоје и други начини комбиновања квалитативних и квантитативних података, као што је *мета-анализа*. То је статистички поступак, у којем се анализирају подаци из већег броја релевантних студија, како би са већом сигурношћу могли да прихватимо, или да одбацимо постављену хипотезу.

Избор истраживачког метода зависи од природе постављеног истраживачког проблема, јер сви методи нису адекватни за све проблеме, као и од циља истраживања, који може бити усмјерен на опис феномена, предикцију, или објашњење веза међу варијаблама. Квалитативне методе служе за описивање и дубље разумијевање појава; не-експерименталне квантитативне методе нуде податке на основу којих се могу изводити различита предвиђања, док је експериментална метода у функцији откривања узрочно-посљедичних веза међу појавама (Слика 6).

Слика 6. Истраживачке методе у контексту постављених циљева

Квантитативне методе

Квантитативне методе су много више заступљене у психолошким истраживањима него квалитативне методе. Нумерички исказане мјере које се односе на појаве и конструкте, омогућавају тестирање хипотеза уз помоћ инференцијалне статистике, те генерализацију резултата на цијеле групе, односно популације из које потичу испитаници. Ове методе омогућавају да се спроведу добро контролисана и лако поновљива истраживања, с јасном и прецизном процедуром.

Квантитативне методе се, уобичајено, дијеле на не-експерименталне и експерименталне методе. У оквиру не-експерименталних квантитативних метода разликујемо (Milas, 2005): (а) квантитативно опажање, (б) анализу секундарне грађе, те (в) корелацијске методе и психолошка мјерења.

Квантитативне методе су: квантитативно опажање, анализа секундарне грађе, корелацијске методе и психолошка мјерења, експеримент.

Квантитативно опажање

Разликујемо
оптрузивно и
неоптрузивно
посматрање,
те реактивно
и нереактивно
посматрање.

У науци, опажање може бити *квалитативно*, када служи да се да детаљан вербални опис понашања у некој ситуацији, или *квантитативно*, када је фокус на неком аспект понашања, или ситуације, при чему се систематично и објективно биљеже унапријед дефинисане категорије података (Milas, 2005). У оба случаја, посматрање служи само за описивање и разумијевање понашања, али не и за предвиђање и извођење каузалних закључака (Слика 6).

Најпогоднији типови понашања за квантитативну опсервацију су (Weick, 1968): (а) *невербално понашање*, (б) *просторно*, које подразумева опсервацију положаја који неко заузима у простору и у односу на друге људе, (в) *екстралингвистичко понашање*, које подразумева праћење пропратних аспеката говорног чина, (г) и *лингвистичко*, тј. језичко понашање. Уобичајено се, у унапријед припремљене протоколе, биљежи присуство, или одсуство, одређеног понашања, као и учесталост, интензитет и трајање неке активности, те врше различите процјене одређених својстава понашања на континуираним димензијама. Када је ријеч о квантитативном опажању, испитивач у природним условима настоји изазвати неко понашање које се не јавља често, или пратити одређено понашање, уз контролу услова и варирање одређених ситуационих фактора (Milas, 2005). У таквим случајевима ради се о *опажању с укључивањем*, при чему укљученост може бити различитог степена, од занемарљивог до потпуног, као што је случај у *судионичком опажању*, када је истраживач укључен у само понашање које посматра. Кад су учесници свјесни да су посматрани, говоримо о *оптрузивном посматрању*, а када због тога мијењају своје понашање, о *реактивном посматрању*. Потенцијални утицај присутности посматрача на природност понашања, те недостатак експерименталне контроле, могу утицати на квалитет прикупљених података.

Анализа секундарне грађе

Анализа секундарне грађе је ненаметљива, нереактивна, неоптрузивна, посредна метода истраживања понашања. Милас, под анализом секундарне грађе подразумева

сљедеће методе (2005): (а) *анализа садржаја*, (б) *анализа архивских података* и (в) *анализа физичких трагова*.

Анализа садржаја примјењује се на различите садржаје комуникације, чији се дијелови могу класификовати према одређеним критеријума у категорије. Циљеви анализе могу бити различити, на примјер: (а) испитивање садржаја комуникације, (б) идентификовање намјера и карактеристика пошилаоца поруке, (в) откривање фокуса појединаца, група и институција, (г) описивање трендова у комуникацији, (д) испитивање ставова, вриједности и интересовања, (е) кодирање отворених одговора у анкетама итд., при чему им је, у највећем броју случајева, заједничко то што се подаци прикупљају квалитативно, док се анализа тих података обавља квантитативно (Fajgelj, 2007). Кораци примјене ове методе аналогни су корацима које подразумевају остале квантитативне методе. Потребно је дефинисати узорак порука који на репрезентативан начин представљају корпус порука који се истражује и на који ће се уопштити резултати; дефинисати јединице анализе, као и категорије у које ће се те јединице анализе разврставати према одређеним својствима; одредити начин кодовања, уноса и контроле уноса података итд. За разлику од корелационих студија, код метода анализе секундарне грађе, као и метода које се заснивају на опажању, потребно је имати више обучених испитивача, како би се обезбиједила интерсубјективна сагласност, која осигурава објективност опсервација или садржинске анализе.

У зависности од тога ко је прикупио податке, разликујемо (а) *примарне податке*, које је прикупио сам истраживач и (б) *секундарне*, које истраживач користи, али их је, из различитих разлога, прикупио неко други. Секундарни, или архивски подаци су подаци из архива, статистичких и других извјештаја, докумената, текстова, говора, саопштења, дневника, писама и преписки, фотографија итд. Секундарни подаци могу бити и научни чланци, када се користе у мета-анализама и системским прегледима литературе.

Поред архивских података, извор података на које се може примијенити метода анализе секундарне грађе су и *физички трагови*. Физички трагови представљају остатке људске активности који нису продукт истраживања, при чему разликујемо *трагове истрошености*, као што

Методе анализе секундарне грађе су: анализа садржаја, анализа архивских података и анализа физичких трагова.

истрошеност неке играчке указује на преференцију коју дјеца имају и *трагове накупљања* (на примјер, начин на који су подвучени одређени дијелови у књизи; Milas, 2005).

Корелационе методе и психолошка мјерења

Корелационе
методе су: тестови,
анкете, упитници
самопроцјене.

Корелационе методе могу се користити за утврђивање повезаности између различитих варијабли; за испитивање индивидуалних разлика, тј. разлика међу људима у погледу различитих психолошких конструката, мишљења, ставова, вриједности, интересовања, мотивације итд., те за утврђивање распрострањености понашања, особина и других психичких феномена у популацији. Милас разликује следеће корелационе методе (2005): (а) *тестови способности и знања*, (б) *анкете*, којима се испитују мишљења, ставови и интересовања и (в) *упитници самопроцјене*, који служе за самопроцјену особина личности, мотивације, емоција итд.

Тест је стандардизовани поступак којим се изазива одређена активност, на основу које се појединци међусобно пореде по варијабли (конструкту) која је предмет мјерења, а чији показатељ је изазвана активност (Bukvić, 1996). *Стандардизованост* подразумева да се свим испитаницима (или онима који су подвргнути тестирању) на исти начин задају идентични задаци, под истим условима, те да је начин оцјењивања и тумачења резултата исти за све. Они могу да се односе на различите способности, те на испитивање знања. Тестове треба да карактерише *поузданост* - да увијек на исти начин мјере предмет мјерења и *ваљаност* - да мјере оно што треба да мјере. За разлику од анкета и упитника самопроцјене, код тестова се не јавља проблем *социјално-пожељног одговарања*, тј. давања одговора у складу са друштвеним нормама и/или покушај да се испитаник, из различитих разлога, представи у бољем свјетлу.

Под анкетом подразумевамо скуп питања која се постављају изабраној групи људи (узорак) како би се прикупиле информације о неком релевантном психолошком проблему. Од осталих метода разликује их то што служе за прикупљање података о некој појави, кроз постављање питања упућених испитаницима, изабраним из популације која се проучава (Fowler, 1993). За циљ могу имати (Milas,

2005) (а) испитивање распрострањености неке појаве и (б) упознавање ставова и мишљења популације о различитим питањима. Анкете се могу спроводити на различите начине - лично, путем телефона, и-мејла, поште, интернета итд., што може имати утицаја на важне одлике анкета, као што је могућност флексибилности и разноликости питања, те различит степен контроле узорка, околине, социо-пожељног одговарања, анонимности, анкетара, одбијања учествовања, брзине одговарања итд.

Упитницисамопроцјенесу,уобичајено,стандардизоване процедуре у којима испитаници процјењују своја стања, когнитивне функције, емоције, мотивацију, особине, вјештине итд. Упитници могу садржавати питања *отвореног типа*, на која испитаник сам формулише одговор, али, много чешће, су то питања *затвореног типа*, у којима испитаник бира један од понуђених одговора. Предност ове методе огледа се у томе што се истраживањем може обухватити велики број испитаника. Као и код анкетних истраживања, постоји опасност од некоректног одговарања, које се може огледати, прије свега, у давању социјално-пожељних одговора.

Психолошки инструментариј се користи за лакше доношење одлука при класификацији, евалуацији програма, самоспознаји, научним истраживањима.

Психолошки инструменти, тј. тестови, анкете и упитници самопроцјене, користе се за различите циљеве, као што су (Cronbach, 1990, Dinić, 2019): (а) *класификација*, када треба донијети одлуку да ли појединац испуњава неки услов, да ли треба да буде подвргнут неком третману, или обуци, да ли припада одређеној дијагностичкој категорији итд., (б) *евалуација програма*, како би се утврдила ефикасност и оправданост одређеног програма, третмана, курса, активности итд., (в) *самоспознаја*, када се добијене информације користе у функцији личног раста и развоја и (г) *научна истраживања*, ради доношења одлука о психолошким конструктима, теоријским моделима и научним претпоставкама о повезаности међу варијаблама.

Експериментална метода

Експериментална метода је поступак у оквиру којег се, у контролисаним условима, намјерно изазива појава која се испитује, како би се откриле каузалне, тј. узрочно-последичне везе међу варијаблама. У психолошким експериментима, предмет проучавања је понашање, под којим се подразумемијева

У оквиру
експеримента постоје
независне, зависне
и ирелевантне
варијабле.

сваки потенцијални облик психолошког реаговања унутар различитих експерименталних процедура (Гвозденовић, 2016). Понашање изазивамо уз помоћ *манипулације* и *контроле* услова у којима то понашање треба да се испољи.

Манипулација подразумејева планирану систематску манипулацију независним варијаблама, како би се произвео ефекат на зависну варијаблу, тј. како би се изазвало понашање. Како би изазвали жељено понашање манипулисати се може упутством; визуелним, аудитивним, олфакторним и стимулусима из других чулних модалитета; условима у којима се налазе испитаници, наградама и казнама итд. У неким случајевима, манипулација подразумејева селекцију и формирање специфичног узорка, према одређеним одликама испитаника.

Контрола подразумејева интервенцију над свим *ирелевантним варијаблама*, тј. варијаблама које нису од примарног интереса за сам експеримент, али потенцијално могу да утичу на резултат. Постоје различити начини контроле ирелевантних варијабли, као што су: (а) *рандомизација*, када се насумично распоређују испитаници у групе, (б) *балансирање експеримента*, када се ирелевантне варијабле распоређују равномјерно по свим факторима, тј. категоричким независним варијаблама и нивоима фактора, (в) *хомогенизација* свих осталих услова осим оних које варирамо, (г) *блоковање*, када се ирелевантна варијабла држи константном на свим нивоима независне варијабле, (д) *упросјечавање*, када су вриједности ирелевантне варијабле у просјеку исте на свим нивоима независне варијабле итд. У случајевима када није могуће остварити директну контролу над ирелевантним варијаблама, њихов потенцијални утицај на зависну варијаблу може се контролисати уз помоћ одређених статистичких поступака.

Експерименти се могу спроводити у строжије контролисаним условима, специјално намијењеним просторима, у лабораторијама, или ван њих. Могућност манипулације, а поготово контроле, је смањена када се експерименти реализују у природним условима. Веома честа ситуација, када се експерименти спроводе на терену, јесте немогућност насумичног распоређивања испитаника у експерименталне и контролне групе. У таквим случајевима, када не постоји почетна изједначеност група

у експерименту, говоримо о *квази-експериментима*. Поред правих и квази-експеримената, у методолошкој литератури се спомињу и *експерименти у природним условима*. Ови експерименти подразумевају манипулацију различитим подражајима и догађајима на терену, како би се изазвала реакција, која се на систематичан начин биљежи, или снима.

Без обзира на значај који експериментална метода има за психологију, постоје и одређени недостаци и ограничења његове употребе. Једна од најчешћих примједби које се приписују експериментима, јесте *артифицијелност експерименталних ситуација*, у односу на збивања у стварности. Вјештачка ситуација у којој се испољава понашање може отежати генерализацију налаза до којих се дошло у експерименту. Поред артифицијелности, у неким случајевима, експериментална метода није примјерена проблему који се испитује; може бити и не-етична, те неекономична (Milas, 2005). Ово су примједбе које могу да вриједе и за све остале методе, било да је ријеч о квантитативним, или квалитативним методама.

Каузалне, односно узрочно-последичне везе могу се открити једино уз помоћ експеримента.

Квалитативне методе

Поред квантитативних метода, у којима је нагласак на квантификацији и тестирању хипотеза, постоје и квалитативне методе, у којима је фокус на томе како људи придају смисао свијету који их окружује и како доживљавају оно што им се дешава (Willig, 2013). Квалитативни подаци се могу прикупљати уз помоћ различитих метода, као што су: (а) *квалитативно опажање*, (б) *дневничке студије*, (в) *интервјуи*, (г) *фокус групе*. Квалитативне методе служе да се појаве детаљно опишу, те боље разумије њихово значење за оног ко их доживљава, а не за предикцију и откривање узрочно-последичних веза.

Квалитативне методе су: квалитативно опажање, дневничке студије, интервјуи, фокус групе.

Квалитативно опажање

За разлику од квантитативног опажања, које се често спроводи у намјерно створеним условима, а подаци биљеже у унапријед припремљене протоколе, квалитативно опажање се увијек одвија у природним условима, при чему се слободно

биљежи све оно што се ономе ко врши опсервацију чини важним и од значаја (Milas, 2005). Овакав тип посматрања карактеристичан је за *етологију* и *етнологију*. Циљ етнографских истраживања јесте да се добије увид у неке аспекте живота одређене заједнице људи, на начин да се један временски период непрекидно учествује, било отворено, или прикривено, у њиховим животима (Willig, 2013). И у случају квалитативног опажања, разликујемо (а) *посматрање без укључивања*, које карактерише пасивна улога истраживача и (б) *посматрање са укључивањем*, када посматрач има активну улогу у ситуацијама у којој се појава дешава.

Дневничке студије

Дневничке студије подразумевају да испитаници током дужег времена воде дневник о својим искуствима, активностима, осјећањима, мислима. Ова метода се не примјењује често у психолошким истраживањима, јер је захтјевна, како за истраживача, тако и за учесника истраживања. Предности дневничких студија су у томе што они дају податке из којих се може видјети како се догађаји одвијају у реалном времену, олакшавају приступ интимним информацијама, ослобођени су проблема који су везани за ретроспективно извјештавање (Willig, 2013). Прије него што се приступи вођењу дневника, потребно је дефинисати аспекте понашања који ће се пратити и о којем ће се водити биљешке, колико дуго ће се водити дневник, вријеме и начин биљежења, начин праћења, вријеме и начин подношења извјештаја итд.

Интервјуи

Интервју је истраживачка метода у којој истраживач разговара са одређеном особом, како би прикупио информације везане за истраживачки проблем. Интервјуе можемо подијелити у зависности од: (а) *намјене* (дијагностички, истраживачки итд.), (б) *садржаја* (ради селекције, истраживање услова пословања у некој привредној грани итд.), те (в) *начина у приступу прикупљања података*, када разликујемо *неструктуриране*, *полу-структуриране* и *структуриране* интервјуе (Willis, 2006).

Према начину прикупљања података, интервјуе дијелимо на неструктуриране, полу-структуриране и структуриране.

Неструктурирани интервјуи се користе приликом дефинисања проблема, ради изналажења нових претпоставки и идеја, приликом конструкције упитника, те када се ради о отварању нових перспектива и стицању потпунијег увида у, до тада, недовољно истраженим подручјима (Milas, 2005). Код овог типа интервјуа, сам испитаник има велики утицај на ток и садржај интервјуа.

У полу-структурираном интервјуу истраживач је тај који води разговор на основу раније припремљене агенде за интервју, која се састоји од релативно малог броја отворених питања (Willig, 2013). У овом типу интервјуа потребно је одржати равнотежу између флексибилности, која се огледа у могућности да се током разговора отворе теме које нису планиране агендом и током реализације предвиђеног плана истраживања. Питања која се постављају могу бити (Spradley, 1979): (а) *дескриптивна*, када се тражи опис неког догађаја или појаве, (б) *структурална*, која се односе на организацију знања испитаника, (в) *контрасна*, када испитаник треба да упореди догађаје и искуства, те (г) *евалуативна*, која се односе на осјећања испитаника према некоме или нечему.

Природа структурираног интервјуа је више квантитативног, него квалитативног типа. Питања су прецизно формулисана и иста су за све испитанике. Она могу бити отвореног типа, када испитаник може сам да формулише одговор, али се чешће испитанику презентује затворена листа могућих опција за одговоре. Флексибилност за тематска одступања је веома мала, а редослијед постављања питања је фиксан и непромјенљив. На тај начин се може контролисати утицај контекста, тј. утицаја претходних питања на одговоре, те повећати валидност истраживања. Ово је важно ако желимо да упоређујемо испитанике међусобно. Поред овог циља, структурисани интервјуи се могу користити и за анализу развоја појава током времена, или за провјеру одређених хипотеза (Fajgelj, 2007).

Фокус групе

Фокус група је квалитативна метода прикупљања података, у којој обучени модератор истовремено разговара са четири до 10 субјеката о одређеној теми, тј. истраживачком проблему. Фокус групе треба разликовати од *групних интервјуа*, у којима, такође, учествује више

Фокус групе
карактерише групна
динамика, тј.
интеракција између
учесника.

испитаника којима испитивач поставља питања. У фокус групама користи се *групна динамика*, како би се провјерило како интеракција са другим људима утиче на формирање и мијењање вриједности, ставова, значења, перцепција и мишљења о различитим питањима (Fajgelj, 2007). Због тога, модератор, осим о садржају разговора, мора водити рачуна и о динамици у групи, која зависи од структуре групе. Постоје четири типа саговорника који се на различит начин понашају и утичу на групну динамику у фокус групама (Krueger, 1994): (а) „стручњак“, (б) *доминантни саговорник*, (в) *срамежљиви саговорник* и (г) *брбљивац*.

Фокус групе нису намијењене истраживању понашања, мотивације, или мишљења неког одређеног појединца који учествује у фокус групи, нити представљају једну хомогену заједницу људи (Lloyd-Evans, 2016). У друштвеним наукама, уобичајено се користе упоредо с другим методама у истраживању различитих феномена, те за развој и пред-тестирање различитих истраживачких инструмената.

Питања за размишљање

Када је у психологији
важнији номотетски, а када
идиографски приступ?

На које све начине
посматрање са учествовањем
може угрозити непристрасност
истраживача?

Да ли процес психолошког
истраживања помаже у изградњи
капацитета, вјештина и знања
оних који се „истражују“, те
повећава њихово разумијевање
истраживаних појава и феномена?

На који начин позиција
истраживача (у смислу
расе, пола, националности,
старости, економског статуса и
сексуалности) може утицати на
процес интервјуисања?

Какав је значај
триангулације у психолошким
истраживањима и практичном
раду?

Да ли експериментална
психологија има алтернативу?

II. РАЗВОЈ ПСИХОЛОГИЈЕ

- Какав је значај античке мисли за развој психологије?
- Шта су филозофски коријени психологије?
- Како су физиолошка истраживања утицала на развој психологије?
- Шта су психолошки правци?
- Које су најрелевантније психолошке перспективе?
- Како су се мијењали предмет и метода психологије током времена?

Претече научне психологије

Немогуће је, на ограниченом простору, навести све филозофе и научнике који су дали допринос у стварању услова да психологија постане самостална научна дисциплина. Ипак, неопходно је истаћи кључне фазе, као и најважније ауторе, чији је рад утицао на развој психолошке мисли, а посљедично и на развој научне психологије. То је важно како би се истакло да су питања од интереса за психологију постављана и разматрана и прије него што је психологија постала самостална научна дисциплина, али и да се потреба за засебном науком, која за предмет свог проучавања има психички живот човјека, није појавила тек тако, већ је посљедица дугогодишње акумулације филозофских расправа и научних достигнућа из психологији, блиских дисциплина.

Допринос развоју психологије, укратко ће бити приказан кроз четири периода: (а) антику и њен значај за психологију, (б) филозофске коријене психологије, (в) утицај проучавања мозга на психологију, (г) почетке експерименталне психологије.

Психологија и антика

Када се говори о почецима психолошке мисли уобичајено је да се почне са антиком. Разлога за то је неколико. Филозофија и природне науке, у оквиру којих су разматрана и психолошка питања, свој процват доживљавају у Античкој Грчкој. Психологија, као наука о психолошком животу, настала је и развијала се, првенствено, у западној цивилизацији, која своје утемељење има у грчко-римској култури (Miller, 2005). С обзиром на то да ми дијелимо *свјетоназор*, тј. поглед на свијет и вриједносни систем, сличан античким мислиоцима, не треба да чуди да и даље постављамо слична питања о природи психичког живота, као што су то они чинили.

У Античкој Грчкој отворена су бројна питања, која су и данас актуелна у психологији.

Значај антике огледа се у томе што су тада отворена питања, која су и данас од значаја за психологију. То не значи да психологија није успјела да, у мањој или већој мјери, одговори на та питања и да данашњи корпус знања о психичком животу није већи него што је био тада. Иако и даље покушавамо да разријешимо та питања, одговори који су нам потребни и до којих долазимо су конкретнији, прецизнији и детаљнији. Као илустрација може послужити питање центра у којем је смјештено психичко, о чему су размишљали и Хипократ, који је сматрао да је мозак мјесто осјета, перцепције и мисли и Аристотел, који је сматрао да је срце центар психичког живота. Данас знамо да је то мозак, али и даље трагамо за прецизним одређењем локализације за поједине функције и стања.

Поред питања о томе гдје је сједиште психичког, антички мислиоци су промишљали и заузимали ставове и о низу других питања, као што су:

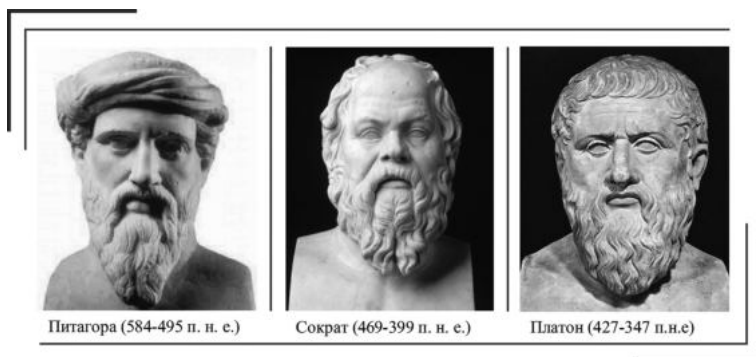
- могућност да се математички опишу психолошка искуства,
- утицај природе и околине на развојне и индивидуалне разлике,
- питање метода подучавања,
- лијечења психичких поремећаја,
- улога индуктивне и дедуктивне методе у спознаји итд.

Питагора је сматрао да су математичка начела примјењива на све ствари у природи. Открио је да је могуће повезати

математичке (бројчане) односе са музичком хармонијом. Утврдио је да одређени омјери на жици харфе и лире производе хармоничан звук, који се добија када је натегнута цијела жица, или у случајевима када је жица подијељена на половину, четвртину, или осмину, док се у осталим случајевима добија звук који се доживљава као неугодан.

Аристотел је први употребио једну од најпознатијих метафора за ум - *tabula rasa*, односно *празна плоча*, истичући на тај начин значај околине и важност одгоја за формирање личности, док је Платон сматрао да су индивидуалне разлике у темпераменту, карактеру и способностима углавном урођене (Hothersall, 1995).

Питагора је први математички описао однос између физичког свијета и психичког доживљавања.

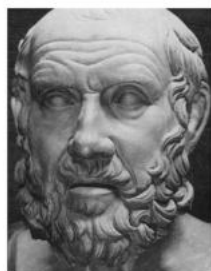
Једно од важних савремених питања јесте и питање које се односи на избор метода подучавања. У том контексту, Сократова дијалошка метода, у којој су ученик и учитељ равноправни и која подразумијева вођење ученика да сам разоткрије истину, тако што учитељ поставља низ осмишљених питања која воде ученика ка спознаји и указују на погрешке при закључивању, и данас је актуелна (Zorić, 2008). Она се може примјењивати, не само у подучавању, када је циљ систематично преношење знања, већ и *поучавању*, када је циљ да се допринесе нечијем искуству, указујући му на неку животну лекцију.

Сократова дијалошка метода подучавања користи се и данас.

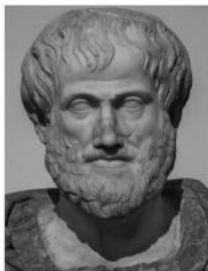
У Античкој Грчкој постављени су и темељи савремене медицине. Хипократ и његови сљедбеници су антиципирани ону врсту медицине коју данас називамо психосоматском (Miller, 2005). Антички мислиоци бавили су се и питањима која су важна за психотерапијски процес. Аристотел је указивао да драмска дјела могу побудити психичке процесе који могу имати ослобађајуће дејство од напетости, тј.

Гален је први дао опис идеалне везе између терапеута-ментора и клијента.

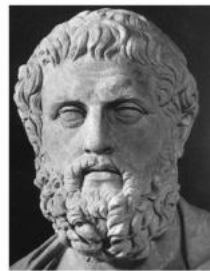
довести до *катарзе*. Плутарх и Сенека су се бавили питањем смрти и тјешења ожалашћених, нудећи различите стратегије и приступе (Putnik, 2004). Гален је поставио стандард односа између (психо)терапеута и клијента, сматрајући да терапеут треба бити зрела особа која може видјети недостатке и пороке, о којима треба искрено да обавијести клијента, док клијент треба бити захвалан, те детаљно размислити о томе, како би у потпуности уклонио коријене таквог понашања (Најал, 1983). Човјек је, по Галену, слијеп за своје властите погрешке због љубави према себи, због чега је потребан ментор-терапеут, који би му помогао да дође до самоспознаје и да се ослободи страсти, као што су срџба, завист, пожуда итд.

Хипократ (460-370 п. н. е.)

Аристотел (385-322 п. н. е.)

Гален (120-200 г.)

Важност научних теорија, у функцији предвиђања и контролисања догађаја у свијету који нас окружује, по први пут препозната је у антици (Hothersall, 1995). Препознат је и значај *дедуктивне методе*, коју је користио Платон и *индуктивне методе*, коју је први употребио Аристотел. Оне и данас представљају основу науке, иако се разликују по степену сигурности и тачности закључака који се изводе. У случају дедуктивног закључивања, у оквиру којег се из општијих премиса изводи мање општи закључак, ако су премисе истините, нужно слиједи и истинит закључак. Код индуктивног облика закључивања, полази се од појединачних, ужих премиса или случајева, на основу којих се изводи општији закључак. Уобичајена форма индуктивног закључивања има облик: *Сви досадашњи А су Б, што значи да ће и будући А бити Б.*, што нужно не мора бити тачно. Иако је дедуктивно расуђивање много поузданије од индуктивног, у науци се користи и индуктивна метода, мада су и даље

присутне дискусије о рационалности и оправданости њене употребе (Okasha, 2002).

Филозофски коријени психологије

Разматрања о уму и психичком животу, његовом испољавању у доживљавању и понашању, започета су још у античком времену, у старој Грчкој. Током XII и XIII вијека, учења Платона, Аристотела и других античких мислилаца су нашла своје мјесто у хришћанској филозофији *сколастици*, која је упражњавана у црквеним и манастирским школама и раним европским универзитетима, а која је имала за циљ да нађе објашњење и оправдање за постојеће црквене догме.

Ренесанса доноси драстичне, револуционарне промјене у схватању свемира, свијета и положаја људи у њему. Јохан Гутенберг (Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg) је изумио штампу покретним словима, што представља једно од најзначајнијих открића, јер је књига, тј. знање, постало доступно ширем кругу читалаца. У годинама које слиједе, са радовима Коперника, Галилеја и Њутна започиње ера модерне науке.

У периоду након ренесансе, долази до спознаја у филозофији, које су поставиле темеље за психолошко проучавање учења и памћења (Hothersall, 1995). Иако би за представљање идеја филозофа ренесансе и пост-ренесансног периода требало неколико томова, издвојићемо четири теме, које су важне за разумијевање модерне психологије и то:

- разлике између дуализма и материјализма,
- разлике између реализма и идеализма,
- разлике између емпиризма и нативизма и
- идеје асоцијационизма.

Према дуалистичком схватању, постоје два основна принципа: *материјални* и *нематеријални*. У оквиру филозофије ума, дуализам представља приступ који заговара да је ментално, тј. ум, одвојен од физичког, тј. тијела и мозга, те да различити закони управљају сваком од ова два дијела. У Новом вијеку, Декарт (René Descartes, 1641) је сматрао да ум постоји независно од тијела. Ово схватање, названо *картезијански дуализам*, довело је до подјеле истраживања људског понашања на двије области: једне, која

Открићем штампарске машине, знање је постало доступно већем броју људи.

Већина савремених психолога прихвата материјалистичко становиште о уму.

се бави функционисањем ума и друге, која се бави физичким активностима тијела. Декарт је заступао црквено гледиште, о уму као богом датом и доминантном над земаљским тијелом човјека. С друге стране, материјализам је филозофски правац, који тврди да је материјални свијет једина и примарна стварност, док је духовни свијет секундаран и из њега изведен. Другим ријечима, људска свијест је посљедица функционисања мозга, а не производ духовне, или нематеријалне стварности. Овакви ставови се могу наћи код Хобса (Thomas Hobbes), касније код Ламетрија (Julien Offray de La Mettrie), те бројних других модерних филозофа. Данас, већина психолога прихвата материјалистичко схватање ума (Ecklund et al., 2007).

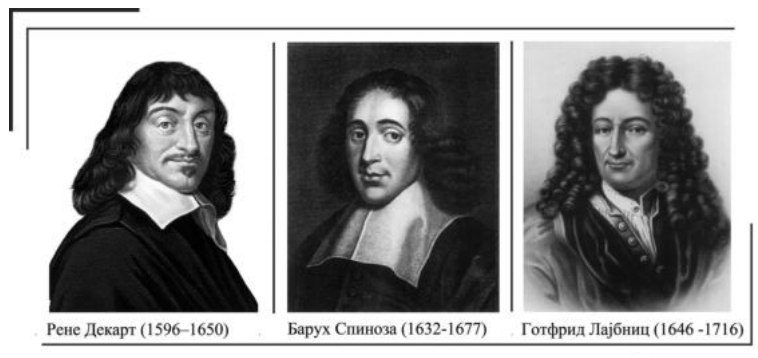
Већина савремених психолога сматра да у креирању перцепције о свијету активно учествује и наш мозак, тј. да та перцепција није само реплика стварности.

Два важна филозофска схватања о природи свијета који нас окружује су *реализам* и *идеализам*. Према реализму, свијет и стварност постоје независно од наших мисли и перцепција, они су објективни и као такви могу, уз помоћ рационалне и емпиријске анализе, бити вјеродостојно описани. Џон Лок, чувени британски филозоф којег историја филозофије сматра утемељивачем емпиризма, прави разлику између (а) *наивног рационализма*, по којем су наше перцепције реплика стварности и (б) *критичког реализма*, по којем су наше сензације и перцепције копије стварног свијета, на начин да су информације које примамо модификоване тако да имају смисла за наш мозак и ум (Locke, 1690).

Идеализам заступа тезу да свијет није нешто што постоји независно од нас и наше свијести, те да је производ наших мисли. Идеје и мисли су темељ стварности, а материјални свијет представља одраз тих идеја. Декарт, као коначни доказ нашег постојања узима веома познато размишљање: *Cogito ergo sum*. – *Мислим, дакле постојим*. (Descartes, 1673). Џорџ Беркли (George Berkeley, 1710) истиче да материја не постоји као таква, већ постоји само зато јер је опажена: *Esse est percipi*. – *Бити јесте бити перципирано*. Касније, Имануел Кант (Immanuel Kant) заступа став да су перцепције физичког свијета можда интерпретација информација из чулних органа, као што ни простор и вријеме нису ствари, својства, или односи између објеката, који постоје независно од нас, већ су карактеристике начина на који опажамо свијет (Kant, 1781). Већина савремених психолога су филозофски идеалисти (Schacter et al., 2020), који заступају став да је наша перцепција свијета посљедица начина на који наш мозак тумачи информације које добијамо о том свијету преко чула.

Филозофи заузимају двије доминантно супротстављене позиције о поријеклу и природи знања: (а) *емпиристичку*, који полази од става да се рађамо као *tabula rasa* (неисписана, празна табла) и да је наше знање продукт искуства и (б) *рационалистичку*, која не негира значај искуства, али сматра да се наше знање у великој мјери заснива на урођеним идејама, које су својство нашег ума. Најзначајнији представници емпиризма су британски филозофи Џон Лок, Џорџ Баркли и Дејвид Хјум (David Hume), а рационализма Рене Декарт, Барух Спиноза (Baruch Spinoza) и Готфрид Лајбниц (Gottfried Wilhelm Leibniz). Према Локу, основни елементи менталног живота су *идеје*, које представљају било који објект у свијести, чији извор могу бити: (а) *осјети*, које добијамо са чула, или (б) *рефлексije*, које представљају унутрашњу активност ума (Locke, 1690). Идеје могу бити: (а) *једноставне* и (б) *сложене*, које настају комбиновањем више једноставних идеја, повезивањем двије идеје и успостављањем односа између њих, или одвајањем једноставних идеја од других идеја које је прате. Лок прави разлику између идеја, тј. онога над чим се обавља мисаони процес и самог процеса. С друге стране, Декарт је вјеровао да постоје двије врсте идеја: (а) *урођене*, које не зависе од искуства и (б) *изведене*, које настају помоћу искуства. Урођене идеје су идеја о Богу, уму и материји (екстензији), те, имплицитно, идеја о бесконачности. Ове идеје не могу бити изведене из искуства, односно чулних података. И Кант је сматрао да се рађамо са неким основним знањем о свијету, као што су, на примјер, концепти простора, времена, узрочности и броја, који нам омогућавају да усвојимо нова знања. Данас, већина савремених психолога прихвата неку верзију нативизма (Schacter et al., 2020).

Већина савремених психолога заступа идеју да се не рађамо као *празна плоча*.

Џон Лок (1632- 1704)

Џорџ Баркли (1685-1753)

Дејвид Хјум (1711-1776)

Идеје да се психички живот одвија по закону *асоцијација*, тј. повезаности појава које се догађају заједно у времену и простору, потиче још од Аристотела, а у модификованом облику актуелне су и данас. Аристотел је сматрао да је људско памћење посљедица асоцијативних процеса: (а) *сличности*, (б) *контраста* и (ц) *контигвитета*, тј. временског и просторног додира, на чију снагу ће утицати учесталост јављања и разлике у степену лакоће успостављања асоцијација (Hothersall, 1995). Ове идеје је актуализовао Лок (1690/1975), мада је први озбиљан покушај да асоцијационизам детаљно објасни и уобличи као теорију учења начинио Дејвид Хјум (David Hume) у *Расправи о људској природи* (Hume, 1739). Хјум је значајан за психологију и зато што у свом дјелу *Истраживања о људском разуму* (Hume, 1748) заговара нову науку која би се бавила људском природом, користећи методе природних наука. Људи су, по њему, дио природног свијета, а њихово понашање производ менталних процеса, због чега човјек може и треба бити предмет изучавања те нове науке, која би била различита од филозофије. Када је ријеч о асоцијационизму, Хартли (David Hartley) сматра да повезаност идеја, мишљења и осјећаја, тј. асоцијације, имају биолошку основу (1749). За разлику од емпириста, Хобса, Лока, Берклија, који су нагласак стављали на утицај искуства на пасивни ум, асоцијационистички филозофи XVIII и XIX вијека, Хјум, Хартли, Џејмс Мил (James Mill) и Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) бавили су се улогом активног ума у стварању асоцијација и тако поставили основу за проучавање процеса учења и памћења (Hothersall, 1995).

Рана проучавања мозга

Мозак и његове функције разматране су и прије XIX вијека, али тада долази, по први пут, до његовог непосредног проучавања, те револуционарних промјена у схватању његове структуре и функција. Почетак XIX вијека обиљежио је рад Франца Гала (Franz Joseph Gall) и његовог сарадника Гашпара Шпурцхајма (Johann Gaspar Spurzheim), оснивача *френологије*. Гал је први приступио систематском описивању психичких функција и њихове везе са анатомијом мозга. Сматрао је да је мозак издиференциран и да је сваки специјализовани орган (дио мозга) одговоран за неке од (а) менталних способности, које су назване *факултети*, (б) мотиве, назване *тенденције* и (в) *осјећања*, тј. емоција (Bischoff, 1805, 1807). Разликовао је 27 органа, односно различитих функција мозга, од којих је 19 заједничко људима и животињама. Сматрао је да се по изгледу лобање може закључити о психичким функцијама, те је развио *краниоскопију*, посебну методу за мјерење кранијалних избочина, како би направио функционалну топографију мозга (Gall & Spurzheim, 1810-1819). Шпурцхајм је сматрао да су функције хијерархијски организоване: (а) *ниже*, које су заједничке са животињама и (б) *више*, које су карактеристичне само за човјека (Spurzheim, 1832). Постојећим функцијама додао је и седам нових функција (Слика 7). Иако је ова метода потпуно погрешна, као и идеја о вези кранијалних избочина и произвољно одређених психичких функција, допринос френологије се огледа у томе што су вјеровали да је мозак орган ума, да се менталне функције могу локализовати у мозгу, да се психолошке карактеристике могу мјерити, те да постоје индивидуалне разлике у погледу личности и психичких функција, што је имало одјека на појаву психологије индивидуалних разлика (Hothersall, 1995).

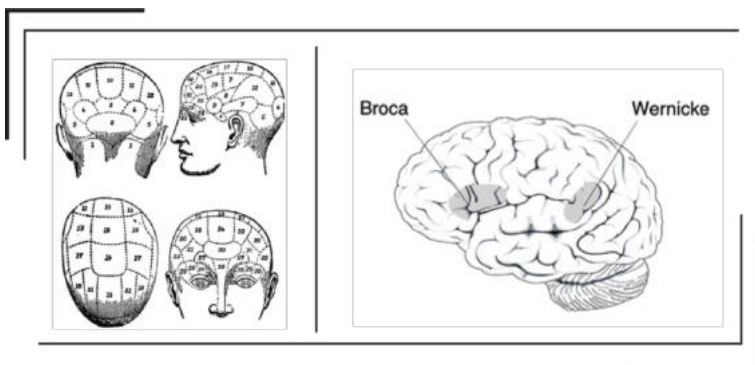
Рана истраживања мозга обиљежила је расправа о начину на који мозак функционише. Према *локализационистичком* схватању, мозак је издиференциран и поједине зоне у мозгу су специјализоване за обављање одређених функција. Овај приступ су заговарали френолози, а касније је добио подршку у налазима Брока и Верникеа. С друге стране, *холистички приступ* се заснива на претпоставци да је обављање функција засновано на интерактивним процесима који нису локализовани у одређеним зонама мозга задуженим за

Френологија, иако се радило о псеудонауци, која је критикована, била је веома популарна, што је омогућило појединцима да се на тој моди обогате.

Рана истраживања мозга обиљежила је расправа између локализационистичког и холистичког схватања о раду мозга.

поједине функције. Најзначајнији истраживач мозга средином XIX вијека Пјер Флуранс (Marie Jean Pierre Flourens) заступао је идеју да нервни систем није хомоген, да поједини дијелови мозга не функционишу на исти начин, али да се ради о једном и јединственом систему, чији дијелови раде заједно и у складу (Flourens, 1824). Критиковао је топографију мозга коју су дали френолози, тј. артифицијелан избор функција и њихову локализацију, а своје критике је заснивао на емпиријским налазима (Flourens, 1823). Показао је да контура лобање не одговара контури мозга, као и да, на примјер, оштећење малог мозга изазива поремећај моторичких активности, а да не утиче на сексуални нагон животиња, па, с тога, не може бити центар *заљубљивости*, како су френолози сматрали. Иако је користио експерименталну методу при проучавању мозга животиња, сматрао је да се експериментални и клинички приступ допуњују.

Флуранс је своја истраживања спроводио најчешће на птицама. Неиздиференцираност њиховог мозга не значи, по аутоматизму, да и мозак човјека није функционално издиференциран. У прилог локализационистичком приступу организације можданих функција говоре студије које су се односиле на *афазиие* – поремећаје говорне функције изазване повредама лијеве мождане хемисфере. Француски љекар Пјер Брока (Pierre Paul Broca) је 60-их година XIX вијека, на основу налаза добијених на пацијенту, којег је назвао Тан, јер је то једина ријеч коју је пацијент могао да изговори, закључио да је доњи дио фронталног режња лијеве мождане хемисфере задужен за артикулацију говора (Broca, 1861a, 1861b). Овај поремећај, који се огледа у отежаној говорној продукцији и аграматизму (изостављање приједлога, везника, чланова, помоћних глагола, инфлексивних суфикса итд.), назван је Брокова афазииа, а за њега је одговоран дио фронталног режња лијеве мождане хемисфере (Слика 8). За разлику од Броке, Карл Вернике (Carl Wernicke) описује случај пацијента који је имао повреду задњег дијела темпоралног режња лијеве мождане хемисфере и који је могао да говори, при чему су реченице биле граматичне, али без смисла (Wernicke, 1874). Верникеова афазииа, поред одсуства смисла продуктованих реченица, праћена је и неразумијевањем појединих ријечи и реченица.

Слика 7. Френолошка топографија можданих функција

Слика 8. Брокаова и Верникеова зона

Поред закључака о функционисању мозга и његовим функцијама заснованим на експериментално изазваним оштећењима, или проучавању посљедица оштећења насталих физичком повредом, или на неки други начин, у другој половини XIX вијека почиње се користити и метода *непосредног подражавања мозга*, прво мозга животиња, а убрзо и подражавање мозга код људи. Прво подражавање мозга животиња, које нису биле под анестезијом, преко уграђених електрода у мождано дебло, представио је Симонов око 1860. године (Simonoff, 1866). Користећи ову методу убрзо је потврђено да подражавање једне стране мозга увијек изазива покрете на супротној страни тијела (Fritsch & Hitzig, 1870), а направљена је и детаљна мапа мозга мајмуна (Ferrier, 1876), која је била толико прецизна да је пренесена на људски мозак и искориштена приликом уклањања тумора у једној операцији (Bennett & Godlee, 1885). Само неколико година након што су започета истраживања на животињама, Бартоло (Roberts Bartholow) сличне експерименте са електричним подражавањем мозга започиње на људима (Bartholow, 1874). Овакав вид истраживања није добро прихваћен од стране јавности, која их је сматрала неетичним (Hothersall, 1995). Ипак, ова истраживања су представљала почетак раздобља у којем је сваки мозак, који је изложен медицинском третману, погодан и доступан и за експериментално проучавање (Krech, 1962). Но, оптимизам да се тајне функционисања мозга могу открити пажљивим експериментисањем са аблацијама и подражавањем мозга, био је преурањен (Lashey, 1950). Поред неуропсихолошких техника, потребни су и бихејвиорални

подаци, како би се разумјели сложени ментални процеси, као што су учење, памћење, мишљење итд.

Почеци експерименталне психологије

Експериментална
физиологија и
експериментална
психологија дијеле
заједничке почетке
свог развоја.

Почеци експерименталне психологије вежу се за психофизичка истраживања, која су реализована у другој половини XIX вијека у Њемачкој. На појаву ових истраживања утицао је развој биолошких наука, нарочито експерименталне физиологије. Почеци експерименталне психологије и експерименталне физиологије су заједнички, јер се радило о јединственом научном интересовању о чулним сазнањима, а тек касније је дошло до диференцирања у посебне научне дисциплине (Огњеновић, 2006).

Иако се *психофизика*, научна дисциплина која проучава однос између физичког и психичког свијета, веже за име Густава Фехнера, претече психофизике су Јоханес Милер (Johannes Müller) и Ернст Вебер (Ernst Heinrich Weber). Милер се може сматрати утемељивачем експерименталне физиологије, коју ју је покушао да одвоји од непосредне медицинске праксе (Müller, 1835). Посебно је значајан његов допринос проблему квалитета сензација. Дошао је до закључка да квалитет наших сензација не зависи од својства стимулације, већ од неке специфичне енергије нашег чулно-нервног апарата. У литератури је овај феномен познат као *закон специфичне енергије нерава*, а проистиче из чињеница да различите врсте дражи (енергије) изазивају исти сазнајни ефекат дјелујући на исти чулни рецептор и да иста врста дражи даје различите сазнајне ефекте када дјелује на различите чулне рецепторе.

И Веберов примарни истраживачки интерес била је физиологија чулних органа. Он је примијењивао експерименталне методе физиологије на проблеме који су психолошке природе, а који су се тicali осјетљивости појединих чула. Експерименталну методу примијенио је у утврђивању раздаљине између двије тачке дражења на кожи која је потребна како би се опазила двострука сензација. На основу резултата добијених у истраживању кожных и мишићних сензација закључио је да способност разликовања два стимулуса не зависи од апсолутне, већ релативне разлике, која се може исказати њиховим међусобним односом (Weber, 1834). Ову правилност

Фехнер је назвао Веберов закон, који се може представити једначином:

$$\Delta D/D = K,$$

гдје је ΔD – најмањи прираштај у стимулацији који доводи до нове сензације, D – интензитет претходне дражи, K – константа.

Да би дошло до једва примјетне разлике у осјетима, потребно је интензитет наредне стимулације повећати за увијек исти проценат интензитета дражи која је претходно изложена.

Фехнер (Gustav Theodor Fechner) је 1860. године објавио књигу *Елементи психофизике*, за коју се сматра да је прва значајна публикација која показује да се експерименталне методе, које се користе у физиологији, могу, корисно, примјенити и за изучавање психолошких феномена (Robinson, 2010). Један од значајних Фехнерових доприноса јесу психофизичке методе, које је развио ради истраживања односа између физичких надражаја и субјективног доживљаја сензација. Ове методе су имале кључну улогу у развоју психофизике, а кориштене су за истраживање широког спектра перцептивних феномена, укључујући перцепцију освјетљености, гласноће, бола итд. Између осталих, радило се и о сљедећим методама (више у Огњеновић, 2006):

Психофизика је научна дисциплина која проучава однос између физичког и психичког свијета.

а) *метода граница*, у оквиру које се стимулуси, из распона *никад се не осјећа-увијек се осјећа*, излажу у постепено растућем, или опадајућем интензитету, све док испитаник не осјети, или не престане осјећати дејство дражи које је раније осјећао;

б) *метода просјечне грешке*, у којој испитаник подешава вриједности стимулације према задатој стандардној дражи, док се те двије дражи не изједначе;

в) *метода константних дражи*, у оквиру које се фиксан број дражи из распона *никад се не осјећа-увијек се осјећа*, најчешће пет или седам, насумично излажу испитаницима једнак број пута итд.

Фехнер је сматрао да се психолошке вриједности могу само индиректно мјерити, преко промјена у физичкој енергији која дјелује на наша чула. Оно што повезује

физички и психички свијет је *једва примјетна разлика*, која представља *еквидистантну промјену*, тј. промјену једнаког одстојања, на скали сензација. Сваки осјет од сусједних разликује се по јачини за једну једва примјетну разлику, која је иста, без обзира о којим интензитетима стимулације се ради, а с којима је повезана преко Веберовог количника. Фехнеров закон о односу психичког и физичког свијета, каже да интензитет сензација стоји у логаритамском односу са интензитетом дражења.

Густав Фехнер (1801-1887)

Херман Ебингхаус (1850 –1909)

Ебингхаус је први употребио експерименталну методу за испитивање виших менталних процеса.

Поред психофизичких истраживања, у годинама успостављања психологије као самосталне науке, започета су и истраживања у области учења и памћења. Ебингхаус (Hermann Ebbinghaus) је примијенио експерименталну методу у испитивању памћења, користећи себе као испитаника. Да би ово могао да реализује, морао је за предмет истраживања узети релативно једноставан задатак – учење и заборављање бесмислених слогова. Истраживао је какав утицај на успјех у учењу има учење у интервалима, дијељење градива на мање цјелине, количина и смисленост градива, вријеме када се учи, активно у односу на пасивно учење итд. Објавио је књигу *Меморија: допринос експерименталној психологији* 1885. године, за коју неки аутори сматрају да је једно од најзначајнијих истраживачких постигнућа у историји психологије (Roediger, 1985), док историчари психологије Ебингхауса, као и Фехнера сврставају у 10 најзначајнијих

психолога свих времена (Korn et al., 1991). Његов допринос се огледа у томе што је први примијенио и показао да се експериментална метода може користити у испитивању виших менталних функција учења и памћења.

Питања за размишљање

Зашто питања која су отворена још у Античкој Грчкој нису добила коначне и финалне одговоре?

Шта је заједничко, а у чему се огледају разлике, у процесима подучавања и поучавања?

Шта је разлог сумње у вјеродостојност чулних података?

Зашто психофизичарима није довољно да мјере само физичку енергију стимулуса?

О чему говоре налази да су Брокаова и Верникеова афазија праћене и поремећајима других функција, које нису директно везане за језик?

У чему се огледа значај филозофије, а у чему биолошких наука на развој психологије?

Психолошки правци

Развој психологије се може приказати на различите начине. Једна од могућности јесте да се прати развој појединих истраживачких области, рецимо интелигенције, мотивације и сл., или, нешто шире, кроз развој психолошких дисциплина, као што је развојна, социјална, клиничка психологија итд. Друга могућност јесте да се развој психолошке мисли прати кроз развој појединих психолошких школа, праваца, или система.

Термини *психолошка школа*, *психолошки правац* или *психолошки систем* се често користе као синоними, мада међу њима постоје разлике. Психолошки систем је кохерентна, обухватна и флексибилна организација и интерпретација чињеница и специјалних теорија (McGeoch, 1933). Он представља свеобухватну теорију психичког живота, док су психолошка школа, или правац, адекватнији називи за скуп филозофско-психолошко-методолошких ставова, који су, у неком временском периоду, усмјеравали научнике шта да истражују, на који начин и са којим циљем (cf. Chaplin & Krawiec, 1960; Marx & Hillix, 1963; Woodworth, 1931). Ово је блиско Куновом схватању *научне парадигме* (1974), под којом он подразумева скуп увјерења, вриједности, метода итд.,

Психолошки правцу су скупови филозофско-психолошко-методолошких ставова, заједничких за групу научника, који су их усмјеравали у истраживању њихових области.

који су заједнички једној научној заједници, али и скуп примјера и модела, који служе као основа за рјешавање проблема којима се та заједница бави. Узевши у обзир, не само шта су у датом времену представљали ови општи приступи психолошкој науци, већ и њихов утицај на данашњу психологију, чини се да термини психолошка школа, или психолошки правац на бољи начин одсликавају суштину тих приступа, него термин психолошки систем.

Психолошке правце одређује: (а) *предмет* и (б) *метода* истраживања, те (в) *основни постулати*, који морају бити јасно и експлицитно одређени. Поред ових основних одлика, постоје и други критеријуми, по којима се разликују психолошки правци, као што је однос духа и тијела, принцип повезивања психолошких појава, те принцип селекције дражи и одговора (McGeoch, 1933).

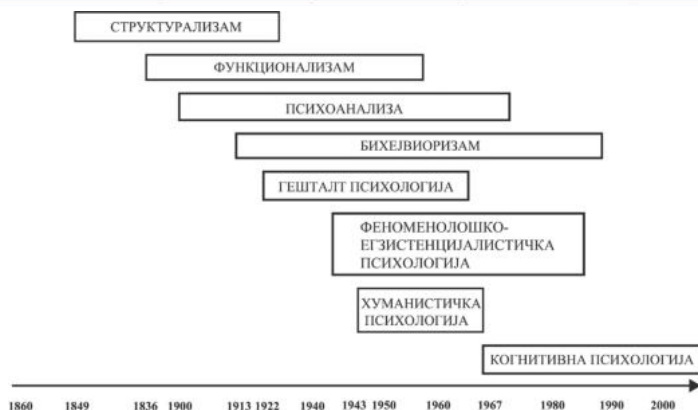
Главни психолошки правци, који су утицали на њен развој те, наше познавање и разумијевање психологије, су:

- структурализам,
- функционализам,
- психоанализа,
- бихејвиоризам,
- гешталт психологија,
- феноменолошко-егзистенцијалистичка психологија,
- хуманистичка психологија,
- когнитивистички покрет.

У Табели 2, дат је преглед предмет проучавања, метода који је кориштен, те основни постулати за сваки од психолошких правца, док је на Слици 9, дато оквирно вријеме успостављања и трајања правца у психологији.

Табела 2. Психолошки правци и њихове основне одлике

	Предмет	Метод	Основни постулати
Структурализам	Садржаји свијести	„Класична“ интроспективна метода	Сви садржаји свијести сачињени су од три основна елемента
Функционализам	Функције свијести и понашања	Све поуздане методе	Психички процеси су средство адаптације на околину
Психоанализа	Несвјесни ментални живот	Метода слободних асоцијација	Несвјесно управља људским понашањем
Бихевиоризам	Понашање људи и животиња	Објективне методе	Понашање се може објаснити условљавањем и поткрепљењем
Гештalt психологија	Свијест и понашање	Феноменолошка метода	Цјелина је примарна и није сводљива на елементе који је граде.
Хуманистичка психологија	Непосредно искуство и доживљавање	Све методе	Циљ живота је актуализација властитих потенцијала
Феноменолошко егзистенцијалистичка психологија	Непосредно искуство и доживљавање	Феноменолошка метода	Циљ је разумијевање конкретне особе
Когнитивистички приступ	Когнитивни процеси	Експеримент	Когнитивни систем је ограничен, а обрада серијална

Слика 9. Психолошки правци у контексту времена

Почетком 60-их година XX вијека, постојао је став да је вријеме психолошких праваца, изузев когнитивистичког приступа који је био у почетку, прошло (Marx & Hillix, 1963). Психолози се све више оријентишу на функционалне теорије и моделе, који су ужи по обиму, оријентисани на одређене феномене, тј., уже научне области и који требају да објасне појаве и да омогуће извођење прецизних предикција. Овакав приступ је актуелан и данас, а још увијек не постоје теорије,

Психолошке
перспективе
представљају
различите углове
гледања на психичке
феномене.

које на свеобухватан начин третирају човјека и његов психички живот. Штавише, уобичајено је да у једном ужем истраживачком пољу постоји већи број супротстављених теорија, које на различите начине објашњавају феномене.

Ово не значи да психолошки правци нису дали значајан допринос у развоју психологије. Осим огромног броја емпиријских података, иза њих су остале основне идеје, које се односе на предмет и методу психологије, те, у некој мјери и ставови везани за саму филозофију науке (Marx & Hillix, 1963). Данас се више не говори о психолошким правцима, или школама, већ о *психолошким перспективама*.

Психолошке перспективе у психологији представљају различите начине гледања, тј. различите теоријске оквири и приступе у проучавању људског понашања и менталних процеса. Свака перспектива се фокусира на различите аспекте људског искуства и истражује их користећи различите методе. Данас се, обично, издвајају следеће психолошке перспективе:

а) *Биолошка перспектива* – полази од претпоставке да су неуробиолошке структуре и процеси основа психичког живота. У оквиру ове перспективе истражује се како мозак, нервни систем, хормони и неуротрансмитери утичу на понашање и менталне процесе.

б) *Еволуцијска перспектива* – заснива се на идеји да су се психолошке карактеристике и понашање, које је било корисно за преживљавање и репродукцију, преносили на потомке. Наш мозак је еволуирао из разлога што су се одређене проблемске ситуације понављале током дугог временског периода, што је утицало на људско понашање, али и на саму структуру личности.

в) *Бихејвиорална перспектива* – оријентација је на разумијевање видљивог понашања, те услова који га контролишу и обликују. У фокусу су подражаји и реакције, које се објашњавају у терминима учења, као што су условљавање и поткрепљење, тј. награђивање и кажњавање.

г) *Психодинамска перспектива* – проучава како несвјесни мотиви и конфликти, који произилазе из незадовољених сексуалних нагона и агресивних импулса обликују понашање и менталне процесе.

д) *Хуманистичка перспектива* – фокусира се на лични раст и развој, с нагласком на индивидуалност и субјективно искуство. Ова перспектива се бави питањима која се односе на самопоштовање, срећу и остварење потенцијала.

ђ) *Когнитивистичка перспектива* – фокусира се на когнитивне процесе, као што су перцепција, пажња, памћење, мишљење. У оквиру ове перспективе проучава се начин како наш когнитивни систем обрађује информације, начин репрезентовања знања, те разумијевања свијета који нас окружује.

е) *Социо-културална перспектива* – истражује како друштвени и културни фактори обликују психички живот човјека. Ова перспектива се бави друштвеним структурама, групама и културама и њиховим утицајем на понашање и психичке процесе.

Важно је нагласити да ове перспективе не искључују једна другу, него се често преклапају и допуњују. Још увијек се недовољно ради на томе да се одређени аспекти људског понашања и психичких процеса сагледају из свих перспектива, како би се добио свеобухватан поглед, већ истраживачи најчешће остају у оквиру једне, префериране перспективе (Табела 3).

Добар примјер овакве синтезе је студија, која је укључила 470 наслова објављених у периоду 2017-2020. године, у којима су разматране биолошке, психолошке и социјалне детерминанте депресије како би се добила цјеловитија слика кључних фактора који су повезани овим стањем (Remes et al., 2021). Аутори наводе да је етиологија депресије мултифакторска, због чега је важно испитати интеракцију између више фактора, као што су епигенетски, генетски и фактори животне средине.

У будућности је потребно више радити на синтетизованом приступу психолошким проблемима, који укључују њихово сагледавање из више различитих углова, тј. перспектива.

Табела 3. Психолошке перспективе о јављању мотива (прилагођено из Reeve, 2005)

Перспектива	Објашњење
биолошка	мождане и хормонске активности
еволуцијска	генетско наслеђе
бихејвиористичка	вањски подстицаји и награде
психодинамска	несвјесни ментални процеси
хуманистичка	тежња ка остварењу потенцијала
когнитивна	когнитивни процеси и начин обраде информација
социкултурална	начин размишљања настао под утицајем других људи

Структурализам

Као датум рођења психологије, као самосталне науке, узима се година оснивања прве психолошке лабораторије у Лајпцигу, 1879. године. Лабораторију је основао Вилхем Вунт, за којег се може рећи да је први психолог (Hothersall, 1995) и кога историчари психологије сматрају најзначајним психологом свих времена (Korn et al., 1991). Нову науку Вунт је наговјестио у својим *Принципима физиолошке психологије*, која је објављена 1873-74. године.

Вунт је желио успоставити психологију као темељну науку, која ће повезати друштвене и природне науке.

Вунт је психологију дефинисао као науку која истражује *свјесне процесе у начинима њиховог повезивања* (Wundt, 1904), односно као науку која проучава *чињенице свијести* (Wundt, 1912/1973). Психологија има два задатка: (а) да открије елементе свијести и (б) да открије како се ти елементи комбинују и законе који уређују те комбинације. Иако је заузимао став да не постоје психички процеси, почев од једноставних сензација и афективних елемената, до најсложенијих мисаоних процеса, који не теку паралелно са физиолошким процесима, такозвани *психофизички паралелизам*, те да су психолошка и физиолошка објашњења компатибилна, сматрао је да за објашњење менталних процеса и структура нису потребна редуктивна објашњења.

Вунт сматра да психологија треба да користи методе које је преузела и прилагодила из физиологије (Wundt, 1904). У експериментима који се реализују у лабораторији у Лајпцигу, Вунт и сарадници комбинују објективна мјерења и интроспекцију, а овакав приступ назван је *експериментално самопосматрање* (Hothersall, 1995). У оквиру интроспекције, онај ко врши опсервацију извјештава о свјесним процесима у току, или након извршеног задатка. У Лајпцишкој лабораторији кориштен је посебан облик интроспективне методе, која је подразумијевала да испитаник садржаје свијести, који се јављају при систематском и контролисаном дражењу у оквиру експеримента, рашчлани на основне елементе, од којих су сви садржаји свијести изграђени и о томе извјестити експериментатора. Овај поступак је био веома сложен, јер особа која врши самопосматрање сматрала се вјеродостојним извором података тек након 10.000 контролисаних интроспекција (Hothersall, 1995). Разлог зашто је експериментално самопосматрање било тако захтјевно је тај што је приликом интроспекције било потребно извјештавати о непосредном, а не посредном искуству. На примјер, ако је

испитанику показана црвена ружа, он није смио рећи да види ружу, већ је морао да извјештава о *сензацијама* које је имао, тј. елементарним формама искуства, које се јављају када је надражено неко чуло и када импулс стигне до мозга (зелена, црвена боја, мирис итд.). Испитаник није смио да говори о дражима (у овом случају ружи), него о самом доживљају, тј. оном што се дешава на нивоу елемената који чине то доживљавање.

Поред *сензација*, друга два елемента која граде садржаје психичког живота су *менталне слике* и *осјећања*. Вунт сматра да не постоје фундаменталне разлике између сензација и менталних слика, које се јављају у свијести када постоје експитације у кортексу. Осјећања се могу дискриминисати на три димензије: (а) *пријатно-непријатно*, (б) *напето-опуштено*, (в) *узбуђено-смирено*. Комбиновањем три основна елемента: (а) *сензација*, б) *менталних слика* и (ц) *осјећања*, добијају се нови квалитети, због чега се и сам процес назива *стваралачка синтеза* (Wundt, 1912/1973).

Вилхем Вунт (1832 –1920)

Едвард Тиченер (1867 – 1927)

У првих двадесет година рада лабораторије у Лајпцигу, највећи број истраживања односио се на истраживања осјета и перцепције, као што је виђење боја, илузије, процјене времена итд. (Hothersall, 1995). Поред истраживања перцепције, Вунт и сарадници су, у великом броју студија, мјерили вријеме реакција, на различите подражаје; проучавали су пажњу, осјећања, асоцијације итд.

Тиченер, Вунтов докторанд, програм нове науке, која се стварала у Лајпцигу, одређен предметом, методама,

постулатима и главним истраживачким областима назвао је *структуралном психологијом* (Titchener, 1898, 1899). Он структуралну психологију супротставља *функционалној психологији*. За разлику од структуралне психологије, у оквиру које се врши анализа свјесних садржаја на основне елементе, заговорници функционалне психологије се интересују за процесе, начин на који се ти процеси одвијају и чему они служе.

Вунт се није интересовао само за анализу садржаја свијести и експерименталну психологију. Сматрао је да експериментално самопосматрање није адекватна метода за испитивање сложених когнитивних процеса, као што су учење и памћење, јер су ти процеси условљени језиком и другим аспектима културе. Више когнитивне процесе проучавао је преко друштвених и културолошких продуката, као што су језик, митови, обичаји, моралне норме, умјетничка дјела итд. Може се рећи да је Вунт зачетник социјалне и културалне психологије, а његов рад је, као импликацију, имао подјелу новоформиране науке на два велика дијела: експериментални и друштвени дио (Schultz & Schultz, 2011).

Тиченер је на Корнел универзитету у САД, наставио да „сецира“ садржаје свијести, сводећи их на основна три елемента: сензације, менталне представе и афективна стања. Сензације и менталне представе одликују атрибути: квалитет, интензитет, трајање и јасноћа, док афективним стањима недостаје квалитет јасноће. Са својим сарадницима идентификовао је скоро 44.500 индивидуалних квалитета сензација; од тога се 32.820 односило на визуелне, а 11.600 на аудитивне сензације (Titchener, 1896). Сматрао је да се елементи комбинују у различите врсте свјесног искуства по закону контигвитета, који подразумева да ће се, након што се догађаји одиграју заједно у свијести, између њих створити асоцијација, због чега ће понављање само једног догађаја изазвати сјећање осталих.

Тиченер се залагао за *чисту* психологију, која треба да одговори на питање шта су елементи свијести и како се из њих изграђују цјелине код одрасле здраве индивидуе. Он се није интересовао за дјечију психологију, психологију животиња и психопатологију. На ово је утицао избор научног метода – „класичне“ интроспекције, која је захтијевала дуготрајну обуку и која је била тешко примјењива и у случају обучених испитаника (Titchener, 1912).

Тиченер је утицао да се у САД уведе лабораторијски рад, као дио образовања психолога.

Структурална психологија је изазвала велики број озбиљних примједби. Поред критика које су структурализму упућивали функционалисти, ускоро се јављају критике усмјерене на интроспективну методу и предмет структуралне психологије, те критике усмјерене на елементаризам и асоцијационизам – одлике психологије коју је заговарао Тиченер, али не и Вунт. Овако уско дефинисана психологија, која је занемаривала интерес за различите примијењене проблеме, није могла дуго да опстане. Може се рећи да је, са смрћу Тиченера 1927. године и структурална психологија доживјела свој крај.

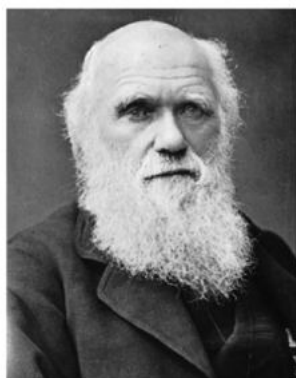
Функционализам

За разлику од структуралиста, који су се интересовали за основне елементе менталног живота, функционалисти се интересују за психолошке процесе, тј. начин на који се одвијају и коју функцију имају у прилагођавању на срединске услове. На појаву функционалне психологије утицала је Дарвинова теорија, коју је представио у својим дјелима *Поријекло врста* (1859) и *Поријекло човјека и одабир овисан о спољу* (1871). У овим књигама, Дарвин је, за развој човјека, истакао значај селекције у психолошком и социјалном смислу, прије него значај природног одабира. Под његовим утицајем питање о адаптивној улози свијести постаће централно питање функционалиста.

Вилијем Џејмс, амерички филозоф, прагматиста, који се сврстава у десет најзначајнијих психолога (Korn et al., 1991), у својим *Принципима психологије* (1890) антиципирао је основне поставке функционализма. Он критикује *синтетички* метод, који користе структуралисти, јер је заснован на премиси да су сложена стања свијести изграђена од једноставних елемената. Умјесто тога, Џејмс предлаже *аналитички* приступ, који треба да крене од анализе садржаја свијести које најбоље познајемо из свакодневног живота и који ће, ако постоје основни елементи, то и открити, без да се њихово постојање унапријед постулира. Он истиче да је основна карактеристика људске свијести њена прилагодљивост, због чега и можемо да се адаптирамо на новонастале околности.

Дарвинова теорија еволуције један је од темеља савремене науке.

Џејмс сматра да је свијест лична, да се стално мијења, да је непрекидна и да је селективна.

Чарлс Дарвин (1809 –1882)

Вилијем Џејмс (1842–1910)

Дјуи је сматрао да образовање треба да задовољи четири основне психолошке потребе дјетета: потребу за разговором, знатижељу, конструктивност и умјетничко изражавање.

Почеци функционализма вежу се за Чикашки универзитет. Први објављени рад у којем је представљено функционалистичко становиште био је рад Џона Дјуија *Појам рефлексног лука у психологији* (Dewey, 1896), у којем аутор критикује елементаристичко схватање у психологији и указује на неодрживост просте елементаристичке шеме рефлексног лука (рецептор-аферентно нервно влакно-центар рефлексне радње-еферентно нервно влакно-ефектор), сматрајући да је, без обзира што се ради о рефлексној реакцији, ангажован читав организам. Други важан датум за функционалну психологију јесте предсједнички говор Роуланда Ејнцела *Поље функционалне психологије* пред Америчким психолошким удружењем 1906. године. Он је истакао да се функционална психологија, за разлику од структурализма, бави питањем како и зашто свијест постоји, описујући функције и процесе у реалним животним околностима, које подразумијевају спољашњу и социјалну средину, док је у структуралној психологији фокус на менталним елементима и покушају да се одговори на питање шта је то свијест.

Харвер Кар дефинише предмет функционалне психологије као стицање, фиксацију, ретенцију и евалуацију искуства и његово кориштење у управљању понашањем (Carr, 1925). Сматрао је да једну студију научном чини примјена научног метода и придржавање методолошких правила, а не предмет истраживања. Избор метода зависиће од тога који облици менталних активности и понашања се истражују.

Кар заузима став да је ментална активност *психофизичка*, тј. да се термин ментално односи на јединствен процес, који је и психички и физички, у смислу реакције, или активности организма. Какав је однос психичког и физичког, по Кару, питање је за филозофе, а не психологе.

Средином 50-их година XX вијека овакав класични функционализам бива замијењен *модерним функционализмом*. Модерни функционализам се не бави психичким процесима, у смислу ефеката до којих доводе, или сврхе коју имају. Нагласак је на откривању функционалних веза међу појавама, тј. варијаблама. По Хилгарду, модерни функционалиста је експерименталиста, при чему постоји оријентација ка ужим и не претјерано апстрактним теоријама (Hilgard, 1956).

Психоанализа

Идеја о постојању несвјесних процеса, као и њихове улоге у психичком животу, постојала је и прије Фројда (Sigmund Schlomo Freud), али Фројд се први систематично бавио питањем садржаја и динамике несвјесног, те значајем несвјесне мотивације на понашање. Он је *несвјесном* дао емпиријски статус, што је подразумевало могућност објективног истраживања постојања несвјесног и његовог дјеловања на људске поступке.

Зачетке Фројдове дубинске психологије, како ју је назвао сам Фројд, да би истакао разлику у односу на психологију која за предмет проучавања има свијест, могу се наћи већ у *Пројекту научне психологије* (Freud, 1895) и *Тумачењу снова* (Freud, 1900). Циљ такве психологије јесте откривање несвјесног менталног живота, под којим Фројд подразумева различите ствари (Fulgozi, 1983):

(а) несвјесно се односи на садржаје који су потиснути из свијести у подсвијест, као што су мисли, догађаји, успомене, идеје итд., одакле угрожавајуће дјелују на личност појединца;

(б) несвјесно се односи на имплицитно усвојене информације, тј. на она знања која смо стекли без учешћа свијести;

(в) несвјесно се односи и на она искуства која се не могу вербализовати.

Механизми одбране искривљују стварност и дјелују несвјесно.

Прототип несвјесног су потиснути садржаји, а само *потискивање*, као механизам одбране, камен је темељац психоанализе (Freud, 1914, 1923). Поред несвјесног, постоје и предсвјесни и свјесни нивои, који су мање значајни за личност и његово функционисање (Freud, 1915). Несвјесно, које је увијек прикривено и представљено кроз симболе, управља људским понашањем и дјеловањем. Постоје бројни извори података, који су погодни за анализу несвјесних и предсвјесних процеса, као што су шале и погрешке, подаци шта не волимо код других људи, биографски подаци, отпор у разговору према одређеним темама, снови, умјетничка дјела, неуротични симптоми итд. Поред ових података, до несвјесног дијела личности може се доћи уз помоћ класичне психоаналитичке *методе слободних асоцијација*, у оквиру које појединац, у релаксираном стању саопштава асоцијације за разне садржаје који му се спонтано јављају у свијести.

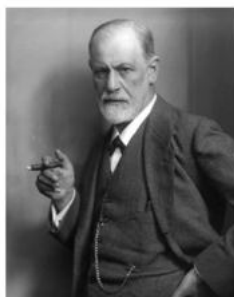
Фројд топологију личности, са три стратума: (а) *несвјесним*, (б) *предсвјесним* и (в) *свјесним* (Freud, 1923) замјењује структуралном концепцијом личности, по којој постоје три „структуре“, односно групе процеса: (а) *ид* (лат. оно), (б) *его* (лат. ја) и (в) *супер-его* (лат. над ја). Ид је урођена компонента личности, сједиште инстинката и свега оног што је анимално у човјеку; резервоар психичке енергије, која функционише по принципу угоде. Ид је импулсиван, ирационалан, себичан, не познаје реалност нити страх, задовољава своје потребе без обзира на потребе других и могуће посљедице. Его обезбјеђује директан контакт организма с вањским свијетом и функционише по начелу реалности. Его је рационалан и представља сједиште интелектуалних функција. Омогућава да се нагони ида задовоље на социјално прихватљив начин, који не угрожава егзистенцију особе, нити егзистенцију других. Суперего репрезентује друштвене норме, вјеровања, увјерења, вриједности, морал итд. То значи да се дјечји супер-его не изграђује по узору на родитеље, него по узору на родитељски супер-его. Супер-его не функционише по принципу реалности, те је, стога, у сукобу и са егом. Топологија и структурална концепција личности нису искључиве, већ се компоненте о којима се говори могу спојити у један модел (Слика 10). Ид се налази у несвјесном и представља његов већи дио. Највећи дио ега и супер-ега налази се у предсвјесном, а само њихов мали дио се налази у свијести појединца (Freud, 1933).

По Фројду, захваљујући *сублимацији* (када се инстинктивна енергија претвара у понашање које није инстинктивно, могућ је развој цивилизације).

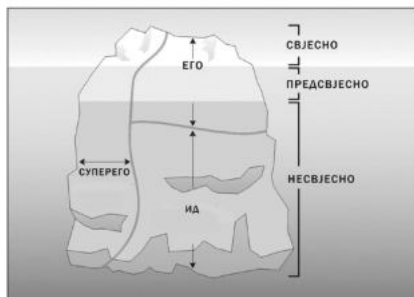
По Фројду, човјек је дио природе и ни по чему се не разликује од осталих појава у природи. Као такав, човјек се налази у природном поретку и потпуно је детерминисан. Због дјеловања ида, који остаје најважнија компонента током цијелог живота (Freud, 1940), те сукоба који се одвијају у несвјесном, као посљедица потискивања, човјек је ирационално биће, несвјесно, без могућности слободног одлучивања и избора.

Улога Фројда у развоју психологије је изузетна. Његова психоанализа, обухвата неколико различитих ствари: прву свеобухватну теорију личности, у којој је објашњена структура, динамика и развој личности; први психотерапијски правац, као и психоаналитичку методу за проучавање несвјесног, који је кориштен и у процесу лијечења. Психотерапија, поред тога што је била извор научних података, имала је за циљ да ојача его, да га учини независнијим од супер-ега, али и да буде довољно јак да може да присвоји неке дијелове ида (Freud, 1933). Фројд је сматрао да психоанализа није помоћна наука психопатологије, већ зачетак једне нове и темељније науке о друштвеном животу, која постаје неопходна за разумијевање нормалног (Freud, 1925).

Фројд је сматрао да се развој личности одвија кроз пет фаза: оралној, аналној, фалусној, фази латенције и гениталној.

Сигмунд Фројд (1856 – 1939)

Слика 10. Структурални психоаналитички модел личности

Критике Фројдовој психоанализи долазиле су из два правца: (а) емпиријског и (б) теоријског. Теорија је била тешко потврдљива, јер није имала предиктивни карактер и захтијевала је бројне операционализације појмова. Због тога је изостала емпиријска и научна валидација, у оној мјери која је била потребна за њен опстанак и даљи развој. Ајзенк је сматрао да психоанализа популарност дугује, управо, својој

ненауочној природи, због чега је разумљива лаицима, као и да психотерапија не може бити валидан извор података (Eysenck, 1957). Када је ријеч о теоријским неслагањима, аутори као што су Јунг, који сматра да људским поступцима владају урођени *архетипови*, те Адлер, који сматра да су људи мотивисни друштвеним тежњама и тежњом за моћи, не придају више значај урођеним инстинктима и сексуалности, као што то Фројд ради. С друге стране, аутори као што су Ана Фројд, Ериксон, Фром, Хорнај итд. сматрају да је его, а не ид, најзначајнија компонента личности, с много већим капацитетима него што му је Фројд приписивао и који га је сматрао најслабијом компонентом. Недостатак емпиријске потврде, те напуштање основних теоријских поставки утицало је да средином 70-их година XX вијека Фројдова психоанализа изгуби улогу и утицај који је до тада имала.

Бихејвиоризам

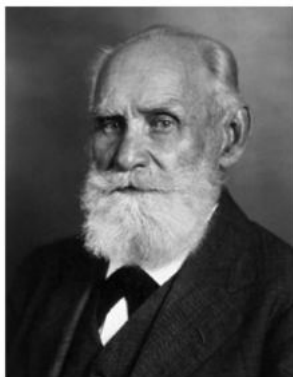
Још једну радикалну револуцију у психологији започео је 1913. године Вотсон (John Broadus Watson), чланком *Психологија како је бихејвиориста види*. Сматрао је да су и предмет и метода Тиченереове структуралне психологије ненаучни, јер су процеси који се одвијају у свијести приватни и нико други их не може посматрати. Наука треба да проучава оне појаве које више посматрача може да посматра у исто вријеме, а метода која служи за извјештавање о приватним збивањима у свијести једног појединца не може да буде научна метода.

Психологија, по Вотсону, треба да буде наука о понашању људи и животиња. Методе које бихејвиориста користи су метода спољашњег посматрања у експерименталним условима, регистровање мишићних покрета различитим апаратима, те метода условних рефлекса коју је развио Павлов (Иван Петрович Павлов), који је имао велики утицај на формулисање идеја бихејвиоралне психологије. Павлов је 1903. године изложио рад под називом *Експериментална психологија и психопатологија животиња*, у којем је дефинисао *условни рефлекс*, као основну јединицу понашања, који истовремено представља и психолошку и физиолошку основу адаптивног реаговања људи и животиња и из којег се изграђују сви сложенији облици понашања.

Вотсон је сматрао да нема граничне линије између људи и животиња, због чега је понашање животиња релевантно за разумијевање људског понашања.

Експериментална процедура стварања условног рефлекса релативно је једноставна. Узмимо, за примјер, класични Павловљев експеримент са псима. Храна изазива безусловни рефлекс – саливацију. Када се у више понављања, у одређеном временском размаку, псима изложи неутрална драж – звук, заједно са безусловном дражи – храном, неутрална драж ће у једном тренутку изазвати понашање које изазива безусловна драж, тј. јавиће се лучење пљувачке. То значи да се створио условни рефлекс.

Основни појмови којима бихејвиориста оперише су појмови: (а) *условне дражи*, (б) *безусловне дражи*, (в) *условне реакције* и (г) *безусловне реакције*. Циљ бихејвиоралне психологије јесте откривање веза између дражи, које могу бити (а) *једноставне* и (б) *сложене* (које представљају ситуације) и понашања, које се могу огледати у мишићним реакцијама и лучењу жлијезда, али и сложеним активностима, као што су, на примјер, шетња пса, писање уџбеника, или прављење куће. Откривање ових *С-Р веза*, тј. законитости, треба да послужи за предвиђање и контролисање понашања.

Иван Павлов (1849–1936)

Џон Вотсон (1878–1958)

Вотсонов бихејвиоризам био је прва фаза у еволуцији бихејвиоралне школе мишљења. Ова фаза обухвата период од 1913. до 1930. године и уобичајено се означава као *класични бихејвиоризам*. Друга фаза, *необихејвиоризам*, датира од 1930. до 1960. године, а трећа, *нео-необихејвиоризам*, или *социобихејвиоризам*, обухвата период између 1960. и 1990. године (Schultz & Schultz, 2011).

Толман је утицао на ублажавање строгих теоријских и методолошких захтјева које је поставио Вотсон.

Скинер је дао велики допринос у развоју програма поткрепљивања, тј. награђивања како би се неко понашање учврстило.

У нео-необихејвиоризму долази до промјена у схватању дражи и одговора, који сада могу бити и когнитивне природе.

У необихејвиоризму нагласак је и даље на области учења. Овој теми велики допринос су дали научници попут Толмана, Гатрија, Хала и Скинера. И даље постоји захтјев да сви научни појмови морају бити у потпуности операционално дефинисани, као што је то био случај и у класичном бихејвиоризму. Међутим, показано је да С-Р шема није довољна да се адекватно објасни понашање, због чега се у формулу уводи унутрашња, органска О-варијабла (Tolman, 1936), тј. С-Р шема поприма облик *С-О-Р шеме*. Иако су О варијабле смјештене унутар организма, оне се у необихејвиоризму и даље не односе на *менталистичке појмове*, тј. појмове до којих се долази на основу интроспекције, који, чак и ако се спорадично јаве, немају менталистичко значење, нити имају статус теоријских/научних појмова. О-варијабле представљају само опис понашања у датој ситуацији, тј. потпуно су операционално дефинисане на основу С и Р варијабли. Оне не садрже никакве претпоставке физиолошке природе, тј. оне имају само бихејвиорално значење. У необихејвиоризму и даље влада мишљење да се већина понашања, без обзира колико сложена, може објаснити законима условљавања.

Нео-необихејвиоризам доноси ублажавање строгих критеријума везаних за операционално дефинисање научних појмова. Менталистички појмови постају теоријски појмови и имају статус хипотетичких конструката, тј. о њима се и даље закључује само посредно, јер се интроспекција не прихвата као научна метода. За ову фазу значајни су радови Бандуре и Ротера, који се одликују разматрањем улоге когнитивних процеса у процесу учења, уз задржавање фокуса на понашању које је видљиво и мјерљиво. Бандура описује *учење по моделу*, које се заснива на посматрању узрока и последице које то понашање има. За овај облик учења није потребно поткрепљење, у виду награда и казни, али су важни когнитивни процеси разумијевања и процјене ефеката одређених активности у социјалним ситуацијама (Bandura, 1977, 1986). Бандурина теорија се често сматра мостом између бихејвиористичких и когнитивних теорија учења, јер учење по моделу захтијева пажњу, памћење и мотивацију (Nabavi, 2012).

Ротер, у већој мјери него Бандура, истиче улогу когнитивних процеса у процесу учења. Он сматра да наша субјективна очекивања и вриједности, тј. когнитивна стања,

одређују ефекте спољашњих фактора и поткрепљења које ће ти фактори имати на наше понашање. То се дешава зато што формирамо субјективна очекивања о исходима, или резултатима нашег понашања, у зависности од поткрепљења које ће вјероватно услиједити; процјењујемо вјероватноћу да понашање на одређени начин води до одређеног поткрепљења и прилагођавамо своје понашање у складу с тим; различито вреднујемо поткрепљења и процјењујемо њихову релативну вриједност за различите ситуације итд. (Rotter, 1982).

Гешталт психологија

Почетком XX вијека, главна алтернатива структурализму и бихевиоризму била је гешталт психологија, која је основана у Њемачкој, а која се, прије почетка II свјетског рата, преселила на Запад и Сједињене Америчке Државе. Може се рећи да је 1922. година пресудна за овај психолошки правац јер су тада објављена два рада: *Перцепција: Увод у Гешталт психологију* (Koffka, 1922) и *Истраживање закона Гешталт психологије* (Wertheimer, 1922).

Појам *гешталт* је њемачког поријекла и означава облик, или форму. Оснивачи гешталт психологије су: Макс Вертхајмер (Max Wertheimer), Курт Кофка (Kurt Koffka) и Волфганг Келер (Wolfgang Köhler). Потребно је споменути и претходнике, који су својим дјеловањем створили услове за формирање гешталт психологије. Међу претечама је Мах (Ernest Mach), који је истицао да објекти имају квалитете који их разликују од елемената од којих су сачињени, те да објекти имају *квалитет форме* који остаје и кад се наша перцепција тих објеката промијени (Mach, 1886). На примјер, фотографију можемо посматрати на дневном свјетлу, под бљештавом расвјетом у галерији, или пригушеном свјетлу у стану. Упркос томе што ће наш перцепт те фотографије бити различит, ради се о истој фотографији, којој квалитет форме даје перцептивну и психолошку трајност. Еренфелс (Christian von Ehrenfels) истиче да, иако, једна мелодија може бити одсвирана у различитим тоналитетима, на различитим инструментима, или је могу отпјевати различити извођачи, та мелодија и даље задржава своју форму, она је и даље иста пјесма. За гешталт психологију, била су значајна и Рубинова (Edgar Rubin) истраживања двосмислених слика (Слика 11), за које Рубин (1915) сматра да се појављују као цјелине, а не

као појединачни елементи. Ово указује да ми нисмо пасивни примаоци информација, те да наш когнитивни систем активно учествује у стварању наших опажаја, који нису само пасивна реплика дражи добијених са чула.

Основна претпоставка коју су заступали гешталтисти јесте да су гешталти, тј. цјелине, примарно дати и да су они нешто више од простог збира елемената од којих су сачињени. Због тога су се супротстављали атомистичким и асоцијационистичким стајалиштима која су заступали структуралисти и бихејвиористи. Гештalt није резултат асоцијативних процеса између елемената, већ је посљедица повезаних психичких и њима одговарајућих физиолошких процеса у мозгу.

Када је ријеч о односу ум-мозак, гешталтисти заговарају варијанту психофизичког паралелизма - *изоморфизам* (Köhler, 1929). Овим термином се указује на сличност изгледа, облика, или форми између различитих ствари. Овај концепт се не односи на структуралну кореспонденцију између физичких догађаја и можданих процеса, већ између искуства и можданих процеса. Као илустрација ове претпоставке уобичајено се користи *фи-феномен* – опажање привидног кретања првог ка другом свјетлу, које настаје као посљедица узастопног, брзог активирања два статична свјетла, која се налазе у непосредној близини (Wertheimer, 1912). Према изоморфистичком схватању, мождани процеси створени оваквом стимулацијом, поклапају се са можданим процесима које би имали да се свјетлост заиста креће од једне тачке ка другој.

Макс Вертхајмер (1880-1943)

Курт Кофка (1886-1941)

Волфганг Келер (1887-1967)

Гештальт психолози користе *феноменолошку методу*, тј. облик интроспективног посматрања, који служи за описивање свјесних доживљаја, при чему се морају искључити све претпоставке, предрасуде, теоријска увјерења која имамо о појави о којој извјештавамо (MacLeod, 1963). Ова метода треба да открије и освијетли феномене понашања онако како се манифестују код непосредног опажања (Van Kaam, 1966). Садржаји се описују како се непосредно у свијести дешавају, без анализе на саставне елементе, без интерпретације и потпуно непристрасно. Она се не примјењује искључиво у истраживањима перцепције, већ и у другим областима психологије, као што су социјална и клиничка психологија. Феноменолошка метода, која припада квалитативним методама и данас има своје мјесто у научним истраживањима, али је и неизоставан алат, који користе психолози који раде у пракси.

Вертхајмер, Кофка и Келер били су, првенствено, заинтересовани за истраживање перцепције, али су своја интересовања проширили и на когницију, тј. области учења и рјешавања проблема. Утврдили су начела перцептивне организације, као што су близина, сличност, добра форма итд. (Слика 12), за која су сматрали да се могу примијенити, не само на видне перцепције, него и на остала чула, али и на више менталне процесе. Тако, на примјер, *Зејгарничин ефекат* (Zeigarnik, 1927) говори о томе да ћемо боље запамтити задатке, ако смо због неких околности морали да прекинемо њихово рјешавање. То је посљедица стварања напетости због наше склоности и потребе да затворимо, или надопунимо дијелове који недостају, како би добили цјеловиту форму.

Према гешталтистима, процеси који стоје у основи рјешавања проблема и креативног мишљења, слични су процесима опажања. За разлику од учења путем покушаја и погрешака, гешталтисти су заинтересовани за облик *учења увиђањем*. Келер је, проучавајући понашање шимпанзи у проблемској ситуацији, закључио да до увиђања значајних односа између елемената, који им стоје на располагању, долази изненада (Köhler, 1927). Рјешење проблема је посљедица сагледавања релација између тих елемената, те њиховог организовања у добро оформљене цјелине.

Аха-доживљај представља онај тренутак изненадне реорганизације елемената, који доводи до неког рјешења.

Слика 11. Рубинова ваза

Слика 12. Гешталтистички принципи перцепције

Постоји разлика између перцептивне и психолошке околине.

Гешталтисти разликују (а) *географску средину*, тј. физичко окружење онакво какво јесте, од (б) *бихејвиоралне средине*, тј. околине какву је доживљавамо и која одређује наше понашање (Koffka, 1935). Овај став је имао утицаја и на бихејвиористичко разумијевање дражи, те су бихејвиористи 60-их година прошлог вијека и сами почели сматрати да није довољно да физичка драж постоји и дјелује на наша чула, већ да она мора имати неко значење за организам који реагује (Guthrie, 1959). Треба споменути да су гешталт принципи нашли своје мјесто и у психологији личности. Левин (Kurt Lewin) је сматрао да је сваки појединац сложено психофизичко поље, које представља уређен систем сила (потреба) и тензија, које усмјеравају перцепције и понашање (Lewin, 1936a, b). Свака особа се креће у психолошком пољу, такозваном *животном простору*, а њено понашање је у функцији личности и њене интеракције са околином.

Иако су гешталтисти имали широк спектар интересовања, они се, углавном, повезују са перцепцијом, а њихов утицај на психологију остао је ограничен. Гешталт психологија је настала и развијала се у периоду када је бихејвиоризам, примарно оријентисан на психологију учења, био доминантна психолошка школа. У оквиру гешталт психологије, постојао је методолошки изазов истраживања учења и рјешавања проблема, који се огледао у кориштењу феноменолошке методе. Ова метода је заснована на протоколима испитаника како су, на примјер, рјешавали неки проблем, тј. прикупљању интроспективних података, који су често недовољни када се ради о сложеним когнитивним процесима. Појавом когнитивне психологије средином 60-их година XX вијека, која користи експеримент, као основну методу, гешталт психологија нестаје са сцене, иако њене идеје и даље имају одјека у различитим теоријским и примјењеним областима психологије.

Феноменолошко-егзистенцијалистичка психологија

Феноменолошка психологија за циљ има да опише шта су појаве и како се оне јављају. Она је чврсто везана уз феноменологију Едмунда Хусерла (Edmund Husserl) и феноменолошку методу. Основна карактеристика феноменологије је оријентација на искуство, те пуно повјерење према ономе што нам непосредно искуство даје. То искуство је субјективно, као што је субјективна перцепција свијета који нас окружује и која може, а не мора, одговорати реалности. Феноменолошка психологија жели да разумије значење тог искуства, како за самог субјекта, тако и за посматрача, јер психолошки процеси могу бити објашњени тек након разумијевања.

Након завршетка другог свјетског рата, прво у Европи, а потом у САД, јавио се егзистенцијалистички покрет чији су најзначајнији представници Жан Пол Сартр (Jean-Paul Sartre) и Албер Ками (Albert Camus). Радило се о егзистенцијалистичким филозофијама са различитим погледима на људску природу и личност. Заједнички став им је да наука заснована на позитивизму не може дати одговоре на кључна питања о људској природи. Феноменологија и егзистенцијализам дијеле много заједничких садржаја, због чега се често говори о једној *феноменолошко-егзистенцијалистичкој психологији*, чији сажет приказ даје Радоњић (1999).

Сартр поставља тезу, која представља срж егзистенцијалистичке психологије, да *егзистенција претходи есенцији*, тј. *постојање претходи суштини* (Sartre, 1946). То значи да не постоји права, унапријед одређена људска природа, већ човјек прво мора да постоји, а своју суштину, тј. природу, дефинише начином на који ствара и живи свој живот. По Сартру, човјек је осуђен да буде слободан, јер није сам себе створио, али, уједно, он није ништа друго него оно што од себе чини, за шта је једино он одговоран. Ово је, вјероватно, круцијална разлика у односу на феноменолошку психологију, која јесте одбацивала све претпоставке о људској природи, а саму егзистенцију занемаривала.

Заговорници феноменолошко-егзистенцијалистичке психологије сматрају да је сваки човјек јединствено, непоновљиво и оригинално биће. Личност човјека се не

Приступ феноменолошко-егзистенцијалистичке психологије је идиографски, холистички, оријентисан на разумијевање конкретне особе.

Сартр сматра да егзистенција претходи есенцији.

може разумјети на основу елемената, појединих функција, или његовог реаговања, већ се сложеност понашања може разумјети само у односу на цјеловиту особу. Субјективно искуство појединца је кључ за разумијевање нечијег понашања. Потребно је знати како се он осјећа, шта су његове вриједности, шта је за њега смисао живота, чега се плаши, какав има однос према себи и другима, какав има однос према слободи одлучивања и избора, однос према трпљењу, према смрти итд. Ово су, уједно и кључне теме којима се егзистенцијализам бави.

Приступ који његују феноменолошко-егзистенцијалистички психолози је идиографски, усмјерен на испитивање структура појединачне појаве, или личности. Овакав приступ има за циљ разумијевање те конкретне појаве, или човјека, а не њихово објашњење, тј. откривање општих принципа и законитости, што је одлика номотетског приступа. Да би то постигли користе феноменолошку методу, којом се испитује лично, субјективно искуство.

Едмунд Хусерл (1859—1938)

Жан Пол Сартр (1905-1980)

Егзистенцијалистичка, као и феноменолошка психологија, не жели да замијени емпиријску психологију, већ да је допуну, те отвори нова питања и нове области истраживања. Представници овог правца критички су настројени према научној психологији, сматрајући да она није свеобухватна, да не може да открије природу човјека, нити да га научи да боље разумије себе и друге. За њих је неприхватљиво да се особа у експериментима третира као *ствар*, да се њоме манипулише,

јер тако, не само да се особа деградира, него се добијају вјештачки или безначајни резултати.

Феноменолошко-егзистенцијалистичкој психологији упућено је неколико критика. Једна од критика се односила на субјективност феноменолошке методе, као једне од интроспективних метода. Ова критика, као што смо видјели, није оправдана, јер се објективност може постићи интерсубјективном сагласношћу више посматрача. Критикован је и сам задатак психологије, који се, по феноменолошко-егзистенцијалистичким филозофима и психолозима, огледао у томе да се људи науче да боље разумију себе и друге људе (Wellek, 1957), насупрот објашњењу и контроли понашања које, као циљ, поставља научна психологија. Егзистенцијалистичка психологија ставом да је човјек слободан и одговоран за своју суштину, бар имплицитно одбацује еволуциону доктрину, која је један од стубова психологије. Постојао је отпор према новом савезу са филозофијом, с обзиром на то да су се и феноменолошка и егзистенцијалистичка психологија супротстављале позитивизму и детерминизму, а многи психолози су сматрали да егзистенцијална психологија угрожава тешко стечени научни статус психологије (Hall & Lindzey, 1978).

Хуманистичка психологија

Хуманистичка психологија ступила је на сцену крајем 50-их година XX вијека, као реакција на психоанализу и бихејвиоризам. Због тога је означена као *трећа сила* у психологији. Њене присталице сматрају да је људска природа јединствена и посебна, да се не може доводити у везу са животињском, да је човјек по својој природи добар, одговоран за своју судбину и за самога себе (Fulgozi, 1983). По томе се она разликује од психоанализе и бихејвиоризма. У психоанализи човјек је представљен као несвјесно биће, које је по својој природи зло, чије је понашање под снажним утицајем урођених нагона и унутрашњих конфликта, због чега је у сталној борби са самим собом или против себе. С друге стране, у бихејвиоризму је човјек празан, пасиван и реактиван организам, који се не разликује од животињског, који није ни добар ни зао, али може постати и једно и друго под утицајем околине, а његово понашање се може у потпуности обликовати и контролисати учењем.

Хуманистичка психологија има додирних тачака са феноменолошким и егзистенцијалистичком психологијом.

Хуманистичка психологија је блиска са феноменолошком и егзистенцијалистичком психологијом. Као и феноменолошка психологија, она се интересује за лично искуство и субјективни доживљај свијета, док са егзистенцијалистичком психологијом дијели став да је човјек слободно биће, које има могућност избора, одговорно за своју властиту судбину и самога себе, кога не одређује његово наслеђе, нити га обликује само околина.

Перспектива хуманистичке психологије сажета је у пет основних постулата, који су први пут представљени у чланку 1964. године (Bugental, 1964). У нешто измијењеном облику, базични принципи хуманистичке психологије су (Greening, 2006):

- људска бића су више од просте суме особина и карактеристика и не могу се свести на елементе које чине човјека,
- људска бића егзистирају у социјалном контексту, као и у Универзуму,
- људска бића су свјесна, али посједују и мета-свијест, тј. свјесна су да су свјесна. Људска свијест увијек укључује свијест о себи у контексту других људи,
- људска бића имају способност доношења одлука и стога имају одговорност,
- људска бића су интенционална, усмјерена на циљеве. Свјесна су да узрокују будуће догађаје и траже смисао, вриједности и могућност испољавања креативности.

Поред ових, садржинских принципа, постоје и ставови који се односе на методолошка питања (King et al., 2013). Хуманистички психолози сматрају да фокус треба бити на проблему, тј. да метод треба да буду прилагођене проблемима, а не обрнуто. У интересу разумијевања човјековог бића, хуманистички психолози могу користити и методе које се користе у књижевности и умјетности. Иако прихватају да се већа контрола постиже у вјештачким ситуацијама, сматрају да се у таквим условима могу произвести ефекти, који се не могу поновити у свакодневном животу. Због тога заговарају холистичке студије истичући важност природног контекста. Хуманистички психолози не прихватају подјелу на базична и примијењена истраживања, а преферирају студије које се баве стварним, животним проблемима, или се бар на њих реферишу.

Најпознатији представник и један од оснивача хуманистичке психологије био је Абрахам Маслов (Abraham Maslow). По њему је актуализација људских потенцијала и могућности сврха живота. Овај процес самоактуализације је дио људске природе, тј. урођен је. Као посебно значајан може се издвојити његов допринос разумијевању мотивације. Да би се разумио појединац, његова личност, понашање и поступци, потребно је познавати његове *мотиве* или *потребе* (Слика 13). Потребе су организоване хијерархијски и тек када су задовољене потребе на нижем нивоу могу се задовољавати потребе на сљедећем нивоу. Прва два нивоа представљају (а) *потребе недостатка* или *Д* *потребе*, док су потребе на осталим нивоима (б) *потребе раста* или *Б* *потребе*. Маслов је свој први, петостепени модел потреба (Maslow, 1943, 1954) проширио, тако да модел укључује когнитивне и естетске потребе (Maslow, 1970а), те потребе трансценденције (Maslow, 1970б).

Хуманистичка психологија заговара став да је човек, по својој природи, добар.

Слика 13. Масловљева хијерархија потреба

Хуманистичка психологија није имала велики утицај на психологију (Cunningham, 1985). Један од разлога је тај што је већина хуманистичких психолога била у клиничкој пракси, а не на универзитетима, те је изостала значајна емпиријска провјера теоријских поставки. Њени главни опоненти, психоанализа и бихејвиоризам, већ су почели да се мијењају у правцу који су заговарали хуманистички

Абрахам Маслов (1908–1970)

психолози, па критике које су хуманистички психолози износили нису имале велику снагу (Schultz & Schultz, 2011). Ово не умањује значај хуманистичке психологије, који се огледа у промоцији личног развоја, кроз повећану свијест и саморазумијевање, наглашавање индивидуалног избора и одговорности, те истицање да се потенцијали могу остварити. Хуманистичка психологија је, индиректно, помогла да се проучавање свијести врати у академску експерименталну психологију, јер је на свом врхунцу била у исто вријеме када је настајао когнитивистички покрет (Schultz & Schultz, 2011).

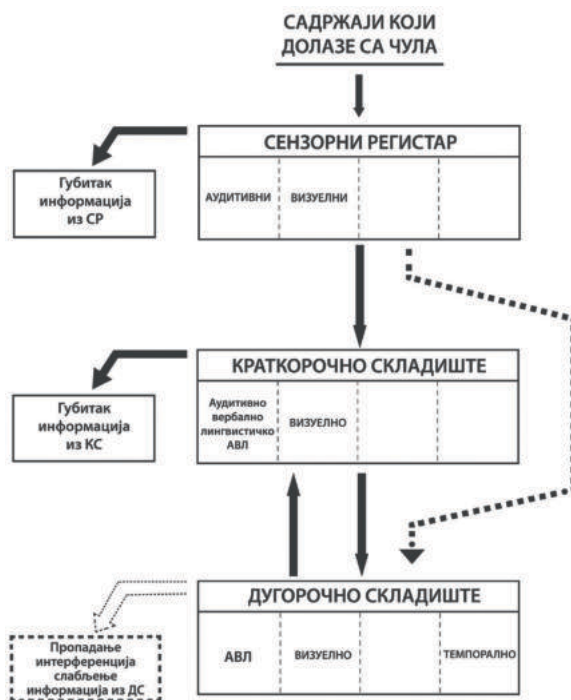
Когнитивистички покрет

У когнитивизму, термин знање замијењен је термином информација.

Средином 50-их година XX вијека утицај бихејвиоризма слаби, те се поново јавља интерес за више когнитивне процесе. На ово утичу различите дисциплине, које нису директно повезане са психологијом, у оквиру којих су започела истраживања која ће допринијети бољем разумијевању начина функционисања когнитивног система. На појаву когнитивистичког покрета значајан утицај имала је гешталт психологија и бихејвиоризам, али и развој телекомуникација, теорије информација, кибернетике, лингвистике, рачунарске технологије и вјештачке интелигенције. Због интересовања ових дисциплина, виши когнитивни процеси поново постају предмет проучавања психологије. Когнитивистички покрет није имао статус заокружене психолошке теорије, већ се радило о скупу претпоставки, које су се односиле на природу и начин функционисања нашег когнитивног система.

Ментална представа или репрезентација, која представља кодирану информацију о свијету, постаје темељни појам когнитивног приступа.

Когнитивна психологија је озваничена као научна дисциплина 1967. године, када је Улрих Најсер (Ulric Neisser, 1967) објавио књигу под тим називом. Она се бави проучавањем процеса које добијамо са наших чула, како о свијету који нас окружује, тако и о нама самима. Ови процеси пролазе кроз различите фазе, од пријема, селекције, трансформисања, осмишљавања, складиштења, побуђивања до кориштења. Процеси и функције које су предмет проучавања у оквиру когнитивне психологије су опажање, пажња, осмишљавање података добијених са чула и препознавање облика, језик (продукција и перцепција говора и писаног језика), памћење (кодовање, складиштење, извлачење, сјећање), мишљење (суђење, закључивање, доношење одлука, рјешавање проблема, критичко и креативно мишљење) итд.

Слика 14. Когнитивни систем (Atkinson & Shiffrin, 1968)

Когнитивни психолози у проучавању когнитивних процеса користе све доступне методе, као што су експериментална истраживања, психобиолошка истраживања, самоискази, студије случаја, опажања у природним условима, те рачунарске симулације (Sternberg & Sternberg, 2012). Експеримент у лабораторијским условима је, ипак, примарна метода која се користи у когнитивној психологији, с тим да су сада главни испитаници људи, а не животиње, као што је био случај у ери бихејвиоризма.

Крајем 60-их година XX вијека Аткинсон и Шифрин (Atkinson & Shiffrin, 1968) на основу резултата дотадашњих истраживања креирају модел

Улрих Хајсер (1928-2012)

Приступ обради когнитивних процеса чије основе су поставили Аткинсон и Шифрин познат је као когнитивна обрада информација.

когнитивног система, којег чине три меморијске инстанце: *чулна меморија, краткотрајна (оперативна) меморија и дуготрајна меморија* (Слика 14). Према овом моделу, информације, које добијамо са чула, прво се, веома кратко, у интегралном и неосмишљеном облику похрањују у чулну меморију. Дио информација из чулне меморије просљеђује се у краткотрајну меморију, а одатле у дуготрајну меморију, гдје бивају осмишљење. Тако осмишљене информације могу бити враћене у краткотрајну меморију, или трајно ускладиштене у дуготрајну меморију. Информације на које се не усмјерава пажња, које се не обнављају и не користе, могу бити изгубљене у свим фазама обраде. Модел Аткинсона и Шифрина је *кибернетички модел*, тј. модел са јасно дефинисаним елементима и везама између тих елемената. Обрада информација је *редна* (серијална), тј. таква да се обављање различитих операција и подоперација одвија етапно, корак по корак. Овај модел је имао значајан утицај на развој когнитивне психологије. Поред тога што је њиме обухваћено расположиво знање о обради информација, уведени су термилошки стандарди, постављен је оквир за разматрање питања увези појединачних компоненти, као и интерактивних процеса између компоненти. Модел је био довољно флексибилан да се нове чињенице интегришу, без значајних измјена његових основних поставки.

Когнитивна обрада информација, почива на чињеници да је наш когнитивни систем ограничених капацитета. Та ограниченост се односи, не само на количину материјала који се може обрадити у јединици времена и прослиједити у дубљу обраду, него и на временско трајање информација у појединим меморијским доменима. Ова ограничења условљавају начин на који информације селекујемо, памтимо и користимо. Постоји сагласност да когнитивне процесе чине појединачне подоперације, које се могу идентификовати и чије трајање се може мјерити.

Средином 80-их година XX вијека на значају добија алтернатива когнитивној обради информација, приступ познат као *конекционизам* или *паралелно дистрибуирана обрада*, чији су зачетници Мек Клиленд и Румелхарт (McClelland & Rumelhart, 1986; Rumelhart & McClelland, 1986). Конекционизам је заснован на рачунарским симулацијама и полази од претпоставки да је обрада паралелна, да не постоје специјализовани домени одговорни за обављање одређених

Алтернативни
приступ когнитивној
обради информација
је конекционизам.

функција, те да не постоје дискретне меморијске јединице, већ су менталне репрезентације посљедица интерактивних односа између елемената (неурона) у рачунарској неуралној мрежи. Упркос великом потенцијалу конекционистичких модела у објашњавању и предикцији когнитивних процеса, кибернетички модели још увијек имају примат у когнитивној психологији.

Питања за размишљање

Како разумијете Левинов став да ништа није тако практично, као добра теорија?

На који начин је промјена предмета и метода психологије у психолошким правцима утицала на развој психологије?

Како би се развијала психологија, да није постојао тако јак утицај бихевиоризма?

У којој мјери је важно да се неки психолошки проблем изучава из различитих перспектива?

На који начин и у којој мјери су психолошки правци утицали на перспективе које су данас актуелне у психологији?

Да ли је и на који начин могуће помирити циљеве које пред психологију поставља феноменолошко-егзистенцијалистичка психологија и циљеве која поставља емпиријска, научна психологија?

III. ПСИХОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

- Шта су психолошке дисциплине?
- Колико има психолошких дисциплина?
- Шта утиче на појаву различитих психолошких дисциплина?
- Шта су теоријске психолошке дисциплине?
- Шта су примијењене психолошке дисциплине?

Психолошке дисциплине

Психолошке дисциплине су подручја унутар психологије која проучавају различите аспекте људског понашања и доживљавања, те примјењују различите теоријске и методолошке приступе за њихово објашњавање и разумијевање. Данас постоји велики број психолошких дисциплина, што је посљедица комплексности психичког живота, тј. предмета психологије, потребе да се психолошки феномени сагледају из различитих перспектива, великог броја разноликих дјелатности, тј. послова које људи обављају, потребе да се психологија укључи у различите сфере живота и рада људи итд.

Као добра илустрација ширине и дубине психологије могу послужити секције (*дивизије*) унутар Америчког психолошког удружења. Рад овог удружења организован је кроз 54 секције, које имају специфична поља дјеловања, а циљ им је да повежу психологе сличних интересовања, како би унаприједили своју област. Бољем разумијевању људске психологије и начина на који се она може примијенити у различитим контекстима реалног свијета доприноси то што се, с једне стране, свака дисциплина фокусира на специфичне аспекте психологије, а, с друге стране, што се његује и подстиче сарадња и комуникације између психолога из различитих области.

Секције у оквиру Америчког психолошког удружења су:

У оквиру Америчког
психолошког
удружења постоје
54 секције, које се
односе на различита
поља дјеловања
психолога.

1. Друштво за општу психологију и интердисциплинарна истраживања
2. Друштво за подучавање психологије,
3. Друштво за експерименталну психологију и когнитивне науке,
4. Квантитативне и квалитативне методе,
5. Друштво за бихејвиоралну неуронауку и компаративну психологију,
6. Развојна психологија,
7. Друштво за психологију личности и социјалну психологију,
8. Друштво за психолошка истраживања социјалних проблема,
9. Друштво за психологију естетике, креативности и умјетности,
10. Друштво клиничке психологије,
11. Друштво за консултантску психологију,
12. Друштво за индустријску и организациону психологију,
13. Едукацијска психологија,
14. Школска психологија,
15. Друштво за савјетодавну психологију,
16. Психолози у јавним службама,
17. Друштво за војну психологију,
18. Развој одраслих и старење,
19. Примењена експериментална и инжењерска психологија,
20. Рехабилитацијска психологија,
21. Психологија потрошача,
22. Друштво за теоријску и филозофску психологију,
23. Анализа понашања,
24. Друштво за историју психологије,
25. Друштво за истраживање и акцију у заједници:
Одјељење за психологију заједнице,
26. Психофармакологија и злоупотреба супстанци,

27. Друштво за унапређење психотерапије,
28. Друштво за психолошку хипнозу,
29. Питања државних, покрајинских и територијалних психолошких удружења,
30. Друштво за хуманистичку психологију,
31. Интелектуалне и развојне сметње/Спектар аутистичних поремећаја,
32. Друштво за еколошку, популациону и конзервациону психологију,
33. Друштво за психологију жена,
34. Друштво за психологију религије и духовности,
35. Друштво за дјечју и породичну политику и праксу,
36. Друштво за здравствену психологију,
37. Друштво за психоанализу и психоаналитичку психологију,
38. Друштво за клиничку неуропсихологију,
39. Америчко друштво психологије и права,
40. Психолози у самосталној пракси,
41. Друштво за психологију парова и породице,
42. Друштво за психологију сексуалне оријентације и родне разноликости,
43. Друштво за психолошко проучавање културе, етничке припадности и расе,
44. Друштво за психологију медија и технологије,
45. Друштво за психологију спорта, вјежбања и учинка,
46. Друштво за проучавање мира, конфликта и насиља: Одјељење за психологију мира,
47. Друштво за психологију група и групну психотерапију,
48. Друштво за психологију зависности,
49. Друштво за психолошко проучавање мушкараца и маскулинитета,
50. Међународна психологија,
51. Друштво клиничке дјечје и адолесцентне психологије,
52. Друштво педијатријске психологије,
53. Друштво за психолошко прописивање лијекова,
54. Психологија трауме.

Потребно је нагласити да ове секције не представљају строго одвојене научне области психологије, већ представљају организационе јединице унутар којих се чланови окупљају на основу заједничких интереса. Оне подстичу сарадњу и размјену идеја међу члановима, а не искључивост. На примјер, секција за клиничку психологију и секција за психологију здравља често имају преклапајуће теме, јер се истраживања и праксе из обје области баве менталним и физичким здрављем.

Једна од подјела психолошких дисциплина је на (а) *теоријске* и (б) *примијењене дисциплине*. Главна разлика међу њима је у њиховом (а) *фокусу* и (б) *циљу*. Теоријске дисциплине усмјерене су на истраживања која су мотивисана жељом за стицањем нових спознаја о психичком животу људи и животиња, те формулисање теорија на основу којих се могу изводити прецизне предикције. У фокусу је номотетски приступ, који подразумева проналажење општих закона и принципа који су универзални, или готово универзални. Да би се то постигло, користе се, углавном, квантитативне методе. Теоријске психолошке дисциплине имају за циљ да објасне понашање и менталне процесе из различитих углова и у различитим контекстима, док приммијењене психолошке дисциплине користе знања из теоријских дисциплина како би ријешиле конкретне проблеме у некој области. Ово не значи да се у оквиру приммијењених дисциплина не спроводе истраживања и да оне користе само она знања до којих се дошло у оквиру теоријских дисциплина. Често сазнања до којих се долази у оквиру приммијењених дисциплина утичу на теоријске дисциплине, било да се ради о усмјеравању интереса на нове области и истраживачке проблеме, или о формулисању теорија. Разлика између истраживања у теоријским и приммијењеним дисциплинама није у степену методолошке заснованости, већ у мотивацији. Истраживања у приммијењеним психолошким дисциплинама мотивисана су практичним проблемима и намјером да се постигне нека добробит за појединца, или групу људи. Поред номотетског, користи се и идиографски приступ, који подразумева фокус на потпуно, дубинско разумијевање једног случаја, што се постиже употребом квалитативних метода. Циљ приммијењених психолошких дисциплина није усмјерен толико на објашњење понашања и менталних процеса,

Теоријске и
примијењене
психолошке
дисциплине
разликују се по ономе
шта им је у фокусу
и циљу које желе да
постигну.

колико на њихово разумијевање код појединаца и група, те унапређење живота људи у различитим сферама живота и рада.

Питања за размишљање

Који су све разлози утицали на појаву великог броја психолошких дисциплина?

Да ли је корисна подјела психолошких дисциплина на теоријске и примјењене дисциплине?

Које од наведених психолошких области су вама најинтересантније и зашто?

Да ли велики број секција унутар удружења психолога доприноси развоју психологије, или би био бољи неки општији приступ, са мањим бројем секција?

Теоријске психолошке дисциплине

На наредним страницама биће укратко приказане
сљедеће теоријске психолошке дисциплине:

- биолошка психологија,
- општа психологија,
- психометрија,
- развојна психологија,
- социјална психологија.

Биолошка психологија

Биолошка психологија је наука о физиолошким, еволуционим и развојним основама понашања и искуства (Kalat, 2018). За ову дисциплину користе се и други називи, као што су *психобиологија*, *биологија понашања*, *физиолошка психологија* и *бихејвиоралне неуронауке*. Међу филозофима, психолозима и неуронаучницима прихваћено је становиште да ум не постоји независно од мозга, мада и даље није у потпуности разјашњено на који начин је мождана активност повезана са неким облицима понашања, психичким процесима и свијешћу.

Ум не постоји
независно од мозга.

Биолошки психолози покушавају да одговоре на четири питања о различитим облицима понашања и доживљавања (Kalat, 2018):

Биолошка психологија даје одговор на четири питања: физиолошко, онтогенетско, еволуционо, функционално.

- *физиолошко* питање: Како су понашање и доживљавање повезани са физиологијом мозга и других органа?
- *онтогенетско* питање: Како се понашање и доживљавање развијају код појединца?
- *еволуционо* питање: Како се током времена развио капацитет за такве облике понашања и доживљавања?
- *функционално* питање: Зашто је капацитет за такво понашање и доживљавање еволуирао, тј. која је њихова функција?

Биолошка психологија је интегративна дисциплина, која користи знања из других неуронаучних дисциплина и примјењује их у проучавању психичког живота људи и нељудских животиња. Дисциплине које су нарочито важне за биопсихологију су (Pinel & Barnes, 2022):

(а) *неуроанатомија*, у оквиру које се проучава структура централног нервног система, мозга (Слика 15) и кичмене мождине, периферног нервног система (аутономни нервни систем и соматски нервни систем), неурона (сензорни, моторни и интернеурони) и глијалних ћелија;

(б) *неурофизиологија*, у оквиру које се проучава начин функционисања нервног система, ради разумијевања физиолошке основе различитих процеса, као што су учење и памћење, али и начина функционисања нервног система у случају неуролошких и психијатријских поремећаја;

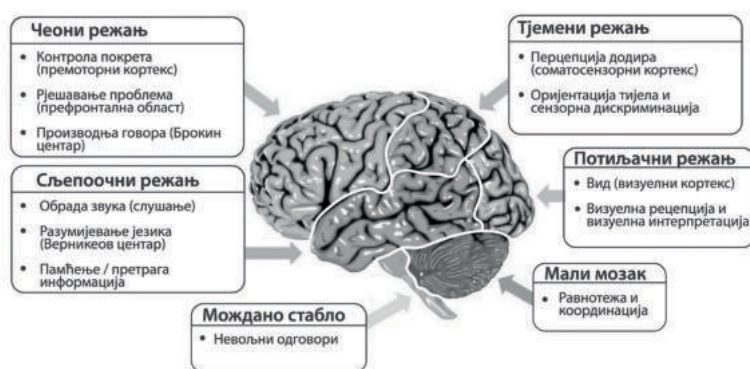
(в) *неурохемија*, у оквиру које се проучавају хемијски процеси у нервном систему, укључујући производњу, ослобађање, транспорт, метаболизам и функцију неуротрансмитера, као што су окситоцин, допамин, серотонин, норадреналин, ацетилхолин итд., те друге супстанце, које су укључене у комуникацију између нервних ћелија (неурона);

(г) *неуроендокринологија*, у оквиру које се проучава интеракција између нервног и ендокриног система, који укључује жлијезде са унутрашњим лучењем које луче хормоне у крвоток, како би се регулисали различити процеси

у организму, као што су раст, метаболизам, репродукција, одговор на стрес итд.

(д) *неуропатологија*, у оквиру које се проучавају поремећаји у структури и функцији нервног система, што укључује проучавање патолошких процеса, као што су упале, инфекције, тумори и трауме, који могу утицати на рад мозга, кичмене мождине и нерава.

(ђ) *неурофармакологија*, у оквиру које се проучава како лијекови утичу на нервни систем и неуротрансмитере, као и утицај нервног система на метаболизам и дјеловање лијекова и њихову употребу у лијечењу неуролошких и психијатријских поремећаја.

Шест главних подручја биолошке психологије су: физиолошка психологија, психофармакологија, неуропсихологија, психофизиологија, когнитивна неуронаука, компаративна психологија.

Слика 15. Дијелови мозга и њихове функције

У оквиру биолошке психологије постоји шест главних подручја, међу којима постоји значајан степен преклапања (Pinel & Barnes, 2022): (а) *физиолошка психологија*, (б) *психофармакологија*, (в) *неуропсихологија*, (г) *психофизиологија*, (д) *когнитивна неуронаука* и (ђ) *компаративна психологија*.

(а) *Физиолошка психологија* проучава физиолошке процесе, који се одвијају у оквиру нервног и ендокриног, али и имунолошког и других тјелесних система који леже у основи понашања, менталних процеса и доживљавања. Циљ физиолошке психологије је да се боље разумију физиолошки механизми психичког живота, као и да се развију нове методе лијечења и превенције психолошких поремећаја. У проучавању ових механизма психологија се највише ослања на претпоставке као што су сличност механизма

међу врстама и еволутивни континуитет (Wagner & Silber, 2004).

(б) *Психофармакологија* проучава утицај различитих врста лијекова који се користе за лијечење менталних поремећаја на нервни систем, тј. на ментална стања, понашање и когнитивне процесе, као и како (зло)употреба психоактивних супстанци, као што су алкохол и други опијати, утиче на понашање и ментално здравље. За разлику од *неурофармакологије*, која се бави промјенама изазваним лијековима и другим супстанцама у функционисању ћелија нервног система, психофармакологија се фокусира на промјене које се, при њиховој употреби, дешавају у расположењу, размишљању и понашању (Meyer et al., 2023).

(в) *Неуропсихологија* проучава везу између нервног система, с једне стране, и понашања, когниције и емоција, с друге стране. У оквиру клиничке неуропсихологије изучавају се психолошке посљедице можданог оштећења код људи. Неуропсихологија црпи информације из многих дисциплина, као што су анатомија, биологија, биофизика, етологија, фармакологија, физиологија, физиолошка психологија, филозофија итд. На неуропсихологију су снажно утицале двије теорије: *теорија мозга*, која заговара да је мозак извор психичког живота и *теорија неурона*, по којој је јединица структуре и функције мозга неурон, или нервна ћелија (Kolb & Whishaw, 2021).

(г) *Психофизиологија* проучава однос између физиолошких процеса у тијелу, с једне стране, и психолошких процеса, стања и понашања, с друге стране. За разлику од физиолошке психологије, гдје се истраживања проводе готово увијек на животињама, психофизиолози проучавају првенствено људе користећи неинвазивне физиолошке одговоре, као што су мождана активност, мишићна напетост, покрети очију, срчани ритам, крвни притисак, ширина зјеница, електрична проводљивост коже и сл. За разлику од неуропсихологије, гдје је нагласак стављен на биолошке неуралне корелате психичког живота, већина психофизиолога се првенствено фокусира на разумијевање психичких догађаја, а секундарно на разумијевање основних физиолошких процеса. Психофизиологија је посебно корисна у проучавању психопатологије, јер нуди невербалне мјере психолошких стања и процеса (Schell & Dawson, 2001).

(д) *Когнитивна неуронаука* је дисциплина која повезује когнитивну науку, која обједињава већи број дисциплина, као што су филозофија, (когнитивна) психологија, лингвистика, антропологија, рачунарска наука, неуронаука, с једне стране, те биологија, с друге стране. Иако је когниција, тј. когнитивни процеси и феномен свијести у фокусу различитих научних дисциплина, когнитивна неуронаука је усмјерена на разумијевање неуралних основа менталних феномена (Postle, 2015). У оквиру когнитивне неуронауке спроводе се строго контролисани експерименти који дају објективне, мјерљиве податке коришћењем неинвазивних снимања, а не директним манипулисањем мозгом.

(ђ) *Компаративна психологија* проучава сличности и разлике у понашању међу различитим врстама, укључујући људе (Papini, 2008). Кориштење компаративног приступа омогућава да се понашање процијени из четири различите, комплементарне перспективе (Tinbergen, 1963):

- колико је понашање распрострањено међу врстама;
- како одређено понашање доприноси репродуктивном успјеху јединки;
- које физиолошке, бихејвиоралне компоненте и компоненте животне средине су неопходне и довољне за дато понашање,
- који степен сазријевања, учења, друштвеног искуства јединка мора да прође да би показала одређено понашање?

Да би се добили одговори на ова питања, могуће је користити следеће приступе компаративне психологије (Gottlieb, 2001):

- опис сличности и разлика у бихејвиоралним и психолошким капацитетима различитих врста, без обзира на њихов еволуциони однос;
- опис сличности и разлика у врстама које су блиско повезане у еволуционом смислу, са циљем покушаја да се протумачи еволуција одређеног понашања;
- опис типичног понашања *нељудских животиња* на терену, који открива адаптације својствене свакој врсти у њиховом уобичајеном станишту;

- приступ који има за циљ да пронађе нељудске врсте са бихејвиоралним или психолошким репертоарима који су слични људским, како би боље разумјели слична понашања код људи.

Општа психологија

Према рјечнику Америчког психолошког удружења *општа психологија* представља широку област проучавања основних принципа, проблема и метода које стоје у основи психологије као науке, укључујући области као што су понашање, људски раст и развој, емоције, мотивација, учење, чула, перцепција, мишљење, памћење, интелигенција, теорија личности, али и психолошко тестирање, поремећаје понашања, социјално понашање и ментално здравље. Овдје ћемо општу психологију уже одредити, као теоријску психолошку дисциплину која проучава психичке процесе (когнитивне, мотивационе и емоционалне) и психичке особине (интелектуалне способности, темперамент, црте личности и мотивационе особине) здравог одраслог појединца.

Општа психологија
обухвата: когнитивну
психологију,
психологију учења,
психологију
мотивације,
психологију емоција,
психологију
личности,
психологију свијести.

У оквиру опште психологије постоји више различитих дисциплина, које имају различите предмете проучавања: (а) *когнитивна психологија*, (б) *психологија учења*, (в) *психологија мотивације*, (г) *психологија емоција*, (д) *психологија личности*, (ђ) *психологија свијести*.

(а) *Когнитивна психологија* проучава организацију когнитивног система и менталне (когнитивне) процесе. У оквиру когнитивне психологије проучавају се и структурални аспекти когнитивног система (меморијски домени), као и функционални аспекти, тј. процеси и њихова улога. Когниција, тј. когнитивни процеси су у међусобној интеракцији, али и у интеракцији са некогнитивним процесима, на примјер, емоцијама и имају, генерално, адаптивну функцију (Sternberg & Strenberg, 2012). У когнитивној психологији изучавају се сљедећи процеси: опажање, пажња, препознавање објеката, репрезентација и организација знања, памћење, језик, мишљење (суђење, закључивање, доношење одлука, рјешавање проблема, аналитичко и креативно мишљење), креативност. Поред процеса, у оквиру когнитивне психологије изучава се и интелигенција. Да би боље разумјели како функционише

наш когнитивни систем, могуће је когнитивне процесе проучавати из различитих аспеката, као што је *развојни, неурални, психопатолошки* аспект, или кроз њихову формализацију у *рачунарским моделима* (Костић, 2010). У когнитивној психологији се користе различите научне методе, али је она првенствено експериментална дисциплина.

(б) *Психологија учења* изучава на који начин долази до трајних, или релативно трајних и релативно специфичних промјена појединца које се, у одређеним условима, могу манифестовати у понашању, а које су резултат претходне активности особе (Radonjić, 1999b). Учење обухвата низ психолошких процеса од стицања, задржавања (памћење), гашења/заборављања до олакшавање новог учења, тј. трансфера (Hillner, 1978). Термин учење користи се у означавању различитих ствари: (а) запамћивање догађаја у животу појединца, (б) стицање нових информација, (в) овладавање новом вјештином, или (г) стицање нове навике. Шта ће бити у фокусу, зависи од психолошке дисциплине која изучава учење, па се психологија памћења фокусира на прве двије области, психологија рада и спорта на трећу, клиничка психологија на четврту, док је у образовању, фокусу на стицању нових навика и вјештина. Непосредни задатак психологије учења је да утврди принципе и облике учења, а посредни задаци су да се законима учења објасне други психолошки процеси и особине, те да се практично примијене у различитим ситуацијама (Radonjić, 1999b). Тако, на примјер, различити облици учења, унутар образовања, требају да омогуће младима да развију своје потенцијале (Fontana, 1981).

(в) *Психологија мотивације* покушава да одговори на два питања (Reeve, 2005): (а) прво се односи на то шта узрокује понашање и може се разложити на специфична потпитања, као што су: Зашто неко понашање почиње? Зашто се, када је једном започето, одржава одређено вријеме? Зашто је понашање усмјерено према неким циљевима, а удаљено од неких других? Зашто понашање мијења смјер? Зашто понашање престаје? и (б) питање које се односи на то зашто се интензитет понашања мијења.

Фактори који утичу на нашу мотивацију су: (а) *биолошки* (глад, жеђ итд.), (б) *психолошки* (интересовања, емоција итд.) и (в) *вањски подстицаји* (оцјене, новац итд.). Поред биолошких мотива, у зависности од извора или разлога који

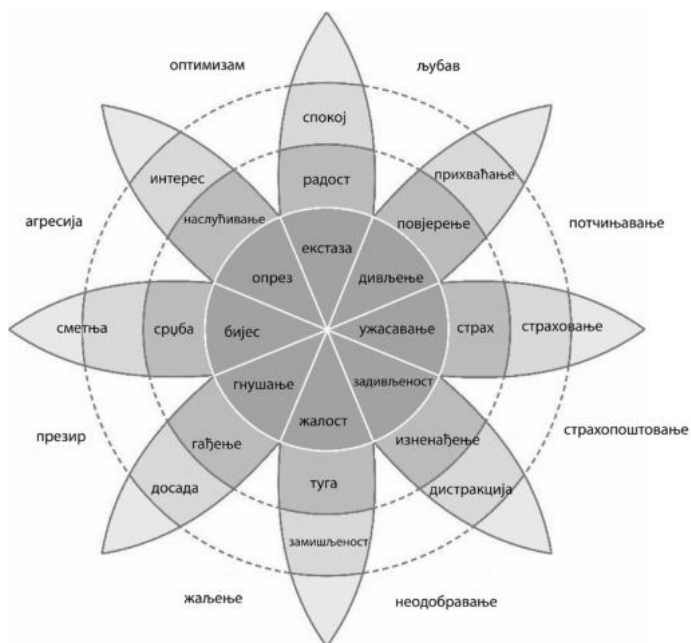
О учењу се може говорити само ако је настала нека релативно трајна и релативно специфична промјена индивидуе.

нас потичу на одређено понашање, мотивација може бити (а) *интринзичка* и (б) *екстринзичка*. Интринзичка мотивација је мотивација која долази изнутра, из самог појединца. Особа која је интринзички мотивисана ужива у самом процесу обављања задатка и осјећа унутарње задовољство и испуњење, јер јој је сама активност задовољавајућа, интересантна или изазовна, док особа која има екстринзичку мотивацију ради нешто с циљем да добије неку вањску награду, или избјегне казну. Важно је напоменути да ова два типа мотивације нису нужно искључива.

(г) *Психологија емоција* треба да одговори на питања, као што су, шта су емоције, колико их има (Слика 16), шта их узрокује, која је њихова функција итд. Чини се да не постоји ниједна област психологије, са толико много теорија, као што је то психологија емоција. Према неким анализама, постоји око 150 различитих теорија емоција (Strongman, 2003), које се могу означити као феноменолошке, биолошке, психо-евоуцијске, когнитивне, развојне, психоаналитичке, социјалне, културалне, антрополошке итд. Свака теорија емоција требало би да обради следећа питања (Lazarus, 1991a, b):

Теорије емоција могу бити феноменолошке, биолошке, психо-евоуцијске, когнитивне, развојне, психоаналитичке, социјалне, културалне, антрополошке итд.

- дефиницију емоција,
- разлику између емоција и других процеса, стања и особина,
- дискретност емоција, тј. да ли између њих постоје јасне границе или не,
- улогу акционих тенденција и физиологије,
- начин на који су емоције функционално међузависне,
- везе између сазнања, мотивације и емоција,
- однос између биолошких и социокултурних основа емоција,
- улогу процјене и свијести на емоције,
- генерисање емоција,
- питање емоционалног развоја,
- ефекте емоција на опште функционисање и добробит и
- утицај терапије на емоције.

Свака јединка је по нечему слична са свим људима, по нечему са неким другим људима, а по нечему је јединствена.

Слика 16. Плучиков точак емоција (Plutchik, 1980)

(д) *Психологија личности* покушава да одговори на питања, као што су, колико особина постоји, како су организоване, какво им је поријекло, да ли су особине дискретне или не, како утичу на понашање итд. Психологија личности његује два приступа проучавању личности: (а) проучавање димензија по којима се људи разликују једни од других и (б) проучавање особа, као јединствених цјелина (Smederevac & Mitrović, 2006). Једна индивидуа је, у одређеним аспектима, (Kluckhohn & Murray, 1948): (а) једнака свима другима (*ниво људске природе*), (б) једнака неким другима (*ниво индивидуалних и групних разлика*) и (в) различита од свих других (*ниво индивидуалне јединствености*). Први ниво се односи на оно што је универзално, тј. начине на које смо исти, други ниво на оно што је лично, тј. начине на које смо слични неким, али различити од осталих, а трећи ниво се односи на оно што је јединствено, тј. начине на које смо различити од свих других људи (Larsen & Buss, 2013).

(ђ) *Психологија свијести* проучава нашу субјективну свијест о себи и свом окружењу (Koch, 2004), од једноставних свакодневних сензација боје, укуса, мириса, до измијењених и мистичних искустава која се јављају само под посебним

Свијест је субјективна.

околношћима. Иако је разноликост проучаваних свјесних појава широка, о свима њима могу се поставити слична питања, као што су, каква се врста обраде информација дешава када се одређени тип искуства јавља у свијести, која је врста мождане активности укључена и гдје је у мозгу локализована, које теорије о мозгу и свијести треба да користимо да опишемо и објаснимо ове појаве, који су најбољи експерименти и најбоље методе прикупљања података који би нам рекли више о субјективним садржајима свијести и објективним процесима у мозгу и понашању (Revonsuo, 2018). Док се функционисање мозга и понашање може објаснити и описати концептима и теоријама психолошке и неуронауке, свијест је субјективна појава која се доживљава само из перспективе првог лица. Зато се она не може једноставно свести на мождане активности. И даље немамо одговор на питања како и зашто свијест настаје из нервних, когнитивних, или било којих других активности и како и зашто би било која врста неуралне активности или когнитивне обраде могла да произведе било коју врсту свјесног искуства (Revonsuo, 2018).

Психометрија

Дефинисање ставки је више психолошко, него психометријско питање.

Психометрија је психолошка дисциплина која се примарно бави конструкцијом и евалуацијом психолошких мјерних инструмената, а не њиховом употребом у психологији (Fajgelj, 2003), тј. утврђивањем присуства одређеног својства код људи и њихово поређење у односу на то својство. Може се рећи да постоје два психометријска приступа: (а) *функционалистички*, у којем је нагласак на конструкцији тестова који могу добро да обављају своју функцију, као што је селекција, класификација, дијагностика итд., а не на ономе шта се мјери, те (б) *личносни*, који се бави особинама личности и који полази од претпоставке да су за индивидуалне разлике одговорне те особине (Rust & Golombok, 1999; Thissen & Wainer, 2001).

Основни кораци у конструкцији психолошког мјерног инструмента дати су на Слици 17 (Fajgelj, 2003). Фајгељ истиче да, иако психометрија може да понуди психолозима одређена правила и препоруке у процесу формулисања *ставки*, тј. *ајтема*, којих треба да се придржава сваки конструктор инструмента, одлуку о формату ајтема и њиховој формулацији доноси сам конструктор. Другим ријечима, ово је више психолошко, него психометријско питање.

Слика 17. Кораци у конструкцији психолошког мјерног инструмента

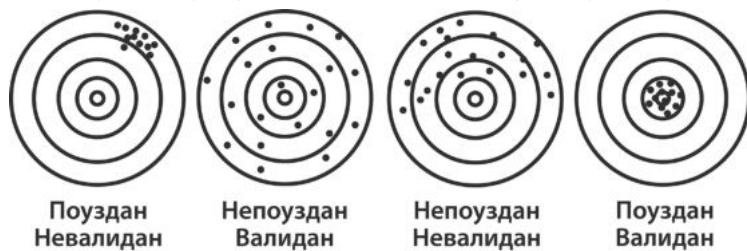
Психолошке инструменте одликују следећа мјерна својства: (а) *објективност*, (б) *поузданост* и (в) *ваљаност*.

Објективност подразумева интерсубјективну сагласност у задавању и оцјењивању теста. То значи да су начини задавања и оцјењивања теста, те тумачења резултата исти за све испитанике.

Психолошки инструменти треба да обезбиједи и поуздане и валидне податке (Слика 18). Поузданост се односи на то колико су подаци конзистентни и ослобођени од погрешке мјерења (Urbina, 2004). Постоје различити начини одређивања поузданости, као што је *тест-ретест поступак*, када се пореде подаци за једног испитаника у поновљеним мјерењима, или утврђивањем *интерне конзистенције*, када се пореде подаци једног дијела теста са подацима добијеним на другом дијелу теста.

Ваљаност психолошког инструмента односи се на мјеру у којој тај инструмент мјери оно за што је намијењен. То је мјерна карактеристика која говори у којој мјери су резултати прикупљени тим мјерним инструментом у складу са емпиријски утврђеним чињеницама и у ком степену се могу објаснити постојећим теоријама које се односе на конструкт који се мјери. Постоји неколико типова ваљаности. *Садржинска ваљаност* односи се на то колико инструмент захвата све димензије конструкта који мјери. *Критеријумска ваљаност* односи се на везу између резултата на тесту и неког вањског критеријума, који је релевантан за конструкт који се мјери. У оквиру критеријумске ваљаности, разликујемо (а) *предиктивну ваљаност*, када говоримо о томе колико добро резултати могу предвидјети будуће понашање или перформансе и (б) *конгруентну ваљаност*, када постоји слагање између резултата мјереног својства добијених помоћу два различита теста. Постоји и *конструктивна ваљаност*, која представља мјеру колико су резултати добро повезани с другим мјерама, или критеријима, који су релевантни за конструкт који се мјери.

Мјерна својства
неког инструмента
су: објективност,
поузданост и
ваљаност.

Слика 18. Поузданост и валидност, као аналогија гађања у мету

За разлику од (а) *тестова оријентисаних на критеријум*, постоје (б) *тестови оријентисани на норме*, које се формирају на основу скорова добијених на нормативном узорку (Fajgelj, 2003). *Норме* представљају још једно мјерно својство инструмента, које омогућава да се за појединачни скор одреди положај у дистрибуцији скорова, тј. да се скорови за једног испитаника протумаче тако што ће бити упоређени са скоровима других испитаника, а не неким задатим критеријумом или стандардом.

Постоји велики број различитих подјела тестова, као психолошких мјерних инструмената (Fajgelj, 2003):

- тестови способности – тестови личности,
- вербални тестови – невербални тестови,
- структурирани тестови – неструктурирани тестови,
- тестови са слободним одговорима – тестови са предложеним одговорима,
- групни тестови – индивидуални тестови,
- клинички тестови – неклинички тестови,
- тестови брзине – тестови снаге (тежине) итд.

Развојна психологија

Развојна психологија проучава људски развој користећи научну методу за постизање четири циља: (а) да опише, (б) објасни, (в) предвиди и (г) утиче на људски развој, од зачећа до смрти. Човјек, током живота, пролази кроз различите животне фазе (Табела 4). Границе између појединих фаза, посебно у познијим годинама живота, не треба схватати дословно, јер оне зависе од: (а) индивидуалних, (б) социјалних и (в) културалних чинилаца. У сваком од периода дешавају се промјене у сваком од домена развоја (Boyd & Bee, 2014): *физичком*, који обухвата тјелесне промјене, *когнитивном*, који се односи на когнитивно функционисање, те *социјалном*, који обухвата све оно што се тиче нашег односа са другим људима.

Домени људског развоја су: физички, когнитивни, социјални.

Године од рођења, тј. *хронолошка* доб, нису једини начин на који може да се дефинише старост. Поред хронолошких година, старост се може одредити и преко: (а) *биолошких година*, које говоре о томе колико наше тијело брзо стари, (б) *психолошких година*, које означавају наш

психолошки адаптивни капацитет у поређењу са другим људима наше хронолошке доби и (в) *социјалних година*, које се заснивају на друштвеним нормама и очекивањима која нека култура има за људе одређене старосне групе (Lally & Valentine-French, 2019).

Табела 4. Периодизација људског развоја

Период	Опис
Пренатални период	Почиње при зачећу, а завршава се рођењем.
Новорођенче и најраније дјетињство	Траје од рођења до друге године живота
Рано дјетињство	Траје од треће до шесте године живота
Средње и касно дјетињство	Траје од седме године до почетка пубертета (12-13 година)
Адолесценција	Траје од пубертета до пунољетства (18 година)
Пунољетство	Траје од 18. године до 25. године
Рано одрасло доба	Траје од 25. године до 40-45. године
Средње одрасло доба	Траје од 40-45. године до 65. године
Позно одрасло доба	Почиње од 65. године и траје до смрти

Старост неке особе се може изразити као хронолошка, биолошка, психолошка и социјална доб.

Постоји неколико кључних питања у проучавању људског развоја, као што је питање утицаја људске природе, с једне стране, и срединских фактора, с друге стране; да ли је развој континуиран, или скоковит процес; колико је појединац активан судионик у свом развоју; у којој мјери, током живота, остајемо слични ономе што смо били као дјеца, а у којој мјери се мијењамо итд. (Lally & Valentine-French, 2019). Дебата о томе у каквом односу стоје људска природа и утицај срединских фактора, означава се различитим називима, у зависности од дисциплине психологије у којој се о овом односу расправља. У оквиру когнитивне психологије, она је позната као *сукоб* нативизама и емпиризма; у развојној психологији говори се о сазријевању на супрот учењу, а у психологији личности води се расправа о утицају наслијеђа наспрам утицаја средине (Kenney, 2001). Већина научника се слаже да постоји стална интеракција између ове двије силе и да је тешко изоловати коријен било ког појединачног понашања као резултат искључиво утицаја природе, тј.

наслијеђа, или средине, тј. учења и васпитања (Lally & Valentine-French, 2019). Различити теоријски приступи постоје и у погледу осталих кључних питања. Тако, на примјер, *теорије дисконтинуитета* претпостављају да се развојне промјене дешавају у различитим фазама, које се квалитативно разликују једна од друге и јављају у универзалном низу, док *теорије континуитета* заговарају схватање по којем је развој постепени процес, у којем се не јављају квалитативне, већ само квантитативне промјене. Неки теоретичари тврде да су особине личности одраслих укоријењене у понашању и емоционалним тенденцијама одојчади и малог дјетета, док други вјерују да су ове почетне тенденције модификоване од стране друштвених и културалних фактора током времена. Утицај друштвених и културних фактора, као и биолошких промјена, наглашавају теоретичари који заступају идеју да ми немамо активну улогу у личном развоју, већ на наш развој утичу фактори који нису под нашом контролом. Без обзира на различита становишта везана за различита питања, неоспорно је да се у оквиру биолошког, когнитивног и социјалног поља развоја могу наћи примјери који подржавају свако од ових схватања.

У оквиру различитих теоријских приступа јављају се појмови, као што су: (а) *развојне промјене*, (б) *развојне кризе*, (в) *развојни догађаји и задаци* итд. (Vasić & Šarčević, 2012). Промјене током времена се могу огледати у тенденцијама раста, тј. могу бити прогресивне промјене, или тенденцијама опадања, када говоримо о регресивним промјенама. И једне и друге промјене могу се јавити у свим периодима живота. Развојне кризе су бурни периоди развоја који се могу јавити у сваком од периода животног циклуса. Ако су тенденције и околности неповољне, на начин да појединац не може на њих да адекватно и адаптивно одговори, развој може попримити негативан ток и може доћи до нарушавања нормалног функционисања. Супротно, ако су тенденције и околности повољне и појединац на њих може да адекватно и адаптивно одговори, развој ће се прогресивно наставити и појединац ће моћи да досегне сљедећу развојну фазу или стадијум. Током живота, имамо различите обавезе и улоге. Ако се ти задаци достигну и испуне у одговарајућем периоду живота, то ће допринијети осјећају задовољства и успјеха, те даљем расту и развоју, као и личном благостању. На примјер, развојни задаци у раном одраслом добу су избор

У оквиру развојне психологије разликујемо развојне промјене, развојне кризе, развојне догађаје и развојне задатке.

партнера, учење заједничког живота, формирање породице, одгајање дјеце, вођење домаћинства, почетак професионалне каријере, преузимање грађанске одговорности, проналажење сродне друштвене групе итд. (Havighurst, 1953). Како у прелазним периодима живота долази до разлагања, или нестанка појединих облика, те настајања и испољавања нових облика понашања, често је тешко разликовати развојне од патолошких промјена (Ivić et al., 1898), због чега је, с аспекта развојне психологије, адекватније говорити о кризама и развојним задацима (Vasić & Šarčević, 2012).

Социјална психологија

Општа и социјална психологија се надопуњују.

Социјална психологија изучава социјалну природу појединца, с циљем да се разумије и објасни како на психичко доживљавање и понашање појединца утиче актуелно, замишљено, или имплицитно присуство других људи (Allport, 1968). Слично одређење дају и Шериф и Шериф (Sherif & Sherif, 1956), који сматрају да је предмет социјалне психологије непосредно искуство и понашање људи у односу на социјалну ситуацију, тј. друге појединце, групе, производе материјалне културе, као што је технологија и нематеријалне културе, као што су вриједности, језик итд. За социјалну психологију су од великог значаја сазнања до којих се долази у оквиру опште психологије. Истовремено социјална психологија надопуњује или коригује општу психологију, јер није могуће доћи до општих принципа људског доживљавања и понашања ако се психички живот само проучава у односу на физичку, а не и у односу на социјалну средину. Фокус социјалне психологије је на непосредном доживљавању и понашању појединца, чак и када проучава групу као цјелину. То је кључна разлика у односу на социологију која се увијек интересује за групу и друштвене појаве у њиховој цјеловитости (Rot, 1994).

У оквиру социјалне психологије изучавају се бројни феномени, који се, условно, могу сврстати у четири групе: (а) питања везана за *социјализацију* јединке, (б) *социјална перцепција*, (в) *социјална когниција* и (г) *социјално понашање*.

Социјализација припадника одређеног друштва

представља процес стицања одређених облика понашања, који су карактеристични за одређену културу којој појединац припада, али и формирање јединствене личности (Rot, 1994). Рот истиче да, иако свако друштво настоји преко различитих фактора створити пожељне и потребне облике понашања за његов опстанак, социјализација не доводи до потпуног изједначавања људи. Без социјализације нема развоја личности, а примјер за то су *дивља дјеца* – дјеца која су одрасла у изолацији, са минималним социјалним контактима и нехигијенским условима. Проблеми који су повезани са изучавањем социјализације могу се подијелити у три велике групе: (а) *процеси социјализације*, тј. врсте и облици учења путем којих се социјализација остварује, као што је учење условљавањем, учење по моделу, учење увиђањем, (б) *улога извора и агенаса социјализације*, као што је породица, школа, вршњачка група, радни колектив, средства масовне комуникације, култура (начин живота, норме понашања, вриједности, положај и улоге, обичаји, митови итд.), (ц) *ефекти социјализације*, који се огледају у социјализацији основних психичких функција: опажања, учења, памћења, мишљења, емоција; развоју моралне свијести; социјализацији биолошких потреба и мотивације; социјализацији понашања итд.

Социјална перцепција проучава процесе кроз које покушавамо да сазнамо више о другим људима, тј. о начину како доносимо закључке и стварамо дојмове о њима (Aronson et al., 2010). Ови процеси подразумевају прикупљање, анализирање и тумачење информација, из различитих извора: карактеристика саме особе, карактеристика ситуације, вербалне и невербалне комуникације, те понашања. Процес кроз који тражимо такве информације и изводимо закључке о узроцима који стоје иза туђих понашања и циљева, а у неким случајевима и нашег властитог понашања, називамо *атрибуција*. Кроз тај процес настојимо да, откривањем узрока понашања, дођемо до сазнања о трајнијим особинама личности која се понаша на дати начин (Branscombe & Baron, 2023). Иако је атрибуција за нас веома важна, далеко смо од тога да будемо савршено прецизни, а грешке које правимо утичу на погрешне закључке о узроцима понашања, као и предикцију понашања у будућности. Ове грешке, тј. *когнитивне пристрасности*, настају као посљедица тежње да наш

мозак поједностави обраду информација, на основу личних преференција и претходног искуства. Најчешће когнитивне пристрасности у социјалној перцепцији су *пристрасност кореспонденције*, када се поступци других објашњавају њиховим диспозиционим карактеристикама, упркос присуству јасних ситуационих узрока; *ефекат глумац–посматрач*, који представља тенденција да своје понашање приписујемо ситуационим, а понашање других углавном унутрашњим (диспозиционим) узроцима; *склоност ка себичности*, која представља тенденцију да се позитивни исходи приписују унутрашњим узроцима, као што су црте личности, а да се узроци негативних исхода или догађаја траже у спољним факторима (Branscombe & Baron, 2023).

Социјална когниција се односи на начин на који тумачимо, анализирамо, памтимо и користимо информације о друштвеном свијету (Branscombe & Baron, 2023). За разлику од социјалне перцепције, која се односи на начин на који доживљавамо и тумачимо друге људе и социјалне ситуације, социјална когниција се односи на шири концепт и обухвата процесе мишљења, разумијевања, памћења и присјећања информација које су релевантне за социјалне ситуације и међуљудске односе. Постоје два основна начина да обрадимо информације и разумијемо свијет који нас окружује: (а) *аутоматски* и (б) *контролисани*. Аутоматски начин подразумева брзо закључивање, без напора и без много пажљивог расуђивања, које се ослања на хеуристике, које могу, али не морају довести до задовољавајућих закључака (Dijksterhuis & Olden, 2006). Ови когнитивни процеси, који се дешавају изван свијести или су изван свјесне контроле у односу на социјално-психолошке конструкте: ставове, стереотипе, али и селф-концепт, често се означавају као *имплицитна социјална когниција* (Greenwald & Banaji, 1995). Често кориштене хеуристике су *хеуристика заснована на доступности*, код које су процјене условљене лакоћом примјера из дуготрајне меморије, те хеуристика заснована на *репрезентативности*, када се процјена заснива на томе колико је нешто добар репрезент (представник) неке класе. С друге стране, контролисано промишљање најчешће се дешава када се десе неочекивани догађаји и подразумева пажљиво, систематично и логично размишљање (Cunningham et al., 2003). Ова два начина обраде, *аутоматски* и *контролисани*, јављају се и заједно, нарочито у ситуацијама

Хеуристике су
једноставна правила
за доношење
сложених одлука,
или извођење
закључака брзо и са
мањим когнитивним
напором.

које укључују *неизвјесност*, што и јесте најчешћи случај у животи (Sherman et al., 2008).

Социјално понашање карактеришу интеракције које се дешавају између двије, или више јединки. Те интеракције, тј. односи могу бити: (а) *агресивни*, (б) *симбиотски*, (в) *кооперативни*, (г) *алтруистички* и (д) *родитељски* (Rubenstein & Rubenstein, 2013). Социјално понашање настаје као резултат интеракције између индивидуалних карактеристика особе и ситуације у којој се налази (Snyder & Ickes, 1985). На социјално понашање значајно утичу социјалне норме, тј. очекивања о одговарајућем понашању које се јавља у контексту групе (McDonald & Crandall, 2015). С аспекта добробити за појединца и групу, социјално понашање може бити (а) *просоцијално*, тј. добровољно понашање које има за циљ да помогне, или користи другом појединцу (Eisenberg & Fabes, 1998), или (б) *антисоцијално понашање*, које се дефинише као понашање које има за циљ да се нанесе штета другом појединцу или да се он унизи (Kavussanu & Boardley, 2009; Sage et al., 2006). Однос социјалне перцепције, когниције и социјалног понашања илустрован је на Слици 19.

Когнитивне пристрасности су предвидљиви обрасци мишљења и понашања који доводе до погрешних закључака.

Слика 19. Релације између социјалне перцепције, социјалне когниције и социјалног понашања (преузето из Adolphs, 2001).

Питања за размишљање

Шта је заједничко за различита главна подручја биолошке психологије?

На који начин би повећали мотивацију немотивсаног студента за учење?

Зашто је питање свијести тако комплексно питање?

На који начин се карактеристике инструмента: објективност, ваљаности и поузданост рефлектују на саму тачност мјерења?

Шта су најзначајније карактеристике сваког развојног периода?

На који начин алтруизам утиче на психички живот особа које помажу другима?

Примијењене психолошке дисциплине

Када је ријеч о примијењеним психолошким дисциплинама, биће приказане дисциплине које су највише заступљене, како на студијским програмима психологије, тако и у психолошкој пракси:

- образовна и школска психологија,
- клиничка психологија,
- индустријска и организациона психологија,
- психологија потрошача и маркетинга,
- спортска психологија.

Психологија образовања и школска психологија

Психологија образовања проучава психолошке аспекте васпитно-образовног рада (Kodžorelić & Pečić, 2017), тј. психолози из ове области проучавају *учење* и *подучавање*, истовремено настојећи унаприједити образовни процес (Pintrich, 2000). Постоје четири кључне компоненте процеса образовања (Berliner, 2006; Schwab, 1973): (а) *онај ко подучава* - наставник, родитељ, вјештачка интелигенција итд., (б) *онај*

Психологија образовања се бави процесом у којем неко некога, у одређеном окружењу, подучава нечему.

ко се подучава - ученик, студент, сарадник, група итд., (в) оно што се подучава - психологија, фудбал, кухање итд., (г) окружење у којем се подучава - учионица, спортска дворана, радионица итд. Подучавање се односи на активност коју неко предузима да би некоме пренио знање, док се учење дефинише као трајна или релативно трајна промјена индивидуе, која је резултат њене претходне активности, а која се под одређеним условима може манифестовати у доживљавању, или понашању (Bower & Hilgard, 1981; Radonjić, 1992b; Rot, 1990). Колико ће бити успјешно подучавање, тј. учење зависи од све четири компоненте процеса образовања.

Циљеви подучавања се дефинишу као предвиђени исходи учења, тј. различити облици активности који се очекују да се могу извести након подучавања. Ти исходи се могу односити на когнитиви, афективни и психомоторички домен. Једна од најзначајнијих таксономија (систематизација) циљева образовања је Блумова таксономија (Bloom et al., 1956). У ревидираној таксономији аутори повезују когнитивне процесе: (а) *запамтити*, (б) *разумјети*, (в) *примијенити*, (г) *анализирати*, (д) *процијенити* и (ђ) *стварати* (Слика 20, Anderson & Krathwohl, 2001), с димензијама знања, које треба стећи: (а) *чињенично знање* (изоловане информације, као што су појмови, дефиниције, терминологија, емпиријске чињенице итд.), (б) *концептуално знање* (сложени и организовани облици знања, као што су теорије, модели итд.), (в) *процедурално знање*, тј. како нешто учинити (спровођење истраживања, креирање психолошког инструмента, вођење интервјуа, писање истраживачких извјештаја итд.) и (г) *метакогнитивно знање* (свијест о властитом знању, способностима за учење, вјештинама које омогућују стицање знања и вјештина итд.).

Од тога која се таксономија знања узме за стандард, зависе различити аспекти подучавања, као што су креирање уџбеника, планирања наставе, провјера знања итд.

Слика 20. Ревидирана Блумова таксономија знања у когнитивном домену
(преузето и прилагођено са <https://rb.gy/qb756p>)

Улога школског психолога је другачија од психолога који се бави образовањем. Школски психолог пружа услуге на нивоу: (а) свих ученика, као што је развијање резилијентности, тј. отпорности према стресним ситуацијама, изградња вјештина итд., (б) одређене групе ученика, као што је рад на ризичним понашањима и (ц) само појединих ученика, што подразумева рад на тешким и хроничним психолошким потребама.

Улога школског психолога у свеобухватним школским службама за ментално здравље и понашање може се разврстати у пет група (NASP, 2021).

а) Универзална промоција благостања и превентивне активности:

- учење социјалних и емоционалних вјештина,
- програми за унапређење школске климе,
- психолошко образовање,
- позитивне подршке понашања,
- психолошко тестирање,
- прихватање културолошких разлика.

б) Рана идентификација и подршка менталним, понашајним и здравственим потешкоћама:

Школски психолог спроводи активности на три нивоа: за све ученике, за поједине групе ученика, за поједине ученике.

- изградња вјештина у малим групама,
- информисање о траумама,
- менторски рад са ученицима,
- процјене ризика и пријетњи суицидом,
- консултације са особљем школе и породицама,
- анализа података ради спречавања дискриминације.

в) Циљане школске интервенције:

- индивидуално и групно савјетовање,
- интервенција и реаговање у кризним ситуацијама,
- психолошке процјене и планирање индивидуалних, образовних планова,
- функционалне бихејвиоралне процјене и планирање интервенција.

г) Интензивне школске интервенције:

- координација са службама у заједници,
- планирање оријентисано на циљеве након завршетка школе,
- непосредне терапијске услуге,
- интервенције и накнадне интервенције у вези са суицидом.

д) Интензивне интервенције у заједници:

- координација са службама у заједници,
- породично савјетовање,
- психијатријске услуге,
- дуготрајна индивидуална терапија.

Клиничка психологија

Клиничка психологија је примијењена психолошка дисциплина чији је предмет *ментално здравље* појединаца, парова, група и система, као што су систем социјалне и здравствене заштите, образовни систем итд. (Berger, 2009, Mitić, 2009a). Свјетска здравствена организација истиче да је ментално здравље много више од одсуства менталних поремећаја. Ментално здравље је основно људско право,

кључно за лични, друштвени и друштвено-економски развој, које представља стање менталног благостања које омогућава људима да се носе са животним стресом, остваре своје способности, добро уче и раде и дају допринос својој заједници (WHO, n.d.a.). Оно је незаобилазна компонента здравља и благостања, која подупиरे наше индивидуалне и колективне способности да доносимо одлуке, градимо односе и обликујемо свијет у коме живимо.

Задаци клиничке психологије могу се сврстати у три групе (Berger, 2009): (а) *дијагностика*, (б) *савјетовање и терапија* и (в) *превенција*.

Дијагностика служи да се патолошке појаве на основу критеријума сврстају у одређене категорије. Постоје различити облици дијагностике, као што је диференцијална дијагностика, процјена личности, форензичка дијагностика, дијагностика развојног доба, дијагностика партнерских и брачних односа, тријажна неуропсихолошка процјена итд.

Клинички психолози раде са особама које дијеле на (а) *клијенте*, који имају одређене психолошке сметње, али немају потврђену психијатријску дијагнозу и (б) *пацијенте*, чије сметње су дијагностификоване као симптоми и синдроми из оквира *Међународне класификације болести и Дијагностичког и статистичког приручника о менталним поремећајима* (Berger, 2009). У складу са овом подјелом, условно би се могло рећи да психолози раде савјетовање са клијентима, а са пацијентима психотерапију. Постоји и другачије гледање, по којем контекст одређује да ли је неко клијент или пацијент: клијент је особа која сама плаћа услуге, најчешће у приватној пракси, а пацијент је корисник услуге психолога у здравственој институцији.

Важан задатак клиничке психологије је и *превенција*, тј. настојање да се смањи учесталост психосоцијалних проблема. Превентивне интервенције требају бити засноване на теорији и емпиријским чињеницама. Потребно је да користе друштвено и културно релевантне превентивне праксе прилагођене специфичном контексту у коме се спроводе. Превентивне интервенције требају да смање ризике, али и да промовишу људске снаге. У превентивне програме треба да буду инкорпорирана и истраживања и евалуација (APA, 2014).

Клиничка психологија је заступљена у бројним областима и дјелатностима, као што су (Mitić, 2009a):

Задаци клиничке психологије су: дијагностика, савјетовање, психотерапија и превенција.

- психијатрија,
- неуропсихологија,
- здравствена психологија,
- форензичка психологија,
- психологија особа са посебним потребама,
- психологија у заједници,
- клиничка психологија у социјалној заштити,
- клиничка психологија дјетета.

Главна активност клиничких психолога, у психијатријским и неуропсихијатријским тимовима, јесте *клиничка процјена*. Разлози упућивања на процјену могу бити различити, као што су, процјена интелектуалних способности, диференцијална дијагноза, процјена природе и опсега можданог оштећења, процјена ради професионалне селекције, процјена подобности за психотерапију, степен увида који особа има о потешкоћама у међуљудским односима, процјена ради смјештања у неку од институција социјалне бриге итд. (Groth-Marnat, 1997). У оквиру клиничке процјене постоје три врсте задатака (Popović, 2009): (а) *дијагностичка класификација* (психодијагностика), (б) *опис личности* и (в) *предвиђање понашања*. Систематичан и интегративан приказ резултата клиничке процјене назива се *психолошки налаз или мишљење*.

Здравствена психологија се бави односом здравља и болести, у најширем смислу ријечи, и концепцијски је шира од клиничке психологије. У оквиру здравствене психологије користи се клинички приступ, како би се у терапијском контексту добиле информације неопходне у лијечењу појединаца, а који укључује сљедеће кораке: интервју, прикупљање информација, формулисање хипотезе, постављање дијагнозе, те израду програма лијечења. Иако је клиничка метода, генерално, идиографска, то не значи да се одбацује номотетски приступ, на којем су засноване класификационе дијагнозе, те теорије личности. Поред клиничког приступа, користе се и сва остала сазнања и алати које нуди психологија, а који могу допринијети очувању здравља. Основна питања којима се бави здравствена психологија су: (а) како психички проблеми утичу на болест, (б) који психолошки принципи доприносе излечењу, (в) како се здравствени проблеми могу превенирати здравим стиловима живота, (г) како однос са лекаром и степен придржавања добијених савјета утиче на здравље и ефикасност

Клиничка метода
обухвата интервју,
различите облике
прикупљања
информација,
формулисање
хипотезе, постављање
дијагнозе, израду
програма лијечења.

медицинског третмана, (д) која и колика је улога стреса на настанак болести и њено лијечење, (ђ) утицај болести на функционисање породице итд. (Mitić, 2009b).

Задатак форензичке психологије је израда процјене личности и понашања појединца у вези са његовим криминалним дјеловањем, или ради неких други правних радњи (Kostić, 2009). Основни и најчешћи задатак који имају форензички психолози јесте процјена *подобности за урачунљивост*, која подразумева одговор на питања: (а) да ли особа болује од неког душевног поремећаја који укључује, или умањује његову подобност за урачунљивост, (б) да ли је у вријеме извршења дјела била способна да схвати значај својих дијела и да управља својим поступцима, (в) да ли је опасна по околину итд. Дјелатности психолога као судског вјештака могу се разврстати у три групе (Kostić, 2009): (а) послови везани за кривично право (процјена урачунљивости, подобност за вјеродостојно свједочење, приједлог санкција у малољетничком поступку, психолошки профил жртве), (б) послови везани за парнично право (пословна способност, процјена психичке инвалидности, процјена степена душевне боли и страха) и (в) послови везани за породично право (подобност родитеља за бригу и васпитање дјетета).

Проблеми у оквиру психологије особа са посебним потребама могу се сврстати у три групе (Stančić, 1982): (а) истраживање директних посљедица соматопсихичких оштећења, (б) истраживање индиректних посљедица оштећења и (в) проблеми рехабилитације, образовања и професионалног оспособљавања особа из ове групе. Развојне сметње могу бити: (а) оштећења сензорних функција, (б) поремећаји когнитивних функција, (в) поремећаји локомоторних функција, (г) хроничне болести дјетета и одрасле особе, (д) тежи емоционални поремећаји, (ђ) тежи облици социјализације, (ж) комбиноване сметње (Hrnjica, 2009). Поред стандардних задатака клиничке процјене, када се ради о развојним сметњама, потребно је процијенити и у којој мјери је могућ раст и развој дјетета, с обзиром на поремећаје; у којој мјери на развојни статус дјелују социјални фактори; које способности су очуване, а нису откривене, или су недовољно искориштене за подстицање развоја. Важан је партнерски однос са родитељима, који су, када се ради о програму психосоцијалне подршке, незаобилазан партнер, нарочито у развојном периоду. Психосоцијална

подршка, поред партнерства са родитељима, подразумејева и усмјереност на откривање и искориштавање очуваних способности.

Психологија у заједници се одвија изван медицинских институција, или институција у којима се примјењује класични медицински приступ, при чему је нагласак стављен на *примарну и терцијарну превенцију*, тј. на заштиту и унапређење менталног здравља и поновно враћање у функцију оних способности које су, због болести или из неких других разлога биле оштећене, док се мање пажње поклања *секундарној превенцији*, која подразумејева рану дијагностику и рану терапију. Она је усмјерена на особе које живе под одређеним ризиком, на друштвеној маргини, у кризи, тј. стањима психичке пометње која је резултат животних проблема који превазилазе њихове тренутне капацитете, те особама које желе да постигну виши квалитет живота (Vlajković, 2009). Постоје три основна облика рада у заједници (Korshin, 1975; Orford, 1992): (а) *интервенција у кризи*, што подразумејева ослобађање од тренутног бола, анксиозности или беспомоћности; успостављање функционисања прије појаве кризе, те помоћ породици; (б) *консултације* у вези одређених проблема и (в) *едукација* о природи менталних болести и начинима њихових лијечења, те рад на промјени става према особама са психичким обољењима и прихватању превентивних програма у заједници.

Свака криза је ризик,
али и шанса за развој.

Клиничка психологија у социјалној заштити, као и психологија у заједници, заснована је на основном принципу *особа-у-контексту*, који наглашава неодвојивост појединца и његове средине, те могућности да се интервенцијом у заједници потпомогну и олакшају промјене код појединца (Mitić, 2005). Основни задаци клиничке психологије у социјалном раду су (Stakić, 1990): (а) непосредна заштита и сузбијање социјалних проблема, (б) праћење и истраживање социјалних проблема, (в) превенција социјалних проблема. Ове активности се реализују у институцијама социјалне заштите, као што су центри за социјални рад, домови за дјецу и омладину, домови за одрасле, клубови и домови за старе, геронтолошки центри итд. Корисници социјалне заштите, са којима раде психолози су дјеца и омладина ометена у психофизичком развоју, дјеца и омладина са поремећајима у понашању, дјеца без родитељског старања,

Јачањем заједнице,
помаже се и
појединцу у тој
заједници.

дисфункционалне породице, родитељи у бракоразводном спору, стара и инвалидна лица, лица неспособна за рад итд. (Mitić, 2009c).

Клиничка психологија дјетета се бави настанком, развојем и појавним облицима психичких тешкоћа и поремећаја дјеце и адолесцената, који отежавају живот њима и њиховим породицама (Kondić, 2009). Узраст који покрива дјечја клиничка психологија је до 16 година и обухвата следеће периоде: (а) период новорођенчета (3 до 18 мјесеци), (б) малог дјетета (2 до 3 године), (в) дјетета предшколског узраста (између 3 и 6 година), (г) дјетета школског узраста (од 6 до 14 година) и (д) период ране адолесценције (од 14 до 16 година). Оно што представља специфичност психодијагностике дјеце, у односу на одрасле је следеће: (а) мотивација доласка на психолошко испитивање, које није иницирана од стране дјетета, већ његових родитеља или старатеља, (б) учешће родитеља у процесу, (ц) комуникационе могућности дјетета. Дијагностичку батерију сачињава: интервју, који се обавља са члановима породице и дјететом, скале психомоторног и социјалног развоја, тестови интелигенције, тестови личности, тестови социјалне зрелости, тестови организитета и скале процјене за дјецу са инвалидитетом.

Индустријска и организациона психологија

Индустријска и организациона психологија проучава људско понашање и доживљавање у контексту радног мјеста, те начин на који су они повезани са ефикасношћу обављања посла, с једне стране, те задовољством и добробити оних који раде у тој организацији, с друге стране. Циљ је да се предвиди и дјелимично контролише будуће понашање запослених, како би запослени били мотивисани и усмјерени на њихову одговорност ради повећања продуктивности организације (Baron & Greenberg, 2008), те омогућили послодавцу што већи профит.

Радно мјесто представља отворен динамички систем (Katz & Kahn, 1978). То значи да на понашања, која се посматрају у садашњости, утичу прошла понашања и услови, те антиципација будућности. Појединац је *угнијежђен* у тимове и радне групе, који су *утнијежђени* у веће организационе системе, који су, пак, отворени према споља, кроз везе са члановима породице, купцима, добављачима,

Интеракција између посла и приватног живота је двосмијерна: посао може утицати на приватни живот, а приватни живот може утицати на посао.

али и другим потенцијалним изворима утицаја на понашање чланова организације (Borman et al., 2003), као што је здравствени систем, културалне норме, политика, економија, медији итд.

Индустријска и организациона психологија, укључују двије опште области проучавања, које су усмјерене на психологију рада. У фокусу индустријске психологије су процедуре везане за људске ресурсе на радном мјесту, као што је планирање запошљавања, развој каријере, селекција и класификација, обука, плате, оцјена рада итд. Организациона психологија се више фокусира на *људску страну* радника, укључујући теме као што су мотивација за рад, лидерство, тимски рад, задовољство послом и равнотежа између посла и приватног живота, добробит радника (физичко и ментално здравље, емоционално и духовно благостање, добри друштвени односи, развој људских потенцијала, финансијска стабилност). Упркос овим разликама, најбоље је размишљати о индустријско-органizacionој психологији као примијењеној грани психологије на радном мјесту, која за циљ има одржавање радника продуктивним и мотивисаним, водећи рачуна о његовој срећи и добробити (Truxillo et al., 2021). Индустријско-органizaciona психологија користи знања о доношењу одлука, мотивацији, учењу, личности итд., из опште психологије, знања о групним процесима и лидерству из социјалне психологије, стресу из здравствене психологије, селекцији из психометрије и психологије индивидуалних разлика итд.

Питања којима се бави индустријско-органizaciona психологија могу се подијелити у три групе: (а) *кадровска питања*, (б) *питања запослених* и (ц) *тимски рад и организациона питања* (Riggio, 2013). Кадровска питања обухватају послове анализе посла, процјене и селекције запослених, запошљавање, евалуацију селекције и класификације, процјену и оцјењивање учинка запослених, обучавање запослених итд. Питања која се односе на запослене тичу се њихове мотивације, ставова, понашања, те питања стреса, којем су изложени, док се питања, која се односе на тимски рад и организацију тичу комуникације, групних процеса у организацији, лидерства, организационе структуре, климе и развоја, утицаја на понашање, приморавања радника да изврши одређену радњу упркос отпору итд.

Благостање на
радном мјесту односи
се на физичко и
ментално стање
запослених док су на
послу.

Постоји неколико доминантних теорија, којима се објашњава организационо понашање у контексту управљања људима, као што су *Теорија X*, *Теорија Y*, *Теорија Z*.

Теорију X и Теорију Y је формулисао МекГрегор (McGregor, 1960). Свака од њих претпоставља да је улога менаџера да организује ресурсе, укључујући људе, како би најбоље користили компанији. Било је потребно више од 50 година да се демонстрира да је Мекгрегорова теоретизација валидна и емпиријски подржана (Lawter et al., 2015).

Према Теорији X, управљање карактерише ауторитаран, репресиван стил, чврста контрола, ограничена производња и депресивна клима. Основне идеје на којима се заснива Теорија X су:

- већина запослених су инхерентно, тј. по природи, лијени,
- не воле посао и труде се да га избјегну, када год је то могуће,
- избјегавају одговорност, а преферирају контролу и усмјеравање,
- неопходни су строги надзор и санкције, како би се реализовали постављени циљеви,
- не воле промјене,
- већина људи има мало способности за креативност у рјешавању организационих проблема,
- екстерне, првенствено финансијске награде, неопходне су за мотивацију,
- усмјерени су ка индивидуалном циљу.

Теорију Y одликује контрола постигнућа и постизање сталног побољшања, кроз оснаживање и давање одговорности запосленима. Основне претпоставке Теорије Y су:

- већина запослених доживљава посао као саставни дио живота,
- рад може бити природан, као и игра, ако су услови повољни,
- преферирају ограничен ниво контроле и усмјеравања,
- непродуктивни постају због лошег претходног искуства,
- под одговарајућим условима преузимају одговорност,
- капацитети за креативност код запослених шире се у организацији,

- самоконтрола и самоусмјеравање утиче на његову продуктивност, више него строги надзор и казне,
- посвећени су циљевима организације, ако постоје награде које се односе на задовољење виших нивоа потреба, као што је потреба за поштовањем и самоактуализацијом.

У оквиру Теорије Z, комбинују се најбоље карактеристике Теорије Y и јапански принцип управљања, који радницима дају велику количину слободе и повјерења и претпоставља да радници имају јаку лојалност и интерес за тимски рад у организацији (Ouchi, 1981). Ова теорија је допринијела развоју менаџмента на основу вриједности, учешћа и ангажовања запослених и посљедично већем квалитету и продуктивности пословања, те и данас представља извор идеја у управљању (Daft, 2004). Основне карактеристике Теорије Z су:

- сви запослени морају познавати, осјећати и понашати се у складу са филозофијом и вриједностима организације,
- запослени треба да вјерују у посао који обављају,
- запослење је обично дугорочно, а напредовање је стабилно и одмјерено,
- запослени се подстичу да учествују у доношењу организационих одлука,
- организација показује искрену бригу за здравље и срећу својих запослених и њихових породица,
- запослени су овлашћени да обављају задатке на начин на који сматрају да је прикладан,
- постоје формализоване мјере за процјену квалитета рада и учинка,
- у организацији се препознају индивидуални доприноси, али увијек у контексту тима, као цјелине.

Психологија потрошача и маркетинга

Психологија потрошача се бави разумијевањем како и *зашто* се појединци и групе укључују у потрошачке активности, као и како те активности на њих утичу (Jansson-Boyd, 2010). Потрошња и понашање потрошача може да се посматра из двије различите перспективе: (а) као размишљање и дјеловање људи и (б) као област изучавања

људи која се уклапа у укупно људско знање (Babin & Harris, 2011). Понашање потрошача се изучава бар из три разлога (Babin & Harris, 2011): (а) обезбјеђују се подаци потребни за пословну маркетинг стратегију, (б) због утицаја које понашање потрошача има на обликовање друштва, (ц) ради података, који ће потрошачима омогућити да доносе одговорне одлуке при куповини (Слика 21).

Психологија потрошача је интердисциплинарна и комбинује теорије и истраживачке методе из психологије, маркетинга, оглашавања, економије, социологије и антропологије. За разумијевање понашања потрошача нарочито је важна когнитивна психологија, због сазнања о обради информација и њиховом утицају на будуће дјеловање. Нека од питања која су у фокусу, су начин на који се ствара перцепција потрошача, процес селекције стимулуса којима су потрошачи изложени, тј. пажња, додјељивање значења производу, „потрошачко“ памћење, мотивационе и емоционалне детерминанте понашања потрошача, карактеристике личности и животног стила, доношење одлука у процесу куповине итд. Друга област психологије од значаја за психологију потрошача је социјална психологија. Понашање потрошача се најчешће одиграва у некој врсти социјалног окружења (Babin & Harris, 2011), а да би се разумјело понашање потрошача потребно је разумјети и њихове ставове, вриједности, начин на који група дјелује на појединца, што су теме којима се бави социјална психологија.

Иако су одговори на горе побројана питања у функцији утицаја на потрошаче да купе одређени бренд, или производ, то није једини разлог зашто се истражује понашање потрошача. Постоје питања која нису нужно повезана с повећањем продаје производа и брендова, као што су, како потрошња утиче на дјecu, како производи могу обликовати идентитет појединца, како потрошња утиче на животну средину итд. (Jansson-Boyd, 2010). Због тога се може одвојено говорити о *психологији потрошача и психологији маркетинга*.

Ако кажемо да психологија потрошача покушава да да одговоре на то како и зашто се потрошачи понашају на одређен начин у датој ситуацији, психологија маркетинга се, у већој мјери, бави питањем шта људи раде када је ријеч о куповини. Циљ маркетинга је настојање да се препознају потребе и жеље потрошача и понуде производи који те потребе и жеље могу задовољити (Milas, 2007). Да би се ово остварило, поред познавања како се потрошачи понашају,

Рекламе могу утицати на стварање лажних сјећања – непотпуних, измијењених или потпуно измишљених сјећања код неке особе.

потребно је реализовати додатне активности, као што је *сегментација тржишта*, ради одређивање циљне групе која има заједничке одлике и/или потребе и жеље, одређивање врсте комуникације, као и канала комуникације са циљном групом, одређивање стратегија позиционирања производа на тржишту итд. Да би се израдио цјеловит маркетиншки програм, потребно је обухватити четири основна елемента (Milas, 2007):

- *производ* – роба, услуга или замисао која задовољава потребе потрошача,
- *цијену* – вриједност што се даје у замјену за производ,
- *промоцију* – средства комуникације између купца и продавача,
- *дистрибуцију* – начини допреме производа до потрошача.

Постоји велики број етичких питања која се везују за маркетинг и продају. Ова питања могу да се односе на различите технике продаје, чије манипулативности потрошачи нису свјесни; на *невидљиви* маркетинг, када потрошачи нису свјесни да су циљна група и да је порука упућена њима; на етичност маркетинга који је усмјерен на дјецу; на обмањујуће оглашавање, у оквиру којег намјерно погрешно представљају своје производе; на стварање *вјештачких* потреба итд. (Jansson-Boyd, 2010).

Због дилема у вези са етичким понашањем, они који се баве маркетингом треба да се придржавају регулатива које уређују права потрошача, те етичких стандарда које постављају струковна удружења. Нека од правила, која могу унаприједити етику у маркетингу су (Laczniak & Murphy, 2006):

- потребно је размотрити ефекте поступака на све заинтересоване стране и ставити људе на прво мјесто,
- активности морају да се заснивају на стандардима који премашују законску регулативу и задовољавају шире кључне етичке принципе,
- мора постојати одговорност за средства којима се желе постићи жељени резултати,
- неопходно је обучавање запослених у етичком доношењу одлука итд.

Слика 21. Процес доношења одлука потрошача
(преузето из Babin & Harris, 2011).

Спортска психологија

Психологија спорта је област психологије која проучава психичко доживљавање и понашање спортиста и осталих актера у спорту, као и психолошке факторе који утичу на спортску успјешност (Рајевић, 2003). Спорт је саставни дио *физичке културе*, која обухвата и (а) *физичко васпитање*, (б) *рекреацију* и (в) *кинезитерапију* – врсту физикалне терапије у којој се користи покрет и кретање, како би се побољшало нарушено здравствено стање (Nikolić, 2001). Постоје три повезана задатка којима се баве спортски психолози: (а) *истраживање* свих примијењених и теоријских аспеката спорта, (б) *едукација* свих који су укључени у спортске активности, (в) *примјена*, која подразумијева процјену и интервенцију у психолошким проблемима који су повезани са спортом (FEPSAC, 1996). Рад са спортистима је веома изазован, због самих карактеристика такмичарског спорта, као што су максимално физичко напрезање, висок ниво стреса, објективни и високи критеријуми вредновања учинка, потреба за сталним доказивањем, велика конкуренција, страх од повреда, медијска популарност итд. (Рајевић, 2003).

Физичка култура обухвата спорт, рекреацију, кинезитерапију и физичко васпитање.

Пајевић наводи следеће послове које обављају психолози у спортским екипама, клубовима, рекреативним центрима, комисијама итд. (2003):

- развијање интересовања младих за спорт и усмјеравање за избор спорта у складу са афинитетима и потенцијалима које имају,
- селекција спортиста за клуб, као и формирање екипе за такмичење,
- постављање психолошких основа тренинга,
- праћење замора, психолошких манифестација претренираности, оптималног нивоа узбуђености у вези са задатком (Слика 22),
- праћење и унапређење психолошке климе у екипама,
- психолошка припрема за такмичење,
- праћење развоја личности спортиста,
- помоћ спортистима у адаптацији на нову средину,
- проучавање мотивације за бављење спортско-рекреативним активностима,
- проучавање агресивног понашања публике на спортским такмичењима,
- други специфични задаци, који се рјешавају у сарадњи са тренером и родитељима дјете која тренирају.

Важан аспект физичке културе ја и *рекреација*. Рекреативни спортови су оне активности у којима је примарна сврха активности учешће, побољшање физичке кондиције, забава и друштвена укљученост. Рекреација је пожељна за све људе у свим узрастима, али је нарочито корисна за дјецу и адолесценте, особе које су изложене стресу на послу, особе треће животне доби и особе са хроничним обољењима, као што су хипертензија, гојазност, дијабетес итд (Рајевић, 2003).

Налази до којих се дошло у великом броју истраживања указују да је учешће у спорту, било да се ради о рекреативном, или професионалном спорту, повезано са бољим менталним здрављем, укључујући побољшано психолошко благостање, као на примјер, већим самопоштовањем и задовољством животом, смањеним нивоом депресије и анксиозности, као и бољим социјалним исходима, који се огледају у бољој самоконтроли, просоцијалном понашању, бољој међуљудској комуникацији и његовању осјећаја припадности (Eather et al., 2003). Тимски спортови имају веће позитивне ефекте на здравље него индивидуални спортови. Неки налази сугеришу

да се у професионалном спорту може доживјети виши ниво психичког стреса, него што је то случај са рекреативним спортовима.

Слика 22. Хипотеза обрнутог U која илуструје оптималан ниво узбуђења (Yerkes & Dodson, 1908).

Питања за размишљање

Да ли су задаци клиничке психологије професионално специфични у односу на задатке из других дисциплина примичењене психологије?

О каквим етичким импликацијама се може говорити у различитим областима примичењене психологије?

Какав је однос психијатрије и психологије, генерално, и психијатрије и клиничке психологије?

Који нивои знања, по Блумовој таксономији, задовољавају дефиницију учења?

У чему се огледа разлика између традиционалне клиничке психологије и психологије у заједници?

На који начин компоненте које чине процес образовања утичу на квалитет подучавања и учења?

IV. КАРИЈЕРА ПСИХОЛОГА

- Које улоге психолог-практичар може да има?
- Шта су основни задаци који се вежу за улоге које психолог-практичар може да има?
- Требају ли психолози бити заступници друштвених промјена?
- Шта су компетнције?
- Шта су меке, а шта тврде вјештине?
- На којим основним принципима се заснивају психолошки етички кодекси?
- Шта су и чему служе етички стандарди?

Улога психолога у пракси

Већина психолога ради у четири поља, као: (а) клинички психолози, (б) образовни и школски психолози, (в) психолози рада, (г) психолози у државним институцијама (затворима, војсци, полицији и сл.). Све више психолога налази своје мјесто и у маркетингу, истраживању тржишта и јавног мњења, спорту, когнитивним неуронаукама и другим областима рада. Психолози имају посебне задатке у свакој од ових области. Без обзира на подручје дјелатности постоје и заједнички елементи у пословима и задацима које обављају психолози-практичари. На основу тих заједничких елемената, могуће је дефинисати *преклапајуће улоге* психолога-практичара, тј. улоге које психолог може да има без обзира гдје ради. Психолози се у свом раду не ограничавају само на једну улогу, а може се десити да су те улоге, чак, и супротстављене.

Хартли и Брантвајт наводе седам преклапајућих улога психолога који ради у пракси (Hartley & Branthwaite, 2000):

- психолог као савјетник,
- психолог као члан тима,
- психолог као експерт,

- психолог као креатор алата,
- психолог као истраживач,
- психолог као теоретичар,
- психолог као посредник промјена.

Психолог као савјетник

Иако имају додирних тачака, психолошко савјетовање и психотерапија се не могу изједначити.

Психолог-савјетник је особа која пружа помоћ и усмјерава појединце, групе, али и читаве организације у рјешавању личних, социјалних, или организационих проблема (Слика 23). Иако постоје заједнички елементи и сличности, савјетодавни рад би требало разликовати од психотерапијског рада. Разлике се огледају у различитим аспектима њихових улога, фокуса рада, степену проблема које третирају, начину на који приступају клијентима, али и образовању.

Психолог-савјетник фокусиран је на пружање подршке, савјета и стратегија за рјешавање конкретних животних изазова и проблема, као што су потешкоће у односима, стрес на послу, суочавање с губицима и слично. Савјетовање може да буде краткотрајно, јер је усмјерено на специфичне проблеме и има ограничени опсег. Нагласак није на дубинској анализи прошлих искустава, већ упознавање са практичним стратегијама и алатима за побољшање квалитета живота. Психолози-савјетници, за разлику од психотерапеута, могу, али не морају, имати специјализацију из психотерапијских техника и приступа. Психотерапеут се бави дубљим емоционалним и психичким проблемима својих клијената, као што су депресија, анксиозност, траума, поремећај личности и сл. Рад психотерапеута је шири у опсегу и често укључује дубинску анализу, разумијевање и третман самог узрока проблема. Због тога је психотерапија дуготрајнији процес, који може трајати мјесецима, или годинама, зависно о озбиљности проблема и потреба особе која користи услуге психотерапеута.

Улога психолога-савјетника састоји се у помоћи клијентима да боље разумију своје мисли, емоције, увјерења, вриједности и понашање, те им пружи алате и стратегије за рјешавање проблема и постизање личних циљева. Он игра важну улогу у побољшању менталног здравља и добробити клијената, те им помаже у разумијевању и превладавању животних изазова.

Савјетовање пролази кроз неколико фаза (Hackney & Cormier, 1987):

1. развијање односа клијент-савјетника,
2. разјашњавање и процјена проблема или ситуације;
3. идентификовање и постављање циљева савјетовања;
4. осмишљавање и спровођење интервенција и
5. евалуација и завршетак савјетовања.

Постоје два приступа савјетовању, који могу и да се комбинују, у зависности од потреба конкретног случаја (Hartley & Branthwaite, 2000). Једна стратегија подразумијева непосреднији стил, у којем савјетник, у интеракцији са клијентом, преузима више иницијативе, ауторитативнији је, директнији, док је други приступ мање директиван и иницијатива је препуштена клијенту. Без обзира на избор стратегије, веома важно је да савјетник успостави однос са клијентом који се заснива на *искрености, емпатији, безусловном прихватању* (Hartley & Branthwaite, 2000) и *топлини* (Krishnan, n.d).

Избор стратегије у савјетодавом раду зависи од преференција савјетника, али и од карактеристика клијента, те специфичности проблема и контекста.

Успјех савјетовања зависи од следећа четири фактора (Krishnan, n.d):

- *спремности* да се потражи помоћ, као и спремност особе да се мијења и да прави промјене у свом животу, не очекујући да се други људи, или околности, промијене,
- *мотивације* да се уложи неопходан напор, како би се дошло до промјена које се желе и очекују,
- *посвећености и стрпљења*, да се остане у процесу савјетовања, али и спремности да се истраје у потрази за промјеном и сачекају резултати прилагођавања и учења, јер резултати не долазе брзо и преко ноћи,
- *вјере* у обученог и добро образованог савјетника, али и у себе, своје способности и свој рад.

На крају, треба истаћи да постоје бројна погрешна увјерења која се везују за психолошко савјетовање, као што су (Krishnan, n.d):

- савјетовање је само за особе које имају озбиљне емоционалне, или менталне проблеме,
- савјетовање је за особе које су преслабе да се саме носе и ријеше проблем,

- психолог-савјетник ће вас само научити како да се носите са својим проблемом,
- добар савјетник ће вам пружити брзо и лако рјешење за ваше проблеме итд.

Слика 23. Врсте психолошког савјетовања (више у: Georgoulas, 2019)

Психолог као члан тима

Психолози, као чланови тима, сарађују са стручњацима из различитих професија, као што су лекари, полицајци, економисти, инжењери итд. Као чланови тима, тј. колеге, психолози могу да понуде одређене перспективе и приступе, који се разликују од специјализираних знања осталих чланова тима и да усмјере пажњу на људски фактор, који може бити релевантан за одређене системе или проблеме (Hartley & Branthwaite, 2000).

Психолог који ради у тиму има прецизна задужења, тј. опис посла, који зависи од поља дјелатности и од тога за шта је тај тим задужен. Тако, на примјер, психолог у центрима за ментално здравље имаће задатак да ради психолошку процјену; психолог у ватрогасној јединици да пружа савјетодавно-терапијску помоћ ватрогасцима; психолог у школи да ради на превенцији асоцијалног понашања ученика

итд. Овим се не исцрпљују активности психолога које може да обавља у оквиру тима у којем ради.

Задаци психолога, као колеге, зависе од контекста и радног окружења, али у општем смислу, психолози као колеге могу имати сљедеће задатке:

- *савјетовање и подршка* колегама у вези са психолошким питањима и изазовима на радном мјесту,
- *обука и образовање* колега о психолошким аспектима рада, како би им помогли да боље разумију и управљају својим временом, емоцијама, понашањем итд.,
- *развијање тимске сарадње*, помажући колегама да раде боље као тим и успјешније рјешавају конфликте, али и стварање *психолошке сигурности* (Edmondson & Lei, 2014; Слика 24) у тиму, која подразумева заједничко увјерење чланова тима да је у реду изражавати своје идеје и бриге, постављати питања и признати грешке, без страха од негативних посљедица,
- *помоћ* колегама у *управљању стресом* и избјегавању сагоријавања на радном месту,
- *помоћ у рјешавању конфликта* међу колегама и подстицање здраве комуникације и сарадње,
- *помоћ* колегама када се ради под *временским притиском*, као и у поступању у кризним ситуацијама,
- *заштита клијената* од стварне, или потенцијалне штете због професионалне злоупотребе од стране колега, покретањем акције у складу са етичким принципима.

Психолог треба да буде везивно ткиво у сваком тиму и да ствара климу или окружење у којем се појединци осјећају слободни изражавати своје мишљење, дијелити идеје, постављати питања и признати грешке без страха од негативних посљедица, или осуде (Слика 24).

Психолози могу да упознају колеге и о сљедећим аспектима психичког живота:

- о *ограничењима когнитивног система*, тј. границама у могућностима когнитивног функционисања, као што је ограничена пажња, памћење, грешке у мишљењу, које могу ограничити нашу способност да рационално процјењујемо информације и донесемо одлуке;
- *кориштењу хеуристика*, тј. менталних пречица које, због своје једноставности, служе као брзе и ефикасне стратегије за процјењивање ситуација и доношење

Психолози усмјеравају пажњу осталим члановима тима на релевантност људског фактора за дати проблем или систем.

закључака, који не морају бити тачни, као на примјер, *хеуристика доступности афекта* – када доносимо одлуке засноване на емоцијама, расположењу и добром осјећају, а не на логици;

- постојању *когнитивних пристрасности*, тј. систематска одступања исхода мишљења, суђења, закључивања, памћења и одлучивања од нормативних стандарда (Haselton et al., 2005), као што је, на примјер, *потврђивање* - тенденција да потврђујемо своје постојеће увјерење, које може бити посљедица употребе хеуристика, ограничења нашег когнитивног система, емоционалних реакција, друштвеног притиска, процјене ризика и добити итд.

Ови концепти су важни за разумијевање како људи обрађују информације и како доносе одлуке и могу бити од велике помоћи у развоју способности доношења одлука и избегавања потенцијалних грешака и пристрасности, што се дешава када постоји увјерење међу стручњацима да све послове може да уради експерт из само једне области (Howart, 1975).

Да би психолози, као колеге, успјешно функционисали у тимовима и могли да допринесу тимској ефикасности они би требало да имају способност сарадње и конструктивног рада са другим професионалцима; способност ефикасне комуникације у мултидисциплинарним тимовима; способност да разумију границе властитих компетенција и улоге коју имају у тиму, те да се на одговарајући начин повежу са осталим члановима тима, али и да покажу лидерске способности.

	Ниски стандарди/интринзичка мотивација	Високи стандарди/интринзичка мотивација
Висока психолошка сигурност	Зона комфора	Зона учења и високе перформансе
Ниска психолошка сигурност	Зона апатије	Зона анксиозности

Слика 24. Ефекти психолошке сигурности, одговорности и мотивације на креирање радног окружења (преузето из Edmondson, 2018)

Психолог као експерт

Психолог као експерт може бити ангажован у вези са различитим питањима, зависно од његове експертизе. У том случају, психолози се ослањају на своја специјализирана знања, теорије, вјештине и практично искуство, што им помаже у сагледавању ситуације, анализи, интерпретацији налаза и давању препорука за рјешавање одређеног проблема (Hartley & Branthwaite, 2000).

Различите фазе у развоју знања, вјештина и компетенција у одређеним областима, а посебно у контексту професионалног и практичног учења, често се описују *Дрејфусовим моделом компетенције* (Dreyfus & Dreyfus, 1986). Овај модел описује пет нивоа експертизе у одређеној области, који би се, у нашем образовном и пословном контексту, могли означити као (Слика 25):

- приправник,
- почетник,
- професионалац,
- стручњак,
- водећи стручњак.

Сваки ниво експертизе разликује се према сљедећим карактеристикама:

- организацији знања,
- стандардима у послу,
- аутономији у раду,
- суочавања са сложеношћу задатака,
- препознавању релевантних информација,
- перцепцији контекста,
- начину доношења одлука.

Приправници обично немају претходно искуство у области и ослањају се на правила и смјернице како би извршили задатке. Они имају основно, фрагментирано знање, које карактерише одсуство структуре и површно разумијевање. Не могу доносити суптилне, или контекстуалне одлуке. Потребне су им јасне инструкције, детаљне смјернице за обављање задатака и континуиран надзор. Могу имати

проблема са рјешавањем неочекиваних, или сложених проблема, а грешке у раду су честе.

Почетници имају веће разумијевање основних концепата и вјештина. Имају основно искуство и почињу да разумију шире контексте у којима раде, те почињу самостално да примјењују основне принципе и стратегије. И даље се ослањају на правила, али постају способни за самосталније доношење одлука у познатим ситуацијама. Могу да разумију основне везе између различитих концепата, постају способни за самостално рјешавање неких проблема, али и даље су им потребне јасне смјернице, подршка и супервизија у сложеним ситуацијама.

Професионалац има добро организовано знање и способност примјене вјештина у ширем спектру ситуација. Може да препозна обрасце и у већини ситуација рјешава уобичајене проблеме без много труда. Ослања се на смјернице и правила у специфичним ситуацијама, али све мање зависи од супервизије.

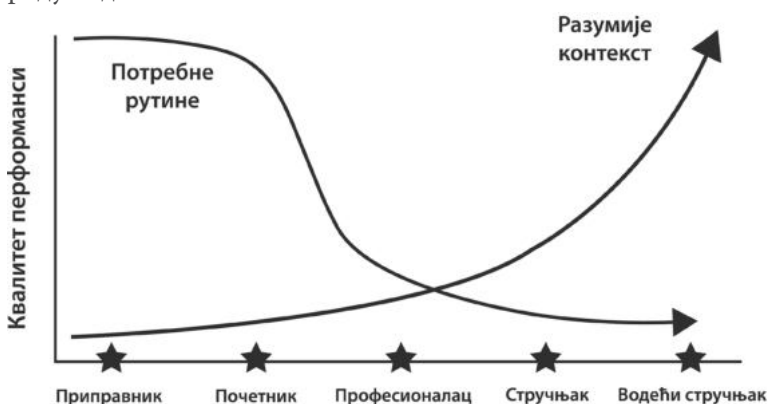
Стручњаци имају дубоко разумијевање области и могу препознавати суптилне нијансе и везе. Мање се ослањају на правила, а више на своје искуство и интуицију. Могу да примјене креативне приступе и имају способност да рјешавају сложене проблеме, без потпуног ослањања на уобичајене смјернице. Имају способност самосталног доношења одлука и увођења иновација.

Водећи стручњаци имају највиши ниво компетенције и експертизе. Имају врхунско знање, дубоко разумијевање, способност рјешавања најкомплекснијих проблема, те често доприносе развоју своје области и постављају нове стандарде. Размишљају холистички и иновативно, због чега могу да развијају оригиналне и иновативне стратегије, креирају нове теорије и приступе у области у којој раде.

Узмимо, као примјер психолога, који је завршио мастер студиј психологије у трајању од пет година и остварених 300 ЕТЦС бодова, што му омогућава да ради као психолог у здравственој установи, на примјер у Центру за заштиту менталног здравља. Након завршетка студија, први корак је приправнички стажу трајању од годину дана. То подразумева да психолог стечена општа знања из психологије, знања о психолошким поремећајима и дијагностичким алатима, под менторством почиње практично да примјењује. Након положеног приправничког испита, може се рећи да се ради

Изузетне способности експерата заснивају се на начину организације информација у дуготрајној меморији, приступу и брзини обраде тих информација.

о почетнику, који може самостално да ради са пацијентима, а да се по потреби консултује са супервизором. С неколико година радног искуства, постаје професионалац, који самостално успјешно рјешава професионалне задатке у различитим околностима. Када дође до нивоа стручњака, клинички психолог може да препозна суптилне промјене у пацијентовом стању; као дијагностичар сигуран је у своју процјену и може да, с великом вјероватноћом, предвиди развој клиничке слике итд. На крају, као водећи стручњак у својој области, често пише стручне радове, држи предавања, менторише колеге на почетку њихове каријере у клиничком раду итд.

Слика 25. Дрејфусов модел компетенција

Вријеме потребно да се од почетника постане експерт зависи од много фактора, као што је област, интензитет обуке, квалитет менторског вођства, личне способности и посвећеност учењу. Нема јединственог временског оквира који би одговарао свакој области или особи. Истраживања указују да је за постизање високог нивоа експертизе у већини области потребно око 10.000 сати вјежбања и практичног искуства (Gladwell, 2008). Важно је напоменути да неко може напредовати кроз ове нивое различитом брзином и да неки људи никада не достигну највиши ниво експертизе у одређеном домену. Усљед неизбјежних индивидуалних разлика, неки људи могу постати експерти за краће вријеме, док другима може бити потребно више времена. Експертиза није само резултат времена проведеног у пракси, већ и квалитета тог времена, при чему систематска, информисана

За постизање високог нивоа експертизе у већини области потребно је, у просјеку, 10.000 сати вјежбања, или практичног искуства.

и рефлексивна пракса доприноси бржем напретку према експертизи.

Психолог као креатор алата

Задатак психолога као креатора алата и мјерних инструмената, који се могу користити у различитим подручјима живота, може бити веома разнолик и зависи од специфичне области психологије у којој психолози раде. Они развијају алате, технике и методе како би разумјели људско понашање, психичке процесе и стања, те како би помогли појединцима, групама и организацијама. Ти алати и мјерни инструменти могу да буду:

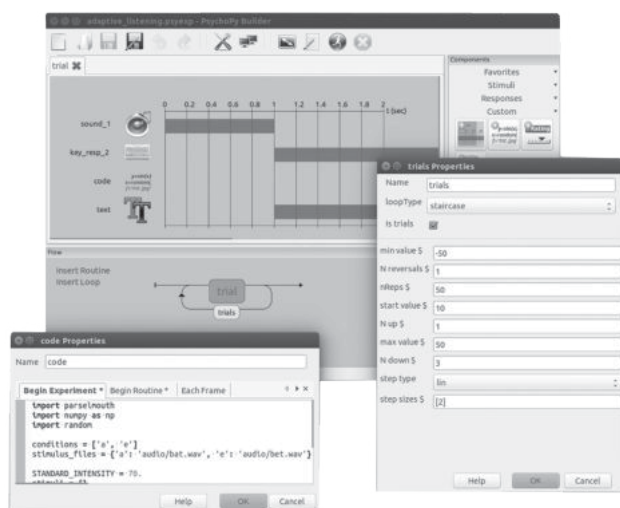
- *психолошке скале и тестови* за мјерење различитих психичких процеса, особина и стања, као што су црте личности, интелигенција, депресија, умор, стрес и многе друге, а које своју примјену налазе у клиничкој психологији, образовању, запошљавању и другим областима,
- *терапијске технике и интервенције*, као што су, на примјер, когнитивно-бихејвиорална терапија, терапија игром итд., како би помогли људима да се лакше носе са емоционалним проблемима, те унаприједе своје ментално здравље,
- *савјетодавне технике*, које укључују широк спектар приступа и вјештина које се користе за пружање емоционалне подршке, рјешавање проблема и помоћ појединцима, паровима, породицама или групама да се носе са различитим животним изазовима,
- *истраживачке методе и поступке* за прикупљање и анализу података у циљу разумијевања људског понашања и доживљавања, као што су различити експериментални дизајни, упитници, интервјуи, неурофизиолошке методе итд.,
- *технике за побољшавање учења и разумијевања градива*, како би помогли појединцима да побољшају процес учења и разумијевања градива, а који су усмјерени на развој когнитивних вјештина, емоционалну регулацију, стратегије учења итд.,
- *обуке и радионице*, за организације, тимове и појединце како би унаприједили вјештине као што

У истраживањима психолози увијек треба да се придржавају принципа методологије психолошких истраживања и етичких стандарда.

су комуникација, лидерство, управљање стресом и рјешавање конфликта,

- *програме превенције и промоције менталног здравља* у школама, заједницама и организацијама итд.,
- *софтверске алате и апликације* (Слика 26), како би подржали различите аспекте психолошког истраживања, процјена, интервенција, обраде података, едукације, терапије и савјетодавног рада, управљања подацима итд.

У суштини, задатак психолога као произвођача алата је развој ресурса који помажу људима у различитим аспектима живота, било да се ради о бољем разумијевању себе, рјешавању проблема, унапређењу менталног здравља, или побољшању перформанси у различитим ситуацијама.

Слика 26. Радна површина софтвера PsychoPy за извођење психолошких истраживања (преузето са <https://shorturl.at/YNUSc>)

Психолог као истраживач

Кључни задаци психолога као непристрасних истраживача огледају се у постављању истраживачких питања, осмишљавају експеримената и студија, прикупљању и анализи података, обради и тумачењу резултата, те презентовању и објављивању резултата. При обављању

У истраживањима
психолози
увијек треба да
се придржавају
принципа
методологије
психолошких
истраживања и
етичких стандарда.

ових задатака психолози морају поштовати етичке смјернице и стандарде у својим истраживањима, укључујући добровољност, заштиту личних података итд.

Психолози као истраживачи имају прилику радити у различитим областима, а њихова експертиза може допринијети развоју знања и унапређењу различитих аспеката друштва и заједнице. Потребне за психолошким истраживањима имају не само академске институције, већ и сектор здравства, владе и јавне агенције, непрофитне организације, индустрије, клинике, сектор едукације, медија и савјетовања, истраживања тржишта и јавног мњења итд. Без обзира у којој области психолози спроводе истраживања, они се требају придржавати основних принципа научног метода и методологије психолошких истраживања. Истраживања не морају нужно да буду у функцији науке. Али и тада, потребно је познавање основних научних принципа и методологија, неопходно је поставити добро утемељено истраживачко питање, а сама реализација истраживања треба да прати и пролази кроз све фазе истраживачког процеса (Слика 4).

У свом раду, психолози, као непристрасни истраживачи, суочавају се с различитим изазовима који могу да укључују:

- *етичке изазове*, с обзиром на то да рад психолога укључује рад с људима и животињама, захтијева се поштовање високих етичких стандарда, што подразумева заштиту права, осигурање повјерљивости података, избегавање чињења потенцијалне штете учесницима истраживања итд.,
- *репликативност*, која се односи на могућност понављања истраживања и потврде претходних резултата, како би се смањила могућност да се, због проблема са потврђивањем претходних налаза, јави неповјерење у науку и научне налазе,
- *финансије и ресурсе*, јер недовољна финансијска средства и недостатак адекватне опреме могу ограничити опсег и квалитет истраживања,
- *пристрасност и субјективност*, због чега истраживачи морају бити свјесни властитих предрасуда и покушати их минимализовати, како би осигурали објективне резултате,

- *интердисциплинарни изазови*, због бављења темама које захтијевају сарадњу с другим стручњацима, као што су неуронаучници, педагози, социолози, лекари, инжењери итд., при чему координација таквих интердисциплинарних истраживања може бити изазовна,
- *брзу промјену технологије*, што захтијева прилагођавање новим начинима спровођења истраживања и анализе података,
- *питања поузданости и валидности мјерних инструмената*, с обзиром на то да непоуздани и невалидни инструменти могу довести до нетачних резултата,
- *културолошке различитости*, јер је потребно узети у обзир различите културолошке контексте и културалне разлике испитаника у истраживањима, како би се осигурала могућност генерализације резултата на различите популације.

Ови изазови су саставни дио рада психолога као непристрасних истраживача и захтијевају пажљиво планирање, професионализам и етичку освијештеност, како би се успјешно превладали.

Психолог као теоретичар

Једна од улога коју психолог може да има, без обзира на поље свога рада, јесте креирање теорија и модела. Могло би се рећи да је психолог теоретичар онај чија истраживања, модели и теорије, немају директну непосредну примјену ван науке, већ су мотивисана проширивањем корпуса знања и спознајом истине о психичком животу.

Теорија је систематски организован скуп емпиријских чињеница, принципа, закона и предложених објашњења, који помаже истраживачима и стручњацима да разумеју широк спектар феномена. Теорије омогућавају предвиђање будућих догађаја и понашања на основу разумевања основних законитости које су дио теорије. Оне представљају усмјерење за истраживаче, указујући им шта треба и како истраживати. Постоје различите врсте теорија, а психолози су највише усмјерени на *функционалне теорије*. Овакав тип теорије је ужи по обиму од осталих, усмјерен је на проблем

и представља најбољу равнотежу између индуктивног и дедуктивног приступа (Milas, 2005; Radonjić, 1992).

Модел је свака, често поједностављена појмовна аналогија, која захтијева емпиријску провјеру (Marx, 1963). Модели могу бити графички (Слика 27), математички, рачунарски, статистички итд. Функције модела су бројне, од илустрације и представљања сложених система, предвиђања и тестирања хипотеза, симулације психолошких процеса, анализе и обраде података, до интерпретације феномена.

Приликом формирања теорије или модела, психолог има неколико кључних задатака, који чине интегрални дио процеса развоја теорије, или модела.

- Први корак је јасно дефинисање проблема, или феномена који се проучава. Психолог треба прецизно одредити област истраживања и идентификовати специфична питања која жели да истражи.
- Прије формирања теорије, потребно је пажљиво прегледати релевантну литературу. То укључује проучавање претходних истраживања, теорија и модела који су се бавили сличним, или повезаним темама. Ово помаже у изградњи темеља за нову теорију или модел.
- На основу прегледа литературе, постављају се хипотезе које ће тестирати током истраживања. Хипотезе су прецизне тврдње, или предвиђања која произилазе из теорије или модела.
- Потребно је прецизно операционализовати, тј. дефинисати како ће се мјерити кључне варијабле у истраживању. Ово укључује одређивање специфичних мјерних инструмената и поступака који ће се користити.
- На основу литературе, експерименталних података и хипотеза, психолог гради теорију која објашњава, или предвиђа одређени феномен. Теорија треба бити логички кохерентна, емпиријски подржана и омогућити генерисање тестабилних хипотеза.
- Након развоја теорије, треба спровести емпиријска истраживања како би се тестирала предиктивна моћ теорије или модела. То укључује извођење хипотеза, прикупљање података, анализу резултата и провјеру да ли емпиријски подаци подржавају, или оспоравају теорију.

Креирање теорије
или модела пролази
кроз неколико фаза:
преглед литературе,
дефинисање
проблема,
постављање хипотеза,
операционализација
варијабли, развој
теорије, тестирање
теорије, ревизија
теорије, дисеминација
резултата.

- Резултати истраживања могу указивати на потребу ревизије или проширења теорије. Процес ревизије је уобичајен у научном истраживању, како би се теорија прилагодила новим сазнањима и разумијевању феномена.
- Резултати истраживања, постулате и елементе теорије или модела, предвиђања која из теорије или модела произилазе, потребно је представити широј научној заједници. То укључује писање научних радова, презентације на конференцијама и дијелење са колегама који раде у истом пољу.

Слика 27. Ревидирани мултикомпонентни модел радне меморије (Baddeley, 2000)

Психолог као посредник промјена у друштву

Питање да ли психолози треба да буду заговорници промјена у друштву је комплексно и зависи од различитих фактора, укључујући етичке смијернице, професионалне стандарде и индивидуалне вриједности. Многе професионалне организације, укључујући Америчко психолошко удружење, имају етичке кодексе који подстичу психологе на залагање за добробит појединаца, заједница и друштва. Тако, етички кодекс Друштва психолога Републике Српске каже да су психолози професионално, сазнајно свјесни да су људи одговорни један за другог и један другог, због тога што је живот у социјалним групама природна и људска социјална потреба, због чега психолози морају својим радом предњачити

Циљеви психологије у заједници: процјена потреба заједнице, унапређење квалитета живота, превенција проблема, подршка, едукација, сарадња са заједницом.

у доприносу хуманизацији живота у друштву, те подстицати и одржавати хуман и недискриминаторски систем вриједности. Постоје психолози који сматрају да је улога психолога уско повезана са друштвеном правдом, због чега вјерују да је дио њихове одговорности радити на смањењу неправде и подржавати позитивне друштвене промјене. Међутим, многи сматрају да професионалци, укључујући психологе, треба да задрже неутралност како би очували објективност у свом раду. Другим ријечима, постоји потенцијална колизија између улоге неутралног професионалца и жеље за промјенама. Питање је како балансирати између личних увјерења и професионалне улоге, тј. како одржати равнотежу између активног залагања за друштвене промјене и поштовања различитих перспектива.

Психологија у заједници, позната и као *комунална психологија*, представља грану психологије која је снажно повезана са друштвеном промјеном. Ова дисциплина фокусира се на разумијевање питања како социјално окружење утиче на ментално здравље, понашање и добро стање појединца, група и организације, те како појединци доприносе заједници. Циљ психологије у заједници је да, у сарадњи са погођеним члановима заједнице и с другим сродним дисциплинама, унутар и изван психологије, оптимизује добробит заједница и појединаца иновативним и алтернативним интервенцијама (Moritsugu et al., 2014). Ова област има двојну природу: с једне стране она проучава заједнице и факторе који утичу на стање у њима, док, с друге стране, користи ове факторе да интервенише у циљу побољшања тог стања (Iscoe, 1987).

Циљеви психологије у заједници су:

- идентификација специфичних потреба и изазова у заједници кроз истраживање и анализу,
- рад на побољшању живота појединаца у заједници кроз пружање подршке, едукацију и развој ресурса,
- идентификација фактора ризика и развијању стратегија за превенцију менталних здравствених проблема,
- пружање подршке заједници у рјешавању проблема, промовисању инклузивности и развоју здравих међуљудских односа,
- едукација појединаца и заједнице о менталном здрављу, проблемима зависности, насиљу, стигматизацији и другим релевантним темама,
- сарадња са различитим секторима заједнице,

укључујући образовање, здравство, социјалне услуге и локалну власт.

Кроз разумијевање индивидуалних и колективних потреба, ова дисциплина може допринијети промјенама на ширем нивоу. Активности попут промовисања инклузивности, борбе против стигматизације, унапређења образовања о менталном здрављу и подршке у рјешавању социјалних проблема доприносе позитивним промјенама у друштву. Психолози у заједници често раде и са маргинализованим групама, како би побољшали њихову социјалну интеграцију и приступ ресурсима.

Може се закључити да је питање заговарања промјена у друштву индивидуално и зависи од властитих вриједности, професионалног контекста и специфичности ситуације. Кључ је приступити овим питањима с пажњом, поштовањем разноликости и свестраним разматрањем етичких смијерница.

Питања за размишљање

На који начин психолози могу да креирају психолошко-сигурно окружење, у којем чланови тима могу слободно да износе своја мишљења и идеје?

Да ли се улоге психолога-практичара могу рангирати по важности?

Требају ли психолози бити заступници друштвених промјена и да ли је та улога спојива са улогом непристрасног и неутралног аналитичара?

На који начин култура утиче на различите улоге психолога-практичара?

Какве су етичке обавезе психолога-практичара, у зависности од улоге коју имају?

У којој мјери и на који начин психологија и психолози могу утицати на друштвене промјене?

Компетенције и вјештине психолога

Компетенција је способност интегрисања и примјене контекстуално одговарајућег знања, вјештина и психосоцијалних фактора (увјерења, ставова, вриједности, мотивације итд.) за континуиран успјешан рад унутар одређеног подручја. Компетенције су важан концепт у многим професијама и областима, јер помажу идентификовању потребних вјештина, али и способности за обављање специфичних улога и задатака. Користе се и за процјену и развој у образовању, пословној каријери, те различитим аспектима живота.

Вјештина, као једна од компоненти компетенција, представља способност да се знање ефикасно и спремно користи у извршењу, или извођењу одређене активности (Merriam-Webster n.d.) усмјерене на рјешавање неког проблема. Вјештине се дијеле на (а) *тврде вјештине*, које се односе на техничке, или практичне способности и (б) *меке вјештине*, које су важне за међуљудске односе, тимску сарадњу и успјешно руковођење (Lamri & Lubart, 2023). Тврде вјештине су често специфичне за одређену професију, док су меке вјештине опште и примјењиве у различитим контекстима и улогама. Успјешан професионалац на радном

мјесту комбинује и тврде и меке вјештине, како би ефикасно обавио своје задатке.

Компетенције и тврде вјештине

Компетенцијски оквир за образовање психолога може бити дефинисан на различите начине. За примјер, узмимо компетенцијски оквир који садржи девет компетенција, којима се обезбјеђују различити нивои сложености професионалног развоја (Наставни план и програм студијског програма психологије, 2022). Свака од компетенција садржи три елемента: (а) *знања*, којима студент треба да овлада, (б) *вјештине* употребе тог знања у датом контексту и (в) *увјерења*, о позитивном вредновању тих знања и вјештина у едукацији и раду психолога.

- Познавање и разумијевање: (а) биолошких основа свијести и понашања; психичких процеса, особина и стања; (б) развоја човјека од зачећа до смрти, (в) релевантних психолошких теорија и теорија из наука сродних психологији, које се баве сличним и истим феноменима, као и психологија. Ова компетенција подразумева способност критичког промишљања о различитим теоријским поставкама и моделима, као и примјену психолошких знања и метода у практичном раду.
- Разумијевање истраживања, методологије, метода и техника прикупљања и анализе података, уз високо вредновање знања добијеног примјеном научног метода. Ова компетенција омогућава самостално планирање и спровођење истраживања, користећи се стеченим знањима из методологије, психометрије и статистике.
- Знање о ефикасним и примјереним обрасцима комуникације и способност кориштења и прилагођавања тог знања различитим циљним популацијама и контекстима. Психолог, који посједује ову компетенцију, зна да се адекватно писмено и усмено изражава, у складу са захтјевима психологије уз поштовање професионалних стандарда и етичких принципа; способан је да активно слуша саговорника и отворен је према туђем гледишту, те препознаје и

Компетенције чине знања, вјештине, увјерења, те способност њихове примјене у датом контексту.

ефикасно управља неспоразумима и сукобима у комуникацији.

- Осјетљивост на индивидуалне и културалне разлике у раду са појединцима и групама. Ова компетенција омогућава психологу да креира и проводи програме са појединцима и групама, чије демографске карактеристике, религијска припадност, систем вриједности итд., могу бити у супротности с његовим увјерењима, те узме у обзир индивидуалне и културалне разлике, приликом обављања професионалних задатака.
- Понашање које одражава вриједности и ставове психологије, као и етичке принципе у вези с професионалним активностима са појединцима, скупинама (групама) и организацијама. Ово значи да психолог прихвата одговорност за властите поступке, те да предузима кораке да разумије и заштити добробит других људи, те успоставља сарадњу са другим професионалцима у циљу остваривања функције мултидисциплинарног приступа.
- Реализовање професионалних задатака уз лични и професионални самоувид, са свијешћу о компетенцијама и одговарајућу бригу о себи. Ово значи да је психолог оспособљен да прати проблеме који су повезани са личним функционисањем и тражи емпиријски засновану помоћ и/или користи методе емпиријски засноване самопомоћи, ако дође до сметњи, али и развија и користи стандарде за самоевалуацију рада и професионалног развоја, те процјењује своје потребе и дефинише циљеве и план за властити развој.
- Примјена метода и техника тријаже ради процјене стања, потреба и циљева непосредних и посредних корисника услуга здравствених и школских установа и других институција у којима психолог ради.
- Развијање и спровођење интервенција и услуга на темељу психолошких теорија и метода које се користе у психологији. Овладавање овом компетенцијом омогућава психологу да израђује план и проводи превентивне активности (примарне, секундарне и терцијарне превенције) у одређеном подручју примјењене психологије.

Компетенције које психолог треба да има су: посједовање научних знања, способност самосталног истраживања, адекватна комуникација у контексту захтјева психолошке струке, уважавање индивидуалних и културолошких разлика, посједовање професионалних и етичких вриједности, самоувид и брига о себи, способност процјене, интервенције и евалуације.

- Утврђивање адекватности интервенција, кроз праћење придржавања плана и ефикасности различитих професионалних активности. Ова компетенција подразумијева способност израде плана едукације, као и израде превентивних програма, те њихове евалуације. Евалуација обухвата више корака, као што је израда нацрта евалуације, одабир и примјена мјерних инструмената, анализа и извјештавања о евалуација.

Последње три компетенције: *процјена, интервенција и евалуација* односе се само на други циклус студија психологије.

Меке вјештине

Меке вјештине се често сматрају кључним за успјех у 21. вијеку, јер су потребне у различитим професионалним улогама и све сложенијем глобалном окружењу. Ове вјештине омогућавају појединцима да се боље сналазе у социјалним интеракцијама, да буду ефикаснији у раду са другима и да граде позитивне радне односе. Оне помажу појединцима да се успјешно носе са изазовима, раде у тимовима и остварују постављене циљеве, те доприносе повећању продуктивности на радном мјесту. Меке вјештине нису само додатак стручним знањима и тврдим вјештинама, већ су неопходан дио професионалног успјеха, како у другим областима, тако и у пољу психологије. Оне су нарочито важне данас, када све више психолога ради у фирмама и организацијама које нису државне институције, а у којим се посједовање ових вјештина изузетно цијени.

Америчко психолошко удружење сврстало је ове вјештине у пет категорија (Naufel et al., 2018):

- когнитивне вјештине,
- комуникацијске вјештине,
- персоналне вјештине,
- социјалне вјештине,
- информатичке вјештине.

Когнитивне меке вјештине повезане су са когнитивним процесима и менталним функцијама, које омогућују особи да

Посједовање меких вјештина представља компаративну предност у односу на друге потенцијалне кандидате при запошљавању.

размишља, учи, рјешава проблеме, тј. да разумије информације на ефикасан начин. Ове вјештине су неопходне за успјешно доношење одлука и постизање циљева.

Аналитичко размишљање: Вјештина аналитичког мишљења омогућава анализу и рјешавање сложених проблема, вођење рачуна о детаљима, проактивно планирање, те способност разрјешавања двосмислености информација.

Критичко мишљење: Ова вјештина подразумијева познавање и примјену статистичких анализа, евалуацију програма, те дизајнирање истраживања неопходних за проучавање друштвених појава и/или техничких система.

Креативност: Креативност је способност да се размишља изван уобичајених шаблона и да се стварају нове и оригиналне идеје, рјешења и производи; да се виде везе и асоцијације између различитих концепата и да се приликом рјешавања проблема и креирања рјешења иде далеко изван стандардних одговора.

Управљање информацијама: Ова вјештина подразумијева способност да се ефикасно и одговорно управља информацијама, подацима и знањем. Она обухвата прикупљање, оцјењивање и анализу, организацију, заштиту, дијељење, те употребу информација у одлучивању.

Просуђивање и доношење одлука: Ова вјештина се заснива на способности логичног и систематичног размишљања и етичког одлучивања при разматрању могућих исхода неке одређене акције.

Комуникацијске вјештине су кључне за успјешан и учинковит рад психолога. Оне помажу у изградњи повјерења, разумијевању потреба клијената и постизању позитивних савјетодавних и терапијских исхода, те очувању етичких стандарда и професионалног интегритета у раду с клијентима.

Усмена комуникација: Потребно је да психолози овладају вјештинама активног слушања и конверзације, како у неформалном, тако и у професионалном окружењу, као и да имају вјештине

потребне за јавни наступ и саопштавање научних информација различитој публици.

Писана комуникација: Поред адекватне пословне преписке, ова вјештина подразумијева способност израде стручних докумената, на основу релевантних писаних материјала.

Постоје одређене личносне карактеристике, које заједно са неким вјештинама имају значајну улогу у личном и професионалном развоју. Иако се ове карактеристике, које одређују начин на који особа размишља, понаша и комуницира са другима, могу сматрати дијелом личности, већина њих се може побољшати и развијати кроз свјестан напор и праксу.

Прилагодљивост: Ово укључује отвореност за нове идеје, проактивност, флексибилност у раду и спремност да се учи из искустава.

Интегритет: Интегритет се односи на поштење, етичност и морално понашање. Особе с интегритетом се придржавају високих моралних стандарда и искрени су у својим поступцима и комуникацији. Интегритет је битан у професионалном свијету, јер изграђује повјерење и углед.

Саморегулација: Саморегулација се односи на способност контроле властитих емоција, импулса и понашања. То укључује и способност доношења информисаних одлука и управљања стресом. Особе с добрим саморегулацијским вјештинама боље се носе с притисцима и конфликтима, те одржавају емоционалну равнотежу.

Социјалне меке вјештине имају веома значајну улогу у свим аспектима живота, укључујући личне односе, каријеру и професионални развој. Оне омогућавају успјешну комуникацију и међуљудске интеракције, граде повјерење и подржавају успјех у тимовима. Ове вјештине су посебно важне за лидере, менаџере, терапеуте, наставнике и све оне који раде с другим људима.

Сарадња: Ова вјештина подразумијева ефикасан рад у тиму, који се ослања на сарадњу, дијељење

одговорности, активно sluшање и реаговање на одговарајући начин на идеје других.

Инклузивност: Ово је способност да се укључују и поштују различите перспективе, идентитети и потребе различитих људи, спремност да се уваже ставови и искуства других, те способност да се креира окружење у коме су сви добродошли и гдје се сви осјећају прихваћеним и уваженим, без обзира на њихове разлике.

Лидерство: Представља способност да се води и управља другима на начин који инспирише, мотивише и усмјерава ка заједничким циљевима.

Менаџмент: Ово је вјештина управљања појединцима и/или тимовима, способност одређивања приоритета за појединачне и тимске задатке, те координацију и вођења пројеката.

Оријентација на услугу: Ова вјештина обухвата способност изналажења начина да се помогне људима показујући емпатију, одржавање фокуса на клијенту и спремност да се ангажује у заједници.

У савременом свијету, информатичке вјештине постају све важније у многим професијама, укључујући и психологију. Разумијевање информацијских технологија омогућава психолозима да буду компетентни у раду у савременом окружењу, боље разумију понашање и менталне процесе људи, те боље искористе техничке ресурсе у свом раду.

Флексибилност/прилагодљивост на нове информатичке системе: Постоји спремност и способност да се учи и прилагођава новим рачунарским платформама, оперативним системима и софтверским програмима.

Познавање хардвера и софтвера: Као и код већине савремених професија и психолози би требало да користе различите оперативне системе, програме, програмске језике; да знају да отклоне основне техничке грешке; да користе софтверске апликације за прављење и одржавање веб страница; да могу да ураде статистичке анализе итд.

Питања за размишљање

Да ли су све компетенције подједнако важне за различите послове које може обављати психолог?

Да ли је и у којој мјери могуће подједнако развијати све меке вјештине? Од чега то зависи?

На који начин би организовали едукацију о меким вјештинама на студију психологије?

Какве су међусобне релације меких вјештина из различитих категорија?

Етичка начела у психологији

Захтјеви за поштовањем етичких норми у обављању психолошке дјелатности нису новијег датума. Још је Хипократ, отац медицине, који се сматра и оцем психологије (Hothersall, 1995), инсистирао на принципима ненаношења штете, повјерљивости, одговорности, добробити и аутономије пацијента. Етички аспекти, које је Хипократ истицао, и данас представљају централне тачке у савременој медицинској етици и одражавају темељне принципе одговорне и етичке праксе, али служе и као инспирација за етичке стандарде других хуманистичких дисциплина. У кодексима професионалне етике уграђени су и ставови Џона Лока (1632-1704), који је наглашавао достојанство и вриједност појединца, те поштовање основних људских права (Hothersall, 1995). Колико је важан етички кодекс, илуструје Етички кодекс Америчког психолошког удружења, којег се психолози морају придржавати ако успоставља виши стандард понашања него што је прописано законом, или су етичке одговорности у сукобу са важећим прописима. У тим случајевима, психолози морају задовољити више етичке стандарде, истаћи своју посвећеност етичком кодексу и предузети кораке да ријеше конфликт одговорно, у складу са основним принципима људских права (АРА, 2017).

Етички кодекс

Удружења психолога, без обзира на то да ли њихов рад регулише закон о психолошкој дјелатности или не, имају усвојене етичке кодексе на чијем поштовању инсистирају код својих чланова. Ови етички кодекси се заснивају на норми да је сваки човјек јединствена, неприкосновена вриједност, те се према њему треба и односити у складу с тим (DPRS, 2004). Овај принцип подржава идеју да сваки човјек има инхерентну вриједност и право на поштовање, достојанство и основна људска права.

Општа начела представљају темељ етичког поступања и рада психолога и обухватају основне вриједности и стандарде које би требали пратити у свом професионалном раду.

Постоје различити начини на које се неки етички кодекс може организовати. По угледу на Етички кодекс Америчког психолошког удружења, овакви документи уобичајено су сачињени из три дијела: *преамбуле, општих начела и етичких стандарда*.

У оквиру преамбуле Етичког кодекса Америчког психолошког удружења, који ће овдје бити детаљније приказан, каже се да се психолози залажу за повећање научног и стручног знања о понашању и разумијевању људи о себи и другима, те за кориштење таквог знања за побољшање стања појединаца, организација и друштва у цјелини. Психолози поштују и штите грађанска и људска права, важност слободе истраживања и изражавања у истраживању, подучавању и објављивању, те настоје помоћи јавности да доносе информисане процјене и одлуке које се тичу људског понашања.

Општа начела, за разлику од етичких стандарда, имају за циљ да воде и инспиришу психологе према највишим етичким идеалима професије. Етички кодекс Америчког психолошког удружења заснива се на пет општих принципа или начела:

- добротинству и нечињењу штете,
- повјерењу и одговорности,
- интегритету науке и струке,
- правичности,
- поштовању људских права и достојанства особе.

Први општи принцип односи се на моралну обавезу да психолози дјелују у најбољем интересу клијента и да се уздрже од наношења штете, или чињења зла. У свом професионалном дјеловању психолози настоје заштитити

добробит и права оних с којима су у професионалној интеракцији, особа у стању потребе, те добробит животиња на којима се врше истраживања. Будући да научне и професионалне процјене и поступци психолога могу утицати на животе других, потребно је да воде рачуна о личним, финансијским, друштвеним, организационим, политичким и другим факторима, који могу довести до злоупотребе њиховог положаја и утицаја.

Опште начело повјерења и одговорности у раду психолога односи се на етичку обавезу да се на овим принципима граде односи са клијентима, колегама и широм јавношћу. Психолози треба да дјелују тако да оправдају повјерење у њихов рад, осигуравају приватност, чувају повјерљиве информације, пружају тачне информације и да буду свјесни одговорности према људима са којима раде и заједници у којој дјелују.

Психолози су у обавези да одржавају високе стандарде професионалног и научног интегритета. То укључује поштовање и промовисање тачности, истинитости и транспарентности у истраживањима, раду са клијентима и свим другим аспектима психолошке праксе. Ово начело захтијева да психолози спроводе властита истраживања поштено и уз поштовање других (Milas, 2005), да презентују објективне податке, да елиминишу пристрасност, да поштују ауторска права, етичко објављивање резултата истраживања, али и да имају свијест о друштвеном утицају и одговорности њих самих и струке у цјелини.

Опште начело правде и правичности у раду психолога односи се на обавезу пружања једнаког третмана свима, тј. дјеловање на начин који је правичан, узимајући у обзир индивидуалне потребе, разлике и контекст у којем се појединац или група са којима раде, налазе. Ово начело подразумева одбацивање дискриминације, те осигурање равноправности и подржавање правичности у приступу третману, процјени и пружању услуга, без обзира на различитости као што су раса, пол, религија, сексуална оријентација или социо-економски статус.

Опште начело поштовања људских права и достојанства особе подразумева поштовање људских права, интегритета и аутентичности појединаца, или група са којима психолози раде. Ово начело укључује обавезу да се осигура пристанак, приватност, повјерљивост и да се избјегава сваки облик злостављања, дискриминације, или искоришћавања, како

Принципи етичког понашања психолога укључују моралну обавезу према клијентима, колегама и широј јавности, са фокусом на пружању корисних услуга уз очување добробити, повјерења, одговорности, праведности, поштовања људских права и достојанства особа укључених у психолошки рад.

[illegible]

Етички стандарди, за разлику од општих начела, представљају обавезу и основ за изрицање санкција у случају њиховог кршења. Етичке стандарде, као и општа начела, свака организација психолога може дефинисати на различите начине. Етички кодекс Америчког психолошког удружења дефинише етичке стандарде у десет области професионалне дјелатности психолога (2017):

- 1) Рјешавање етичких питања тиче се заштите личног рада, у случају злоупотребе од стране других, или реаговања када постоји оправдана сумња да други психолози крше

етичке стандарде. У случају када је дошло до неетичног поступања од стране другог колеге, психолози требају покушати ријешити проблем тако што ће му на то скренути пажњу, ако се овакво неформално рјешење чини прикладним и ако интервенција не крши повјерљиве информације и права која могу бити укључена.

У случају да не-етични поступци пријете да ће значајно наштетити особи или организацији, а неформално рјешавање није прикладно, психолози требају пријавити те радње надлежним државним и професионалним институцијама и инстанцама, осим у изузетним случајевима, када, на примјер, оваква интервенција крши право на повјерљивост.

2) Психолози пружају услуге, подучавају и проводе истраживања само унутар граница својих компетенција, тј. на темељу свог образовања, обуке и искуства. Рад психолога темељи се на утврђеним научним и стручним спознајама дисциплине, а психолози су дужни да подузимају сталне напоре да развију и одрже своју компетентност. У хитним случајевима, када услуге очувања менталног здравља нису доступне, психолози могу привремено пружати услуге за које нису у потпуности обучени. Ове услуге треба прекинути када хитни случај прође или када постану доступне адекватне услуге.

У новонасталим подручјима, у којима још не постоје опште, признати стандарди психолози требају да подуму разумне кораке како би обезбиједили компетентно извршавање својих задатака и заштитили своје клијенте. Ако психолози постану свјесни личних проблема који могу ометати њихово адекватно обављање радних дужности, требају подузети одговарајуће мјере, као што је добијање стручног савјетовања и одлучити требају ли ограничити, суспендовати, или прекинути свој рад.

3) Етички стандарди који регулишу однос психолога и корисника њихових услуга, наглашавају да психолози не смију да спроводе дискриминацију на темељу доби, пола, родног идентитета, расе, етничке припадности, културе, националног поријекла, вјере, сексуалне оријентације, инвалидитета, социоекономског статуса или било које друге основе прописане законом.

Када се ради о вишеструким односима, када је психолог, поред савјетодавне још у некој улози са клијентом, он се треба суздржати од уласка у вишеструки однос ако се

може очекивати да ће тај однос угрозити објективност, компетентност или ефикасност у обављању посла, или постоји ризик од искориштавања или наношења штете пацијенту или клијенту.

Психолози се суздржавају од преузимања професионалне улоге када се може очекивати да ће лични, научни, професионални, правни, финансијски или други интереси или односи умањити њихову објективност, компетентност или ефикасност у обављању посла, или ће наштетити особи или организацији.

Када психолози проводе истраживање, пружају услуге процјене, терапије, савјетовања потребно је да добијају информисани пристанак појединца, осим када је провођење таквих активности без пристанка прописано законом, владином уредбом, или етичким кодексом.

4) Психолози имају обавезу и подузимају разумне мјере опреза како би заштитили повјерљиве информације, при чему обим и границе повјерљивости могу бити регулисане законом, институционалним правилима, стручним или научним односом.

Повјерљиве информације се могу открити уз одговарајући пристанак клијента, или друге законски овлаштене особе, осим ако то није у супротности са законским прописима. Повјерљиве информације се могу открити без пристанка појединца само када је то прописано или допуштено законом за ваљану сврху, као што је заштита клијента/пацијента или самог психолога од повреда итд.

Приликом савјетовања са колегама, психолози не откривају повјерљиве информације које би могле довести до идентификације особа и организација с којима имају повјерљив однос, осим ако претходно нису прибавили пристанак. Ако се откривање не може избјећи, информације се откривају само у мјери потребној за постизање сврхе савјетовања.

5) Психолози свјесно не дају лажне или обмањујуће јавне изјаве, које се односе на њихова истраживања, праксу, друге радне активности, особе или организације с којима су повезани.

Када психолози дају јавне савјете или коментаре, подузимају мјере опреза како би осигурали да се изјаве темеље на њиховом професионалном знању, искуству, те да буду у складу с одговарајућом психолошком литературом и

праксом, али и етичким кодексом и стандардима. Психолози, који ангажују друге да креирају или пласирају јавне изјаве које промовишу њихову професионалну праксу, производе и активности, имају професионалну одговорност за такве изјаве. Психолози не дају накнаду запосленицима новина, радија, телевизије или других комуникацијских медија у замјену за публицитет у вијестима, а плаћени оглас, који се односи на активности психолога, мора бити означен, или јасно препознатљив као такав.

Када се ради о радионицама, семинарима или другим едукативним програмима, најаве, каталози, брошуре или огласи који описују ове активности требају да тачно описују публику којој је програм намијењен, образовне циљеве, водитеље, трошкове итд.

6) Психолози стварају и у мјери у којој су документи под њиховом контролом, одржавају, дијеле, похрањују, задржавају и располажу документима и подацима који се односе на њихов професионални и научни рад како би: (1) олакшали касније пружање услуга и од стране других стручњака, (2) омогућили репликацију дизајна истраживања и анализе, (3) испунили захтјеве установе, (4) осигурали тачност наплате и (5) осигурали усклађеност са законом. Психолози чувају повјерљивост у креирању, похрањивању, приступу, преносу и одлагању докумената под својом контролом, било да су писани или у електронском формату.

7) Психолози, одговорни за програме образовања и оспособљавања, подузимају разумне кораке како би осигурали да су програми осмишљени тако да пружају одговарајуће знање и искуства, те да испуне захтјеве за лиценцирање, сертификацију или друге циљеве за које се тврди да су програми намијењени.

Када је индивидуална или групна терапија захтјев програма или курса, психолози одговорни за тај програм допуштају студентима додипломских и дипломских програма могућност одабира такве терапије код практичара који нису повезани с програмом. Наставно особље које је одговорно, или ће вјероватно бити одговорно за оцјењивање академског успјеха студената, не пружа психолошку терапију.

Психолози се не упуштају у сексуалне односе са студентима, или супервизантима који су на њиховом одсјеку, агенцији, или центру за обуку, или онима које ће, вјероватно, оцјењивати.

8) Када је ријеч о истраживању и објављивању, психолози обавјештавају учеснике о: (1) сврси истраживања, трајању и процедурама; (2) њиховом праву да одбију учествовање и да се повуку из истраживања након што је почело; (3) посљедицама одбијања или повлачења; (4) предвидљивим факторима за које се може очекивати да ће утицати на њихову спремност да учествују; (5) користима од истраживања; (6) ограничењима повјерљивости; (7) накнадама за учествовање и (8) контактима за питања о истраживању и правима испитаника у неким од сљедећих истраживања.

Психолози који проводе интервенцијско истраживање, које укључује кориштење експерименталних третмана, разјашњавају испитаницима на почетку истраживања: (1) експерименталну природу третмана; (2) услуге које ће или неће бити доступне контролној групи; (3) начин на који ће се вршити расподјела у групе за лијечење и контролне групе; (4) доступне алтернативе лијечења, ако појединац не жели учествовати у истраживању, или се жели повући након што је истраживање почело и (5) накнаду или новчане трошкове учествовања.

Психолози добивају информисани пристанак од испитаника пријеснимања њихових гласова или фотографија за прикупљање података, осим у случајевима када се: (1) истраживање састоји искључиво од натуралистичких проматрања на јавним мјестима и не предвиђа да се снимка користи на начин који би могао довести до личне идентификације или наношења штете; (2) нацрт укључује обману, а пристанак за кориштење снимке се добија након испитивања.

Психолози не проводе студије које укључују обману, осим ако су утврдили да је употреба обмањујућих техника оправдана значајном научном, образовном или примијењеном вриједношћу студије и да ефикасни необмањујући алтернативни поступци нису примјењиви.

Психолози не обмањују потенцијалне испитанике о истраживању за које се разумно очекује да ће узроковати физичку бол, или тешку емоционалну патњу. Они испитаницима објашњавају евентуалну обману, која је саставни дио нацрта експеримента, по могућности по завршетку њиховог учествовања, а најкасније по завршетку прикупљања свих података.

Психолози дају прилику испитаницима да добију одговарајуће информације о природи, резултатима и закључцима истраживања, те подузимају разумне кораке да исправе погрешна увјерења које су учесници могли имати, а којих су психолози свјесни.

Када психолози постану свјесни да су истраживачки поступци наштетили учеснику, подузимају разумне кораке како би умањили штету.

Психолози не измишљају податке, не представљају дијелове туђег рада или података као своје, чак и ако се тај други рад или извор података повремено цитира. Главно ауторство и друге заслуге за објављивање тачно одражавају научне или стручне доприносе укључених у израду рада, без обзира на њихов професионални статус. Осим у изнимним ситуацијама, студент је наведен као први аутор у било којем чланку са више аутора, а који се темељи на његовој тези.

Ако психолози открију значајне погрешке у својим објављеним подацима, предузимају разумне кораке да исправе такве погрешке, исправком, повлачењем или неким другим прикладним поступком.

Након објаве резултата, психолози не ускраћују податке на којима се заснивају њихови закључци другим компетентним стручњацима, који те податке могу користити за поновну анализу како би потврдили изнесене тврдње.

9) Психолози заснивају мишљења садржана у својим препорукама, извјештајима, дијагностичким и евалуацијским изјавама, форензичким свједочењима итд., на информацијама и техникама које су довољне да поткријепе њихове налазе.

Психолози користе инструменте процјене чија је ваљаност и поузданост утврђена за кориштење на репрезентативном узорку за дату популацију. Када таква ваљаност или поузданост није утврђена, психолози описују предности и ограничења резултата теста и интерпретације. Психолози не темеље своје одлуке о интервенцији или препоруке на резултатима тестова који су застарјели.

Психолози користе методе процјене које одговарају језичким преференцијама и компетенцијама појединца, осим ако је употреба алтернативног језика релевантна за питања процјене.

Психолози не промовишу кориштење техника психолошке процјене од стране неквалификованих особа, осим када

се таква употреба проводи у сврху обуке уз одговарајући надзор.

10) У терапијском односу психолози информишу пацијенте што је раније могуће о природи и предвиђеном току терапије, накнадама, укључености трећих страна, повјерљивости и остављају могућности пацијенту да постави питања и добије одговоре. Приликом добијања информисаног пристајка за лијечење, за које нису утврђене општепризнате технике и поступци, психолози обавјештавају своје пацијенте о природи лијечења, потенцијалним ризицима који су укључени, алтернативним начинима лијечења који би могли бити доступни, као и о добровољности њиховог учествовања.

Када психолози пристају пружати услуге повезаним особама, као што су супружници, родитељи и дјеца, итд., подузимају разумне кораке да разјасне на почетку ко од њих је пацијент и какав ће однос имати са сваком од тих особа.

При одлучивању хоће ли понудити или пружити услуге онима који већ примају услуге менталног здравља негдје другдје, психолози пажљиво разматрају проблеме лијечења и добробити потенцијалног пацијента и разговарају о овоме са њим, те се савјетују са другим даваоцима услуга како би се избјегли потенцијални неспоразуми.

Психолози прекидају терапију када постане јасно да пацијент више не треба ту услугу, да вјероватно неће имати користи или му штети наставак услуге; када им пацијент или друга особа с којом је он у сродству пријети или их на други начин угрожава. Прије прекида психолози пружају савјетовање о пријевременом прекиду и према потреби предлажу алтернативне пружатеље услуга, осим ако то није онемогућено радњама пацијената или трећих страна које плаћају.

Психолози се не упуштају у сексуалне интимне односе са корисницима терапијских услуга, те са особама за које знају да су блиски рођаци, скрбници или значајне особе пацијента, нити прекидају терапију како би заобишли овај стандард. Не упуштају се ни у сексуалне интимности с бившим пацијентима најмање двије године након престанка или прекида терапије.

Питања за размишљање

Како етички кодекси подстичу психологе да допринесу хуманизацији живота у друштву?

Како осигурати најбољи интерес пацијента/клијента?

Како избалансирати транспарентност и повјерљивост информација?

Како избјећи пристрасност и одржати објективност у раду?

Како допринијети добробити заједнице кроз психолошки рад?

Како одабрати правичне и етичке методе при раду с различитим популацијама?

V. ИЗАЗОВИ У ПСИХОЛОГИЈИ

- Које су главне дебате у психологији?
- Шта је псеудонаука, а шта лоша наука?
- Како настају митови у психологији?
- Шта су главни изазови са којима се сусреће психологија?
- Да ли је психотерапија - псеудонаука?
- Како ће вјештачка интелигенција утицати на будућност психологије?

Вјечита питања у психологији

Постоји велики број фактора због којих у психологији и даље постоји много отворених питања. Први разлог за то је *сложеност проблема* изучавања. Људски ум је изузетно комплексан, а психологија се бави проучавањем различитих аспеката менталног живота и понашања. Људи су јединствени и различити у многим сегментима, укључујући генетику, околину у којој су одрасли, животне догађаје које су доживјели и многе друге факторе, што ствара разноликост у психолошким одговорима и искуствима. Осим тога, неки појмови у психологији, попут свијести или емоционалне интелигенције, *немају прецизне и универзално прихваћене дефиниције*, што отежава њихово проучавање. У блиској вези са овим је и питање *интердисциплинарности*. Проблеми којима се бави психологија, проучавају се и у другим дисциплинама, као што су неурологија, социологија, антропологија, лингвистика итд. Ова интердисциплинарност отвара нова питања, али без интердисциплинарног приступа није могуће доћи до потпуних одговора на питања од интереса за психологију. Други разлог је стална *промјена и развој друштва*. Друштво се непрестано мијења, а с њим се мијењају и психолошки процеси. Нека од питања која су била релевантна

И даље постоји велики број отворених питања која се очитују кроз главне дебате које се воде у психологији о природи човјека и могућности спознаје те природе.

у прошлости, нису адекватна за савремени контекст, док друга јесу. На промјене у друштву значајно утиче *технолошки напредак*. Развој технологије отвара нове могућности за истраживање, али значајно утиче и на животе људи. Трећи разлог су *етичка питања*. У многим истраживањима у психологији постоје ограничења и етичке смијернице које треба поштовати. Ово може ограничити врсту експеримената које истраживачи могу спровести, остављајући нека питања без одговора. У комбинацији, ови фактори доприносе богатству поља психологије, али и чине да постоје бројна отворена питања која истраживачи настоје разумјети и ријешити.

Главне дебате у психологији

У психологији не постоји јединствен став о природи човјека, нити о могућности спознаје те природе. Због тога је могуће говорити о главним дебатама које се воде у психологији, а које се тичу суштине човјека и његовог психичког живота. Ове дебате се могу представити биполарним димензијама, тј. континуумом, на чијим се крајевима налазе атрибути који означавају искључива стајалишта/приступе везана за одређену дебату, тј. проблем. Неке од најважнијих дебата у психологију су:

- номотетичност – идиографичност,
- рационалност – нерационалност,
- слобода – детерминизам,
- субјективност – објективност,
- холизам – елементаризам,
- насљеђе – околина.

Ово нису једине дебате које се воде у психологији. Поред побројаних воде се и расправе о *хомеостази* и *хетеростази*, тј. тежњи ка одржавању унутрашње равнотеже или тражењу подражаја и доживљаја ради властитог раста и развоја; расправе о *(не)могућности спознаје психичког живота*, због ограничености методологије и сложености предмета проучавања психологије; расправе које се односе на питање гдје лежи *узрок људског понашања*, тј. да ли је човјек проактивно или реактивно биће итд. (Fulgozi, 1983).

Номотетски наспрам идиографског приступа

Номотетски и идиографски приступи представљају два различита приступа у психологији у проучавању психичког живота, тј. доживљавања и понашања. У номотетском приступу траже се општи закони и (релативно) универзални принципи, док се идиографски приступ фокусира на индивидуалне разлике и јединствене особине.

Номотетски приступ је укоријењен у природним наукама и има за циљ да идентификује опште законе понашања, који су примјенљиви на веће популације. У оквиру овог приступа користе се квантитативне методе, као што су стандардизовани тестови, те различите статистичке анализа за обраду великог броја прикупљених података. Карактеристика *стандардизовано мјерење* и *предвиђање*, које омогућава предвиђање понашања на основу заједничких одлика идентификованих у великим популацијама, те *анализе на нивоу групе*, које подразумевају анализу интериндивидуалних варијација, ради стварања генерализованих закључака. Анализа на нивоу групе је приступ који је доминантан у анализама клиничких података (Beltz et al., 2016).

Идиографски приступ, напротив, наглашава јединствене аспекте индивидуалног искуства и понашања. Усмјерен је на детаљно проучавање појединаца, или малих група, често уз помоћ квалитативних метода. Фокус је на индивидуалним разликама и наглашавању важности разумијевања јединствене психолошке структуре сваке особе, те немогућности генерализације ставова о психичком функционисању на све људе (Monks, 1995). Одликује га *персонализована анализа* и *третман*, што се сматра кључним за разумијевање и лијечење психичких поремећаја на индивидуалном нивоу (Piccirillo & Rodebaugh, 2019).

Иако се ови приступи често сматрају супротстављеним, недавне студије сугеришу да комбиновање номотетичких и идиографских метода може обогатити психолошка истраживања и праксу. У том контексту, демонстриран је потенцијал прикупљања и анализе великог броја података у погледу четири идиографске истраживачке теме: (а) јединствене манифестације заједничких особина и оживљавање личних диспозиција, (б) идиографског предвиђања, (в) интраиндивидуалне досљедности наспрам варијабилности понашања и (г) промјене интраиндивидуалних

Номотетска објашњења су пробабилитичка и обично непотпуна, док се идиографски модели фокусирају на потпуно, дубинско разумијевање једног појединачног случаја.

особина личности кроз интервенцију (Renner et al., 2020). Постоје и други начини којима се могу интегрисати ова два приступа. *Метод групне интерактивне вишеструке процјене модела* – GIMME је статистички софтверски пакет који се покреће на платформи R, који креира мапе специфичне за особу, уз одржавање структуре на нивоу групе, поштујући тако индивидуалне разлике, док омогућава извођење генерализованих закључака (Beltz et al., 2016).

Рационалност наспрам нерационалности

Дебата о рационалности насупротив нерационалности је сложена и вишеструка тема, која обухвата питања спознаје, понашања и процеса доношења одлука. Рационалност се повезује са способношћу доношења одлука на основу логичког закључивања и емпиријских доказа. Традиционални погледи у психологији и економији третирају људско понашање као фундаментално рационално, с претпоставком да људи доносе одлуке на начин да остваре *максимално очекивану корисност*. Симон истиче да рационалност укључује процесе доношења одлука који су у складу са нечијим циљевима и мотивацијом, наглашавајући улогу логики и разума у људском понашању (Simon, 1986). Она се често процјењује у односу на логичке стандарде, гдје се способност расуђивања према правилима логики и вјероватноће сматра обиљежјем рационалног мишљења (Oaksford & Chater, 2009). Постоје три стуба из којих потичу формалне норме рационалности: (а) *математичка теорија вјероватноће*, (б) *формална логика* и (г) *нормативне теорије одлучивања*, при чему нормативно дефинисана рационалност подразумијева да се когнитивни процеси одвијају у складу са овим нормама и правилима (Damjanović, 2023; Слика 29).

Постоје два типа еколошке рационалности, први се односи на употребу когнитивних стратегија, посебно хеуристика, у одлукама у стварном свијету, а други се односи на рационалност когнитивних система који се састоје од више појединаца, институција и друштвених норми.

Слика 29. Три стуба рационалности (Damjanović, 2023).

Канеман и Тверски су показали да доношење одлука, због ограничених когнитивних ресурса и времена, често одступа од рационалних модела на предвидљив и систематичан начин (Kahneman & Tversky, 1979; Tversky & Kahneman, 1981, 1992). Умјесто рационалног приступа, користе поједностављене менталне пречице, или хеуристике, како би брзо и ефикасно донијели одлуке. Међутим, те пречице су субоптималне при доношењу одлука, што неминовно доводи до систематских погрешака и когнитивних пристрасности (Tversky & Kahneman, 1974). Њихов рад је утицао на поље бихејвиоралне економије, наглашавајући да рационалност и нерационалност коегзистирају у сложеном систему људског мишљења и понашања.

Гигеренцер, један од водећих представника когнитивистичке струје, тврди да људско размишљање и одлучивање није нужно нерационално, већ да се често заснива на хеуристикама које су ефикасне и адаптивне у одређеним контекстима. Према Гигеренцеру, рационалност није апсолутна, већ зависи од околности у којима се одлуке доносе. Он заступа идеју *еколошке рационалности*, која се фокусира на то како људи користе менталне пречице које су прилагођене стварним животним условима и често доводе до добрих исхода у реалном, несигурном свијету (Gigerenzer, 2008; Gigerenzer et al., 1999).

Нерационалност, под којом се подразумева брзо и интуитивно доношење одлука, не треба изједначавати са *ирационалношћу* (Gigerenzer & Gaissmaier, 2015). Ирационалност обухвата аспекте људског мишљења и понашања који под утицајем емоција, предрасуда или погрешно схваћених вјеровања одступају од логичког. Емоционална стања значајно утичу на процесе расуђивања, често доводећи до одлука које могу изгледати нелогично или неразумно. Емоције могу искривити увјерења и пореметити самоконтролу, указујући на сложен однос између емоција и рационалности (Pham, 2007). Ирационалност игра значајну улогу и у контексту менталног здравља, гдје ирационална увјерења и мисли могу утицати на психичко благостање. У области психијатрије, ирационална увјерења су повезана са различитим поремећајима. Тако, на примјер, *делузије*, тј. лажна увјерења којих се појединац чврсто држи, упркос јасним и непобитним доказима који указују на супротно, а које се обично примјећују у психијатријским стањима,

као што је шизофренија, представљају облик когнитивне ирационалности.

Слобода наспрам детерминизма

Дебата између слободе и детерминизма у психологији се тиче питања да ли људска бића посједују слободну вољу да самостално доносе одлуке, или су њихове акције унапријед одређене спољним факторима, као што су генетика, окружење, или прошла искуства.

Слобода, која се често повезује са слободном вољом, сугерише да појединци имају способност да бирају и контролишу своје поступке независно од спољних одредница. Неки филозофи се залажу за *средњу позицију*, између апсолутне слободне воље и детерминизма, сугеришући да слобода постоји у контексту наше интеракције са свијетом, те да слобода коју желимо није независност од свијета, већ независност од сила које нас спречавају да бирамо како да живимо, уз уважавање околности у којима се налазимо (Wolf, 1990). У психологији се конструкт слободне воље често повезује са саморегулацијом и свјесним узрочно-посљедичним понашањем. Баумастер тврди да се слобода може разумјети испитивањем процеса рационалног избора и свјесних наmjера у људском понашању (Baumeister, 2014).

Детерминизам се заснива на претпоставци да је људско понашање вођено спољашњим или унутрашњим детерминантама, те да није резултат слободног избора. Истраживања у оквиру когнитивних неуронаука доводе у питање постојање слободне воље представљањем доказа из психолошких експеримената о могућој активности. Ове студије сугеришу да многе одлуке могу бити унапријед одређене неуролошким процесима, прије него што дође до свјесне реакције (Benetka & Werbik, 2021). Један од приступа који заговара одсуство слободне воље је психоаналитичка перспектива. Према овој перспективи, понашање се посматра као резултат сложених међусобно повезаних узрока, укључујући несвјесне импулсе и прошла искуства (Temerlin, 1963).

Савремена психологија сугерише да однос између слободе и детерминизма није искључив, већ међузависан. Неки теоретичари се залажу за компромис, сугеришући да слобода и детерминизам могу коегзистирати. Они тврде да,

Већина
неуронаучника
вјерује да људи имају
бар неки степен
слободне воље.

иако на понашање могу утицати детерминанте, појединци и даље посједују капацитет за рационално доношење одлука у оквиру ових ограничења (Mills, 2013). Концепт рационалности у доношењу одлука премошћује јаз између слободе и детерминизма. Рационално доношење одлука, под утицајем личних мотивација и спољних фактора, одражава мјешавину аутономног избора и детерминистичких утицаја (Baumeister, 2014).

Детерминизам Физички детерминизам је истинит Физички детерминизам је лажан	Детерминизам Реалност је одређена. Будућност је предодређена. Слободна воља је немогућа.	Меки детерминизам Део нашег свијета је детерминисан, док је други дио одређен слободним изборима.
	Тврда неусклађеност Будућност није предодређена. Реалност је неутврђена. Нема ни детерминизма ни слободне воље.	Либертаријанизам Неутврђена реалност је одређена слободним изборима.
	Нема слободне воље	Слободна воља постоји
	Слободна воља	

Слика 30. Перспективе добијене укрштањем слободне воље и детерминизма (Tumidei et al., 2021).

Субјективност наспрам објективности

У односу на димензију идиографско-номоететско, гдје је фокус на индивидуалној јединствености наспрам општих образаца или закона, димензија субјективност-објективност односи се на степен личне пристрасности. Субјективност се односи на личне перспективе, осјећања и мишљења, док објективност подразумева неутралност и одсуство пристрасности.

Субјективност је укоријењена у индивидуалним искуствима и перцепцијама. Обухвата личне предрасуде, вјеровања и емоционалне одговоре, који су неопходни за разумијевање људског понашања из холистичке перспективе. На примјер, субјективно искуство пацијената игра кључну улогу у медицинском и психолошком третману, наглашавајући важност разумијевања индивидуалних перспектива (Von

Рефлексивна пракса се односи на процес у којем појединац или група разматрају, анализирају и размишљају о својим поступцима, одлукама или искуствима.

Engelhardt, 2004). Субјективност је значајна компонента квалитативних истраживања, гдје се тумачење података често ослања на субјективно разумијевање истраживача. Недавне теоријске и методолошке иновације у оквиру квалитативног метода, помажу напретку ка рефлексивнијој психолошкој науци, гдје се субјективност поново посматра као ресурс који се може искористити, како би се контекстуализовао и обогатио процес психолошког истраживања (Gough & Madill, 2012). *Рефлексивност* је процес континуираног размишљања о истраживачком процесу од стране истраживача. То је чин испитивања сопствених претпоставки, вјеровања и система расуђивања и пажљивог и критичког размишљања о томе како они утичу на процес истраживања (Jamieson et al., 2003). Он подразумева посвећеност идентификацији и контекстуализацији личне агенде истраживача, иако у пракси то често представља изјаву о мотивацији и искуству истраживача у вези са темом коју треба проучавати (Finlay & Gough, 2003).

Објективност настоји да минимализује личне предрасуде и субјективност како би се постигли поузданији и валиднији резултати. Објективност се често повезује са емпиријским методама и квантитативним мјерењима у психологији. Овај приступ наглашава важност уочљивих, мјерљивих феномена и резултата који се могу реплицирати, који су фундаментални у успостављању научне кредибилности и генерализације у психолошким истраживањима (Mascolo, 2017).

Интегрисани приступ који комбинује квалитативне и квантитативне методе може да искористи предности и субјективне и објективне перспективе. Овај приступ омогућава истраживачима да истраже дубину индивидуалних искустава, истовремено пружајући генерализоване и емпиријски утемељене налазе (Letherby et al., 2012). Истраживачи могу да прихвате рефлексивност, признајући и критички испитујући сопствену субјективност, као дио истраживачког процеса, што може помоћи у ублажавању пристрасности и побољшању интерпретативног богатства психолошких студија (Gough & Madill, 2012).

Холизам наспрам елементаризма

Разликују се двије врсте холизма: *методолошки холизам* и *метафизички холизам*. Методолошки холизам се залаже да организам треба проучавати као цјелину. Метафизички

холизам је вјеровање да: (а) цјелина није адитивни збир њених изолованих дијелова и њихових спољашњих односа (Слика 31), (б) да цјелина одређује природу својих дијелова и њихове карактеристичне начине понашања и (в) да се цјелина састоји од дијелова који су међусобно повезани (Kitchener, 1982).

Холистички приступи су очигледни у *моделима и теоријама цјеловитог организма*, у којима се појединци посматрају као сложени организми који ступају у интеракцију са својом околином на динамичне и вишеструке начине, а не само као пасивни примаоци стимуланса из околине. Међу најпознатијим теоријама овог типа су *геисталт теорија*, *Масловљева теорија*, *Ериксонова теорија психосоцијалног развоја*, *терапија усмјерена на особу* Карла Роџерса итд. Холизам се протеже и на области духовне и трансперсоналне психологије, гдје је фокус на интеграцији физичких, менталних и духовних аспеката појединаца. Овај приступ настоји да разумије појединце у контексту ширег егзистенцијалног и духовног оквира (Sperry & Mansager, 2004).

Елементаризам, с друге стране, укључује разлагање психолошких феномена на мање јединице за индивидуално проучавање. Он је најочигледнији у бихејвиоризму и експерименталној психологији, гдје се понашање анализира у смислу дискретних стимулуса и одговора. Овај приступ наглашава мјерљиве и видљиве аспекте понашања, често занемарујући субјективна искуства појединаца (Friedman & MacDonald, 2002). У когнитивној психологији, елементаризам се манифестује у проучавању специфичних когнитивних процеса, као што су памћење, перцепција и доношење одлука. Истраживачи у овој области често изолују ове когнитивне функције ради детаљног испитивања, одвојено од других аспеката људске психе (Haynes, 2009).

Савремена психолошка истраживања сугеришу конвергенцију холизма и елементаризма, интегришући аспекте оба да би се обезбиједило свеобухватније разумијевање људског понашања и доживљавања. Такав приступ интегрише и холистичку и елементаристичку перспективу признавањем да је индивидуално понашање производ сложених интеракција између различитих фактора (Magnusson & Stattin, 2007). У терапијском раду, мјешавина холистичких и елементарних приступа омогућава нијансираније разумијевање клијената. Холистички приступ може да води цјелокупну филозофију лијечења, док се елементарни приступ може односити на специфичне терапијске технике и процјене (Poplin, 1984).

Холистичко здравље је приступ благостању који истовремено обухвата физичке, менталне, емоционалне, социјалне, духовне и економске компоненте здравља.

Слика 31. Илустрација принципа геисталта: цјелина је више од збира појединачних елемената

Насљеђе наспрам околине

Дебата око доприноса насљеђа и фактора животне средине људском развоју једна је од најтрајнијих и најзначајнијих расправа у психологији. Под *наслеђем* се подразумевају генетски фактори и биолошке особине које особа добија рођењем, док *околина* обухвата низ спољашњих фактора након зачећа, као што су образовни систем, култура, економија, вриједности, норме, друштвени односи, породица и породични односи итд., који обликују понашање и лични развој. Ова дебата има значајне импликације, не само за разумијевање психичког живота човјека, већ и на различите аспекте друштва, укључујући образовање, здравствену заштиту, социјалну политику итд.

Истраживања показују да генетски фактори играју значајну улогу у одређеним психолошким особинама и стањима менталног здравља. На примјер, студије о насљедности сугеришу да генетски састав може утицати на осјетљивост појединца на стања, као што су депресија или анксиозност (Moore, 2003). И биолошки механизми, као што су хормони и неуролошки процеси доприносе бихејвиоралним и психолошким обрасцима, што потврђују студије о развоју мозга и функцији неуротрансмитера, које наглашавају улогу биолошких основа у обликовању психолошких атрибута (Wright, 2013).

Средина у којој особа одраста, укључујући културне, друштвене и породичне факторе, такође, значајно обликује њену личност и понашање. Теорија социјалног учења, на примјер, сугерише да се понашање учи посматрањем и опонашањем других (Bandura, 1977). Образовне могућности и

Епигенетика је научна поддисциплина биологије и генетике, која проучава насљедне промјене у експресији гена које нису узроковане промјеном у ДНК.

социоекономски статус су кључни фактори животне средине који утичу на когнитивни развој и академска постигнућа (Lesthaeghe, 2001).

Недавни напредак у генетици и епигенетици показао је да је интеракција између гена и фактора средине кључна за разумијевање понашања и менталних процеса. Епигенетски механизми показују како утицаји животне средине могу утицати на експресију гена (Bjorklund, 2018). Свеобухватније разумијевање психолошког развоја пружа холистички приступ, који препознаје сложеност људског понашања, које се не може приписати искључиво наслеђу или средини и узима у обзир генетске и еколошке утицаје (Young & Persell, 2006).

Питања за размишљање

На који начин се може превазићи дихотомија номотетско-идиографско?

На које начине психологија и економија могу комбиновати двије врсте еколошке рационалности?

До којег степена човјек може бити слободан?

На који начин рефлексивна пракса може допринијети квалитету психолошких студија?

На који начин се може помирити холистички и елементаристички приступ у различитим областима психологије?

На који начин дебата наслеђе-околина има значајне импликације, на образовање, здравствену заштиту и социјалну политику?

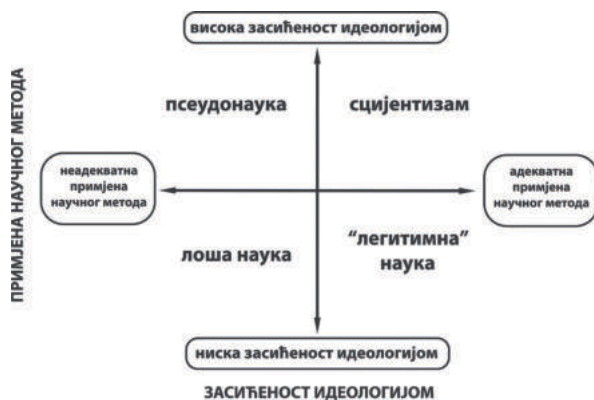
Псеудонаука, лоша наука и митови у психологији

Психологија се, као и свака наука, среће са различитим проблемима који се односе на неадекватну примјену научног метода, избор ненаучних проблема, квалитет емпиријских чињеница, те дезинформација које произилазе из тако одабраних проблема и начина примјене научног метода. У свим тим ситуацијама, не може се говорити о науци, иако такви видови сазнања могу да подсјећају на научно сазнање. Овакве видове сазнања називамо *лошом науком* и *псеудонауком*.

Псеудонаука и лоша наука

О *лошој науци* говоримо када се у рјешавању легитимних научних проблема служимо научним методом на погрешан, неадекватан, неетичан начин, док се *псеудонаука* јавља кад се проблеми који нису научни, представљају као научни и када се неистинито тврди да се коректно примјењују научне методе у њиховом изучавању (Hansson, 2009). Псеудонауку карактерише недостатак емпиријских доказа, непоштовање научних метода, недостатак отворености за тестирање од стране других стручњака, одсуство систематске праксе, а често и ослањање на анегдотске доказе (Phillips, 1977).

Чоловић и Милин (2018) су покушали да разграниче науку, псеудонауку и лошу науку ослањајући се на два критеријума: *адекватну примјену научног метода* и *засићеност идеологијом* (Слика 32).

Слика 32. Однос псеудонауке, науке, лоше науке и сцијентизма (Čolović & Milin, 2018).

Као примјер псеудонауке данас може послужити НЛП – неуро-лингвистичко програмирање, или примјена неурофидбека у лијечењу аутизма.

Лоша наука је ниско до умјерено идеолошки засићена и по томе се не разликује од науке. Одлика лоше науке је неадекватна примјена методологије, због чега настају различите врсте грешака, које постају научне истине с великим утицајем на свакодневни живот људи. Грешке могу бити посљедица нејасно дефинисаних конструката, неодговарајућег узорковања, недостатка контролних група у експерименталним истраживањима, непридржавања етичких норми, неправилне или непрецизне примјене статистичких анализа, преношења резултата као коначних истина итд.

Оваква истраживања су присутна у свим наукама. Показано је да студије које се не могу реплицирати цитирају чешће него оне које се могу реплицирати, што имплицира да лоша наука добија више пажње него добра наука (Serra-Garcia & Gneezy, 2021). Постојећи докази показују да стручњаци добро предвиђају који ће радови бити реплицирани, али, упркос томе и даље се прихватају за објављивање радови који се не могу реплицирати. Вјероватно се ради о компромису који праве уредници и рецензенти када се ради о *интересантним* резултатима и резултатима који представљају *новину*, примјењујући, у тим случајевима, ниже стандарде за публикавање. Ово је разумљиво, јер постоји

већа вјероватноћа да ће радови који нуде нове и изненађујуће резултате довести до значајнијег напретка у науци, него радови који јачају темеље постојећег знања, или скромно проширују његов домен примјенљивости (Oreskes, 2021). Проблем је у томе што су изненађујући резултати – изненађујући, јер су у супротности са оним у шта смо вјеровали до тада, а то значи да постоји и велика вјероватноћа да су погрешни.

За разлику од науке, која тежи да буде вриједносно неутрална, те да савјесно примјењује научни метод, псеудонаука је високо идеолошки засићена; на научну методу се ослања само ако њој то иде у прилог, а резултате који нису у складу са њеним претпоставкама, или занемарује, или покушава да уклопи у свој псеудонаучни систем (Čolović & Milin, 2018). Псеудонауку карактерише недостатак емпиријске подршке, немогућност оповргавања хипотеза, немогућност репликације, непризнање основних принципа и стандарда научне методе, употреба псеудонаучног жаргона, недостатак академске и стручне подршке, нереалне тврдње итд.

Један од централних изазова у разликовању науке и псеудонауке је *проблем разграничења*. Проблем лежи у развоју критеријума који се могу универзално примијенити на одвајање науке од не-науке (Phillips, 1977; Hansson, 2017). Према *критеријуму оповргљивости*, да би нека претпоставка била научна, она треба бити постављена на начин да се може тестирати и потенцијално оповргнути, тј. показати да је погрешна (Popper, 1959). Кун указује на то да науку не карактерише само стриктна примјена методологије, већ и способност да рјешава конкретне проблеме, тј. даје корисне и тачне резултате у вези са специфичним проблемима које постављају научници у датој области. Ако то није у могућности може се довести у питање њена научна ваљаност (Kuhn, 1970a, b).

Неколико примјера у психологији илуструје дивергенцију између научних и псеудонаучних приступа. Неки критичари тврде да одређеним аспектима психоанализе и популарне психологије недостаје емпиријска подршка и да се ослањају на непровјерљиве теорије, класификујући их као псеудонауку, као и парапсихологија, која укључује проучавање екстрасензорне перцепције и других паранормалних појава (Bunge, 2011).

Ширење псеудонауке може имати значајне импликације. Псеудонаука доприноси дезинформисању јавности, што може довести до погрешних одлука у вези са различитим аспектима живота, али и до нарушавања повјерења јавности у науку (Hansson, 2017). У психологији, псеудонаучне тврдње могу довести до погрешних схватања о менталном здрављу и понашању људи, те до популаризације и кориштења неефикасних или штетних третмана, који поткопавају кредибилитет легитимних психолошких интервенција (Lilienfeld et al., 2015).

Рјешавање присуства псеудонауке у психологији захтијева вишеструки приступ, укључујући образовање, критичко размишљање и промоцију научне писмености. Јачање процеса рецензије и стандарда научног објављивања може помоћи у спречавању ширења псеудонаучних истраживања (Duc et al., 2020). Образовање јавности и професионалаца о научним методама и вјештинама критичког мишљења може помоћи да се уоче разлике између психолошке науке и псеудонауке, тј. у препознавању и одбацивању псеудонаучних тврдњи (Hansson, 2017; Shields, 2023).

Сцијентизам, као и псеудонауку, карактерише висока идеолошка zasiћеност. Сцијентизам представља идеализацију научног метода и схватање науке и научног метода као јединог, или најбољег облика спознаје реалности и свијета који нас окружује (Hietanen et al., 2020). Сцијентизам се може подијелити у четири категорије у зависности од тога колико је (а) *јак*: наука је једини извор знања – наука је најбољи извор знања и колико је (б) *узак*: само природне науке су *праве* науке – и друге науке, а не само природне, могу доћи до научне истине.

Митови у психологији

Термин *мит* има више одређења. У општем смислу, мит представља популарно, али нетачно увјерење или причу која се везује за одређену особу, институцију или догађај. Када говоримо у контексту психологије, може се рећи да су митови увјерења која су у супротности са резултатима психолошких истраживања, или претјеривања у којима постоји мали дио истине, тј. емпиријски утврђених чињеница (Scott et al., 2010).

У психологији постоје
на стотине митова.

Постоји веома велики број митова везаних за питања којима се бави психологија, првенствено међу лаицима, али и међу стручњацима. Скот и сарадници детаљно су обрадили 50 таквих митова (Scott et al., 2010). Поред ових, детаљно обрађених митова, аутори су навели још око 250 различитих митова, који се односе на функционисање мозга, перцепцију, развој, старење, памћење, интелигенцију, учење, свијест, емоције, мотивацију, личност, понашање, психичка обољења, социо-патолошко понашање, психолошке третмане итд.

Велики митови у психологији су (Scott et al., 2010):

- Већина особа користи само 10% снаге свог мозга.
- Неке особе имају доминантнији лијеви мозак, други имају доминантнији десни мозак.
- Екстрасензорна перцепција је добро утврђен научни феномен.
- Визуелна опажања праћена су ситним зрачењима из очију.
- Сублиминалне поруке могу увјерити особе да купе производе.
- Пуштање Моцартове музике новорођенчадима повећава њихову интелигенцију.
- Адолесценција је неизбјежно раздобље психолошког превирања.
- Већина особа доживљава кризу средњих година у својим четрдесетим или раним педесетим.
- Старија доб је типично повезана с повећањем незадовољства и сенилношћу.
- Када умиру, људи пролазе кроз универзални низ психолошких стадија.
- Људско памћење ради попут диктафона или филмске камере, те прецизно снима догађаје које смо доживјели.
- Хипноза је корисна како би се вратила сјећања на трауматске догађаје.
- Појединци често потискују сјећања на трауматске догађаје.
- Већина особа са амнезијом заборавља све детаље свог ранијег живота.
- Тестови интелигенције су пристрасни према одређеним групама особа.
- Ако сте несигурни у свој одговор приликом рјешавања теста, боље је да се држите свог почетног предосјећаја.

Митови о науци:
Постоји општи и
универзалан научни
метод.

- Дефинишуће обиљежје дислексије је изокретање слова.
- Ученици најбоље уче када се стилови подучавања подударају с њиховим стиливима учења.
- Хипноза је јединствено стање *транса* које се по врсти разликују од будности.
- Истраживачи су показали да снови посједују симболичко значење.
- Особе могу учити информације, попут језика, док спавају.
- Током *извантјелесног* искуства, људска свијест напушта тијело.
- Полиграф је прецизан начин детектовања неискрености.
- Срећа је одређена, углавном, вањским околностима.
- Чиреви су превентивно или у потпуности узроковани стресом.
- Позитиван став може спријечити рак.
- Романтично нас привлаче особе које се од нас разликују.
- Сигурност је у мноштву: што је више особа присутно током ванредног стања, већа је шанса да ће неко интервенисати.
- Мушкарци и жене комуницирају на потпуно различите начине.
- Боље је показати љутњу према другима него је задржавати за себе.
- Слично одгајање дјеце води сличностима са њиховим личностима као одраслих.
- Чињеница да је особина насљедна значи да је не можемо промијенити.
- Ниско самопоштовање главни је узрок психолошких проблема.
- Већина особа, које су у дјетињству биле сексуално злостављане, развиће тешке поремећаје личности у одраслој доби.
- Одговори особа на мрље од тинте говоре нам много о њиховим личностима.
- Наш рукопис открива наше особине личности.
- Психијатријске ознаке узрокују штету стигматизирајући особе.
- Само дубоко депресивне особе почине суицид.
- Особе са шизофренијом имају вишеструку личност.

- Одрасла дјеца алкохоличара показују карактеристичан профил симптома.
- Курсеви брзог читања су ефикасни.
- Приједи у психијатријске болнице и злочини повећавају се за вријеме пуног Мјесеца.
- Већина психички обољелих особа је насилна.
- Профилирање криминалаца је корисно приликом рјешавања случајева.
- Велики постотак криминалаца успјешно користи одбрану неурачунљивошћу у тренутку почињења дјела.
- Практично су све особе које признају злочин и криве за њега.
- Стручно просуђивање и интуиција најбољи су начини доношења клиничких одлука.
- Апстиненција је једини реални циљ третмана алкохоличара.
- Све учинковите психотерапије присиљавају особе да се суоче с *коријенским* узроцима својих проблема из дјетињства.
- Електроковулзивна терапија физички је опасан и бруталан третман.

Митови о науци:
Научни закони
су универзални и
апсолутни.

Постоји велики број извора митова у психологији. Главни узроци појаве психолошких митова су (Scott et al., 2010):

1. усмена предаја,
2. жеља за лаким одговорима и рјешењима,
3. селективна перцепција и памћење,
4. закључивање о узрочности на основу корелација,
5. закључивање *након овога, стога због овога*,
6. пристрасност узорка,
7. закључивање помоћу репрезентативности,
8. филм и медији,
9. преувеличавање емпиријских чињеница,
10. недоследност терминологије.

Митови о науци:
Научни модели
представљају
реалност.

1) Психолошки концепти често су сложени и захтијевају дубоко разумијевање. Када се преносе усменом предајом, може доћи до њиховог поједностављивања или искривљавања, што доводи до губитка важних нијанси и детаља. У усменом преношењу, сваки пут када се информација преноси, постоји

ризик од њезине модификације или погрешног тумачења. Људи често дијеле информације које потврђују њихове постојеће предрасуде, или увјерења. То може довести до ширења погрешних психолошких увјерења која су популарна, или интуитивно привлачна, без обзира на њихову научну ваљаност. Једном када се погрешно увјерење успостави путем усмене предаје, тешко га је исправити због *когнитивне дисонанце*, јер постоји тенденција да одбијамо прихватити информације које су у супротности са нашим постојећим увјерењима. Усмене приче често садрже и емоционалне елементе који могу учинити информацију привлачнијом и лакшом за памћење, али не нужно и тачнијом.

2) У основи наше жеље за лаким одговорима и рјешењима могу бити различити фактори. Ту спада потреба за ефикасношћу и уштедом времена, јер у динамичном и комплексном свијету људи често траже брзе одговоре, како би уштедјели вријеме и енергију, као и избјегавање неизвјесности, јер једноставнији одговори пружају осећај контроле и предвидљивости. *Когнитивна економија* је још један фактор, у чијој основи лежи потреба да се минимализује когнитивни напор, због чега једноставнија рјешења могу изгледати привлачније. Понекад, због недостатка информација, ослањамо се на поједностављена рјешења која су нам доступна. И *емоционална угодност* је важна, јер комплексна рјешења могу изазвати емоционални немир. Не треба заборавити ни социјалне утицаје, који се могу огледати у прихватању једноставних, популарних, или социјално прихватљивих рјешења.

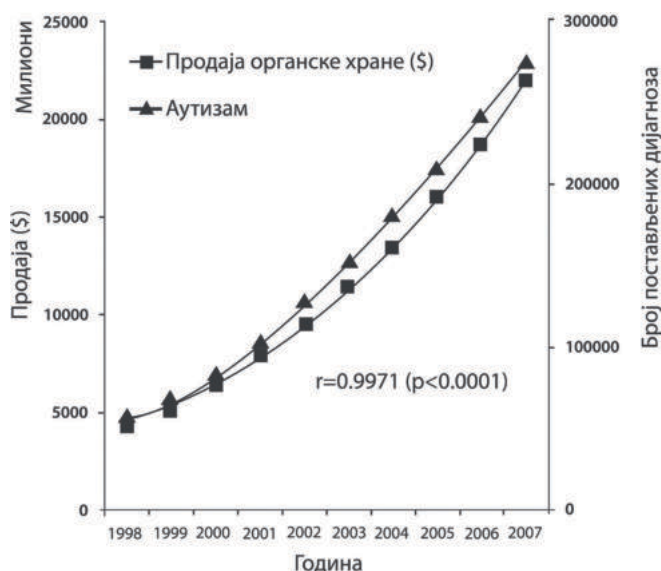
3) Селективна перцепција и памћење значајно утичу на усвајање и одржавање погрешних психолошких увјерења. *Селективна перцепција* подразумијева процес гдје људи преферирају информације које потврђују њихова претходна увјерења, игноришући оне које би их могле оповргнути, док *селективно памћење* укључује тенденцију лакшег присјећања информација које су усклађене с нашим вјеровањима. Ово доводи до *пристрасности потврђивања*, која подразумијева да особе скупљају, тумаче, или се присјећају информација на начин који потврђује њихова увјерења. Овај циклус потврђивања увјерења кроз селективну перцепцију и памћење чини погрешна увјерења отпорнијим на промјене, чак и када се суоче са доказима који их оповргавају.

4) Закључивање о узрочности на основу корелација може значајно допринијети усвајању и одржавању погрешних

психолошких увјерења. Овај феномен настаје када људи грешком тумаче постојање корелације, као доказ да једна варијабла узрокује промјене у другој.

5) Заблуда *послије овог, стога због овог* се јавља када се закључи да је један догађај узрок другог само зато што је уследио после првог. Основна грешка у оваквом закључивању лежи у томе што се временски слијед изједначава са узрочно-посљедичном везом. На примјер, ако психотерапеут примијени нову технику терапије на клијента који пати од анксиозности, а након неколико сесија клијент извјештава о смањењу анксиозности, постоји искушење да се закључи да је та нова техника узрок побољшања. Побољшање може бити резултат и многих других фактора, као што су промјене у животном стилу клијента, природно промјенљиви ток анксиозности, утицај других облика подршке (попут подршке породице или пријатеља), или плацебо ефекта. Закључивање да је нова техника узрок побољшања, без додатних доказа или истраживања, може бити заблуда проистекла из ове грешке у размишљању. Примјер ове логичке грешке је и када се на основу веома високе корелације, на примјер, између продаје органске хране и броја дијагностикованих случајева аутизма, погрешно закључи да конзумација органске хране узрокује аутизам (Слика 33).

Митови о науци:
Прихватање нових
научних знања је
једноставно.

Слика 33. Корелација између продаје органске хране и броја дијагностикованих случајева аутизма (Organic Trade Association, 2011).

Митови о науци: Наука је процедурална више него креативна.

6) Пристрасност узорка, односно величина и репрезентативност узорка, може значајно утицати на стварање погрешних увјерења у психологији. На примјер, психотерапеути, због излагања пригодном, нерепрезентативном узорку, могу изводити погрешне закључке о укупној популацији пацијената или о ефикасности одређених третмана. Ова грешка је позната као *илузија клиничара* (Cohen & Cohen, 1984), а посљедица је фокуса на теже случајеве, рада на пристрасном узорку (пацијентима који траже помоћ, или су упућени на лијечење, те губљење из вида оних који се успјешно носе са својим стањима без клиничке интервенције и оних који се не одлучују за тражење помоћи), занемаривање природног тока болести (неке болести имају тенденцију да се побољшавају с временом или имају циклични ток), недовољне употребе емпиријских података итд.

Митови о науци: Наука и њени методи могу одговорити на сва питања.

7) *Хеуристика репрезентативности* (Tversky & Kahneman, 1974) је тип менталне пречице коју људи користе приликом процјењивања вјероватноће. Умјесто да се ослањају на статистичке податке, људи процјењују вјероватноћу догађаја на основу тога колико је тај догађај репрезентативан или сличан примјерима из њиховог искуства, или онога у шта они вјерују. Закључивање на основу хеуристике репрезентативности може водити стварању и одржавању митова, због занемаривања основних статистичких података о учесталости догађаја у популацији, што може довести до прецјењивања вјероватноће ријетких догађаја; потврђивања постојећих погрешних стереотипа и увјерења, трагањем за примјерима који те стереотипе и увјерења потврђују, а игнорисањем примјера који их оповргавају; прекомјерним поједностављивањем сложених феномена на неколико репрезентативних примјера итд.

8) Филм и медији значајно утичу на формирање погрешних психолошких увјерења на неколико начина. У филмовима се често психичке појаве приказују на потпуно погрешан начин, ради постизања филмичности и привлачења пажње. Филмови и ТВ емисије често приказују ликове у складу са стереотипима, што може утицати на то како људи перципирају одређене друштвене, етничке или професионалне групе. У њима се често приказују нереални сценарији који могу утицати на то како људи виде свијет око себе, стварајући нереална очекивања о каријери, односима, животним догађајима итд.

И медији могу да утичу на потврђивање пристрасности, кроз селективно извјештавање или кроз садржај који одражава одређене идеологије или ставове. Понављање информација у медијима може створити илузију истинитости. Ако се одређене информације или перспективе често понављају у различитим медијским изворима, људи могу почети да их сматрају тачним, без обзира на стварне доказе. Медији могу да утичу на социјалне норме и трендове, доводећи до тога да људи слиједе одређене обрасце понашања или вјеровања у покушају да се уклопе или буду прихваћени у друштву.

9) Преувеличавање емпиријских података не дешава се само на филмовима и у медијским натписима, већ и у самој научној дисеминацији. Ово може довести до стварања погрешних психолошких увјерења кроз пренаглашавање малих разлика, стварање нереалних очекивања, изобличавање перцепције ризика, потврђивање пристрасности, погрешно тумачење узрочно-посљедичних веза, социјални притисак и конформизам, игнорисање алтернативних информација итд.

10) Ако стручњаци користе различите термине за исте појмове, или исти термин за различите појмове, што се неријетко дешава у психологији, то може довести до збрке у комуникацији међу истраживачима, практичарима, студентима и јавности. На примјер, ако два истраживача користе исти појам, али с различитим значењем, њихови закључци могу бити погрешно интерпретирани или комбиновани на начин који није валидан. Ако се исти термини користе на различите начине у различитим студијама, тешко је успоредити или направити синтезу резултата тих студија, што може довести до погрешних закључака, или генерализација. Јавно разумијевање психолошких концепата може бити искривљено и недоследном терминологијом, јер медији често поједностављују или погрешно интерпретирају психолошке термине, што може довести до ширења погрешних информација и митова.

Поред ових узрока, постоје и други фактори који утичу на појаву митова у психологији. Један од тих фактора је заблуда да су све теорије потпуно емпиријски потврђене, игноришући бројне претпоставке које тек треба да прођу кроз емпиријску провјеру. На појаву митова може утицати и брзина дисеминације налаза који су добијени у рецентним студијама. Напредујући, свака наука, па и психологија, врши

Митови о науци:
Наука и технологија
су идентични.

аутокорекцију, која се огледа у корекцији погрешних, или непотпуних претходних налаза, који су сматрани истинитим. Не треба заборавити ни утицај који имају друштвене мреже. С једне стране, постоје разни „ауторитети“, који имају велики број пратилаца који их некритички слушају, док с друге стране, због лаке доступности информација и њиховог брзог ширења, дешава се да стотину пута поновљена лаж постаје истина.

Митови могу имати директне негативне посљедице, као вјеровање да ја батина корисно васпитно средство, или индиректне, када погрешна увјерења могу довести до губитка времена и новца. Погрешна увјерења често обликују начин на који људи перципирају свијет и доносе одлуке. Разумијевањем ових увјерења можемо боље схватити људско понашање, тј. зашто људи понекад дјелују на начине који се чине ирационалним, или контрапродуктивним.

За смањење распрострањености заблуда у психологији кључна је комбинација образовања, информисаности и критичког мишљења. Важно је подстицати људе на континуирано учење и истраживање. Учење како критички размишљати о информацијама, препознати пристраност и разумјети научну методу може помоћи људима да боље процјењују вјеродостојност информација. Обука у медијској писмености помаже људима да препознају и критички анализирају садржај који конзумирају, посебно у дигиталном окружењу гдје се дезинформације брзо шире. Због тога би психолози, као и други експерти, требало да активније учествују у јавном дијалогу, пружајући вјеродостојне информације и едукацију кроз разне платформе, укључујући и друштвене мреже.

Митови о науци:
Пажљиво сакупљени
докази довешће до
сигурног знања.

Питања за размишљање

Ко је штетнији по психологију и има негативније последице на људе и друштвену заједницу, генерално: лоша наука или псеудонаука?

Да ли постоје научне дисциплине у којима не постоје митови?

Да ли је сцијентизам позитивна или негативна појава и какав је његов утицај на науку?

Ко је најодговорнији због постојања митова у психологији?

Изазови психолошке науке у 21. вијеку

У сваком тренутку свог постојања, психологија се сусретала са различитим проблемима. Ти проблеми не зависе само од начина на који се дефинише предмет психологије и методологије психолошких истраживања, већ и историјског тренутка и промјена које се дешавају у свијету. Психологија мора да прати друштвене промјене, јер оне утичу на психичко доживљавање и понашање људи. Психолози спроводе истраживања како би разумјели како те друштвене промјене утичу на појединце и групе, као и на ментално здравље људи. Они проучавају и социјалне интеракције између људи или група, сукобе међу групама и државама, те прате културолошке трендове, како би разумјели како се норме, вриједности и обичаји мијењају током времена. Када је ријеч о терапеутским праксама, оне се прилагођавају друштвеним промјенама, како би боље одговарале специфичним изазовима или стресорима који произлазе из тих промјена. Психолози прате и утицај друштвених медија, виртуалне стварности и других технолошких иновација на људско понашање и емоционално стање итд.

Савремени свијет обиљежава интензивна међународна повезаност у свим сферама живота и рада, а глобализација је довела до међусобне зависности држава једних од других.

Друштвени контекст
има значајан утицај
на психологију.

Брз развој информационих технологија, трансформисао је начин на који људи комуницирају, раде, уче и забављају се. Интернет је омогућио доступност информација великом броју људи, а слободан приступ информацијама и слобода изражавања имају важно мјесто у данашњем свијету. Њега карактерише прелаз од индустријског друштва према друштву заснованом на знању и услугама, а промјене у глобалној економији, раст дигиталног сектора и нагласак на иновацијама обликују савремену привреду. Свијет обилује разноликошћу у погледу културе, етничке припадности, језика, вјере, сексуалне оријентације итд. Ово је резултат миграција, глобализације и промјена у друштвеним нормама. Растућа свијест о еколошким проблемима и потреби одрживог развоја постала је важна карактеристика савременог друштва, а борба против климатских промјена и очување околиша постали су приоритети. Савремени свијет обиљежен је брзим темпом промјена, а појединци се често суочавају с несигурношћу у вези с будућношћу, економским промјенама и технолошким иновацијама, што за посљедицу има пораст менталних здравствених проблема, укључујући анксиозност, депресију и стрес.

У таквом друштвеном окружењу, психолози и психологија се сусрећу са бројним изазовима. Неки од тих изазова су:

- немогућност репликативности психолошких налаза,
- интеграција клиничког и статистичког приступа,
- број психотерапија и њихова заснованост,
- интердисциплинарност,
- веза вјештачке интелигенције и психологије.

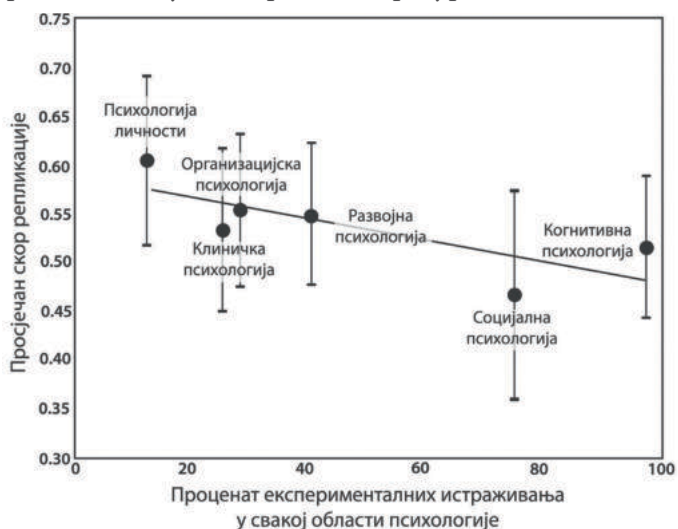
Репликативност психолошких налаза

Појмови (а) *репликација* и (б) *репродуктивност* се дефинишу на различите начине. Једно од могућих одређења је да је репликација поновно извођење експеримента и прикупљање нових података, а репродукција поновно спровођење исте анализе, на истим подацима, с истим кодом (Patil et al., 2016). Разликујемо (а) *директна/експериментална* и (б) *концептуална* репликативна истраживања (Hudson, 2023). Директна репликативна истраживања проводе се с

циљем понављања оригиналног експеримента. Ова врста репликације укључује поновно провођење експеримента кориштењем исте методе, услова, инструмента и процедуре, како би се потврдили оригинални резултати из прве студије. Концептуална репликативна истраживања не покушавају дословно копирати оригинални експеримент, већ се фокусирају на тестирање исте теорије, концепта, или хипотезе користећи сличне принципе, при чему је циљ да се обезбиди потврда њихове робусности и општости.

Питање репликације, односно добијање конзистентних резултата кроз студије које имају за циљ да одговоре на исто научно питање, добило је значајну пажњу након неколико неуспјеха репликације високог профила, тј. истраживања која су стекла значајну пажњу, признања и видљивост у научној заједници и широј јавној сфери (Слика 34). Међународна студија показала је да је свега 39% резултата психолошких истраживања могуће поновити (OSC, 2015). Криза репликације довела је у питање поузданост многих психолошких студија, што може изазвати ерозију повјерења и кредибилности психологије (Wingen et al., 2019), као и успоравање научног напретка, јер будућа истраживања, ако су заснована на непоузданим налазима, могу довести до погрешних закључака и расипања ресурса (Nosek et al., 2021).

Криза репликације је методолошка криза у којој је резултате многих научних студија тешко или немогуће репродуковати.

Слика 34. Процент експерименталних истраживања у различитим дисциплинама психологије и средњи резултат репликације (прилагођено из Mottelson & Kontogiorgos, 2023).

Већи број фактора доприноси потешкоћама у репликацији психолошких истраживања. Тенденција да се објављују само резултати који иду у прилог постављених хипотеза може довести до искривљене перцепције ефикасности одређених психолошких интервенција, или теорија (Asendorpf et al., 2013). Студије са малим величинама узорака могу дати резултате који се не могу генерализовати и које је тешко поновити (Patil et al., 2016). Праксе као што су *p-хаковање*, односно манипулисање анализом података како би се постигао статистички значајан резултат, или селективно извјештавање о резултатима, могу повећати вјероватноћу грешака *типа I*. Овакве грешке могу довести до одбацавања *нулте хипотезе* (претпоставке да ефекат који се проучава не постоји) када је она истинита, што доводи до налаза који се не могу поновити (Oberauer & Lewandowsky, 2019).

Рјешавање проблема репликације захтијева вишеструке стратегије, које се могу односити на: (а) дизајн истраживања и анализу података, (б) поступак публикавања радова, те (в) институционалне подстицаје (Asendorpf et al., 2013). Континуирана методолошка побољшања, укључујући софистицираније статистичке технике и дизајн истраживања, имају за циљ повећање репликације смањењем извора грешака. Смањење грешака може се постићи повећањем величине узорка, поузданости мјера, осјетљивости дизајна студије, тј. повећањем степена контроле, употребом адекватнијих и софистицираних статистичких анализа, избегавањем ослањања на већи број студија са малим статистичким индексима ефекта, узимањем у обзир грешке која се јавља при вишеструким тестирањима итд.

Научни часописи имају значајну, ако не и главну улогу у рјешавању кризе репликативности у научним истраживањима. Они то могу учинити постављањем смјерница за дијељење сирових података, анализа и материјала који су кориштени у истраживањима, подржавањем *пререгистрације студија*, што подразумева објављивање планираних анализа и хипотеза прије провођења истраживања, публикавањем резултата који су у супротности од полазних хипотеза, едукацијом аутора и рецензената, пружањем јаснијих смјерница о статистичкој анализи итд. Часописи, као и институције које финансирају истраживања, могу посебно подстицати и подржавати репликативна истраживања, добре истраживачке праксе, ставити нагласак на квалитет, а не на количину публикација итд.

Један од разлога немогућности репликације јесте тај што у сам дизајн експеримента нису укључене све варијабле које су повезане са зависном варијаблом, због чега долази до варијације резултата у поновљеним експериментима.

Поред наведених поступака, који могу допринијети у рјешавању проблема репликације, потребно је едуковати и јавност о научном процесу, укључујући улогу и значај репликације, јер то може помоћи у управљању очекивањима и подстаћи боље разумијевање природе научног истраживања (Anvari & Lakens, 2018).

Иако је спровођење и објављивање директних и концептуалних студија репликације од виталног значаја за верификацију валидности психолошких налаза (Nossek et al., 2021), потребно је успоставити равнотежу између репликабилности и иновација. Настојање да се провјере налази претходних студија кроз процес репликације важно је балансирати са потребом за иновативним истраживањима, што је кључно за напредак сваке науке, па и психологије (LeBel, 2015; Lynch et al., 2015).

Клинички насупрот статистичком приступу

Дебата о клиничком насупрот статистичком приступу у психологији, односи се на то да ли су одлуке и предвиђања које доносе обучени стручњаци из праксе, на основу својих процјена, тачније од оних направљених кориштењем статистичких модела и алгоритама. Ова дебата има дубоке импликације на психолошку процјену, дијагнозу, планирање лијечења и предвиђање исхода. Дошла је у фокус 50-их година XX вијека, када је показано да су статистичке методе предвиђања генерално супериорне у односу на клиничко расуђивање (Meehl, 1954), што је закључак који се одржао до данас (Grove & Lloyd, 2006).

Клинички приступ укључује процјене и одлуке које доносе обучени стручњаци на основу њиховог искуства, интуиције и субјективног тумачења доступних података. Он омогућава нијансирано разумијевање појединачних случајева, укључујући јединствене аспекте ситуације особе који можда неће бити обухваћени статистичким моделима. Ефикаснији је када је узорак, на основу којег се врши предикција, релативно хомоген (Trull, 2005), али је подложен пристрасностима, недоследностима и ограничењима индивидуалне експертизе (Westen & Weinberger, 2004).

Клинички приступ је користан у непредвиђеним ситуацијама, када је употреба статистичких тестова спорна, те када је интересовање за појединачни случај велико.

Статистички приступ подразумева употребу математичких модела, алгоритама, или статистичких техника за предикцију и доношење одлука, на основу емпиријских података. Он је објективнији, конзистентнији и често тачнији у агрегатном предвиђању, као и у случајевима када је исход, који треба предвидјети, познат и специфичан (Trull, 2005). Ипак, може превидјети јединствене индивидуалне факторе и недостаје му флексибилност људског просуђивања (Grove et al., 2000).

Мета-анализе су досљедно потврђивале да су статистички приступи једнаки, или супериорни, у односу на клиничке процјене у тачности предвиђања у различитим доменима (Ægisdóttir et al., 2006). Предност статистичког предвиђања, у односу на клиничко, показана је у разноврсним областима, као што је предвиђање академског успјеха, пословног банкрота, дуговјечности, успјеха у војној обуци, инфаркта миокарда, изазивања насиља, кршења условног отпуста, прекида радног односа у полицији, те прецизности у неуропсихолошкој и психијатријској дијагнози итд. (Dawes et al., 1993).

Упркос супериорности статистичког приступа, данас се све више заговара интегративни приступ, који комбинује објективност и досљедност статистичких метода с нијансираним разумијевањем појединачних случајева својствених клиничкој процјени. Напредак у машинском учењу и вјештачкој интелигенцији нуди нове начине за интеграцију клиничких и статистичких приступа, потенцијално повећавајући тачност и ефикасност психолошких предвиђања (Dwyer et al., 2018). Интегрисани приступ у клиничкој процјени, укључује коришћење статистичких алата за информисање о клиничком доношењу одлука, омогућавајући клиничарима да уграде емпиријске податке уз разматрање јединствених аспеката појединачних случајева (Westen & Weinberger, 2004). Ово имплицира потребу за обуком психолога у клиничком просуђивању и статистичким методама, осигуравајући да буду опремљени да доносе одлуке засноване на информацијама заснованим на емпиријским доказима и професионалној експертизи (Garb & Wood, 2019).

Без обзира на потенцијал интегративног приступа, постоје и одређени изазови, јер неки клиничари пружају отпор ослањању на статистичке методе, радије вјерујући свом суду

и искуству (Meehl, 1986), а интегрисање статистичких метода у клиничку праксу поставља етичка питања, као што су управљање приватношћу података и тумачење статистичких предвиђања у сложеним случајевима (Kleinmuntz & Elstein, 1987). Будућност психолошке праксе и истраживања лежи у ефикасној интеграцији ових приступа, користећи снагу сваког од њих како би се побољшала тачност и квалитет психолошких предвиђања и интервенција, те ефикаснијег клиничког одлучивања (Sarbin, 1986).

Слика 35. Однос статистичке значајности и клиничке релевантности
(преузето са <https://shorturl.at/z889G>)

Психотерапија

Психотерапија, или терапија разговором, подразумева различите третмане који могу помоћи појединцима који доживљавају широк спектар менталних здравствених тегоба и емоционалних изазова, у ублажавању тих стања, ради бољег функционисања и остваривања већег степена психолошког благостања. Психотерапија се дефинише као информисана и намјерна примјена клиничких метода и међуљудских ставова произашлих из утврђених психолошких принципа у сврху помоћи људима да модификују своје понашање, спознаје, емоције и/или друге личне карактеристике у правцима које учесници сматрају пожељним (Norcross, 1990). Постоји преко 400 варијанти психотерапијских приступа, који се могу дефинисати и класификовати према различитим критеријумима, као што је (а) *теоријски модел* на којем се заснивају (психодинамски, бихејвиорално-когнитивни, хуманистички, интегративно-

Психотерапеут би требао да инсистира на здравим стиловима живота код својих клијената/пацијената, који се односе на редовне физичке активности, квалитетан сан, адекватну исхрану итд.

холистички итд.), (б) *формат* (индивидуални, породични, паровни, групни), (в) *временско трајање* и (г) *учесталост сесија* итд. (Garfield & Bergin, 1994; Zarbo et al., 2016). Психотерапијом се могу бавити стручњаци различитих профила, као што су психијатри, психолози, социјални радници, филозофи итд., тј. сви који имају одговарајуће лиценце и дозволе за рад, које варирају у зависности од законодавства и регулатива сваке државе.

Када је ријеч о ефикасности терапија, разноликост приступа и велики број психотерапија отежава њихову свеобухватну евалуацију и процјену успјешности (Roth & Fonagy, 2004). Субјективна природа психотерапије и индивидуалне разлике међу клијентима додају сложеност мјерењу ефикасности (Norcross & Wampold, 2011). Поједине психотерапије имају снажну емпиријску основу, али, најчешће, само за одређени тип проблема. На примјер, когнитивно-бихејвиорална терапија добро је емпиријски подржана за лијечење низа поремећаја, укључујући анксиозност и депресију (Hofmann et al., 2012). Друштво за клиничку психологију Америчког психолошког удружења промовише психолошке третмане који су процијењени на критеријумима који се односе на емпиријску подршку третмана. Те препоруке су подијељене у три групе: (а) *веома снажне*, (б) *снажне* и (в) *слабе препоруке* (Tolin et al., 2015).

Веома снажна препорука, подразумијева све од наведеног:

- постоје докази високог квалитета да третман производи клинички значајан ефекат на симптоме поремећаја који се лијечи,
- постоје докази високог квалитета да третман производи клинички значајан ефекат на функционалне исходе,
- постоје докази високог квалитета да третман производи клинички значајан ефекат на симптоме и/или функционалне исходе барем три мјесеца након прекида третмана,
- барем једно добро спроведено истраживање је показало ефикасност у неистраживачким окружењима.

Психотерапеут
би требало да,
ако се ради о
компликованијем
случају, упути
пацијента
на клиничку
процјену, како би
имао поуздане
податке о његовом
психичком стању,
структури личности,
механизмима одбране
итд.

Снажна препорука подразумева барем једно од наведеног:

- постоје умјерени до високи докази да третман производи клинички значајан ефекат на симптоме поремећаја који се лијечи,
- постоје умјерени до високи докази да третман производи клинички значајан ефекат на функционалне исходе.

Слаба препорука подразумева бар једно од наведеног:

- постоје само докази ниског или веома ниског квалитета да третман производи клинички значајан ефекат на симптоме поремећаја који се лијечи,
- постоје само докази ниског или веома ниског квалитета да третман производи клинички значајан ефекат на симптоме поремећаја који се лијечи, као и на функционалне исходе,
- постоје умјерени до високи докази да ефекат третмана, иако статистички значајан, можда није таквог обима да је клинички значајан.

Већина психотерапија има утемељење само у различитим теоријским оквирима уз веома слабу емпиријску подршку, а многе од њих се могу окарактерисати и као псеудонаучне. Бројни су фактори који могу довести до тврдње о позитивним ефектима оваквих психолошких третмана. Разлози могу лежати у злоупотреби експертизе, када стручњак из једне области пружа препоруке у области ван своје експертизе или тврди да посједује истраживачке или практичне квалификације, које су лажне или не потичу из акредитоване институције. Разлози, такође, могу лежати и у недостатку, преувеличавању, или лажној истраживачкој подршци, погрешном тумачењу добијених налаза или прешироком фокусу итд. (Hupp et al., 2019). Чак и када се ради о емпиријској провјери оваквих приступа, мотивација за то не лежи у провјери научних концепата, већ властитих теза, тј. у доказивању ефикасности третмана, што је једна од одлика псеудонауке.

Област психотерапије се све више креће ка интеграцији и еклектицизму, увиђајући да ниједан приступ није

Психотерапеут би требао да, ако се ради о компликованијем случају, консултује психијатра, ради фармаколошке терапије. Постоје ситуације када је психотерапија, не само неефикасна, већ и веома штетна без фармаколошке подршке.

универзално ефикасан. Због њихових различитих епистемологија и покушаја да се створе круте границе око теорија, дијалог између ових модела је још увијек ограничен. *Интегративна психотерапија* је приступ који комбинује елементе из различитих терапијских традиција заснованих на потребама клијената (Norcross & Goldfried, 2005), док *теорија заједничких фактора* сугерише да различите психотерапије дијеле кључне елементе који доприносе њиховој ефикасности, као што је *терапијска алијанса* (Wampold, 2001). Покрет за интеграцију психотерапије наглашава да интеграција психотерапије није само процес узимања неких техника из различитих модела и њихова примјена по потреби (*механички еклектицизам*), већ ставља фокус на везу између теорије, емпиријских потврда и технике.

Оно што је психотерапеуте навело да интегришу психотерапијске моделе је доказ да заједнички фактори у свим психотерапијским приступима, као што су терапијски савез, очекивања клијената, емпатија терапеута, итд., објашњавају већи проценат варијансе која се односи на исход терапије, него специфични ефекти који се приписују сваком психотерапијском приступу, на примјер, интерпретације у динамичким терапијама, или когнитивно реструктурирање у когнитивно-бихејвиоралним терапијама (Lambert & Bergin, 1992).

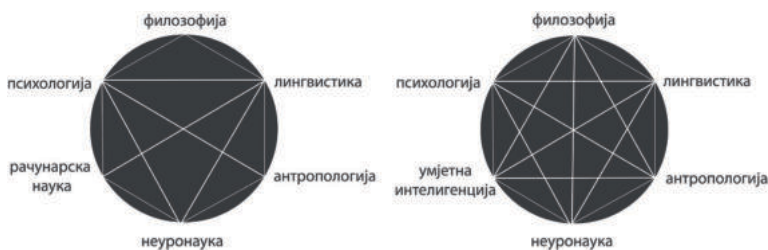
Уобичајени фактори међу психотерапијским приступима који су повезани са позитивним исходима и терапијским промјенама укључују способност терапеута да инспирише наду и да пружи алтернативни и вјеродостојнији поглед на себе и свијет; способност да се пацијентима пружи корективно емоционално искуство које им помаже да поправе трауматски утицај његових претходних животних искустава; терапијски савез; очекивања позитивних промјена и корисних терапеутских квалитета, као што су пажња, емпатија и позитивно поштовање (више у Zarbo et al., 2016). Међу наведеним заједничким факторима, *терапијска алијанса* има највише потврда као значајан предиктор промјене, тј. напретка пацијената (Feixas & Botella, 2004). Бројна питања везана за психотерапијске приступе, њихову заснованост, ефикасност али и саму едукацију за психотерапијски рад отварају налази који говоре да су заједнички фактори који се односе на карактеристике терапеута и његовог односа са клијентом, информативнији у

Терапијска алијанса представља везу и сарадњу између терапеута и клијента током терапијског процеса и подразумијева повјерење, отвореност, емпатију, заједнички рад на проблему, спремност да се ријеше неспоразуми итд.

предикцији исхода психотерапије, него специфичне терапијске технике (Lambert & Bergin, 1992). Ово је, уједно, и разлог зашто је систематска поновна процјена недавних доказа у вишеструким мета-анализама о кључним менталним поремећајима дала свеобухватну слику ограниченог домета психотерапије, од које само неки пацијенти имају корист (Leichsenring et al., 2022).

Интердисциплинарност

Изазов повезивања психологије са другим наукама је питање које обухвата теоријске, методолошке и практичне аспекте. Психологија се инхерентно укршта са више дисциплина, а њено проучавање људског понашања и менталних процеса чини је релевантном за области као што су неуронаука, биологија, социологија, антропологија, комуникологији, вјештачка интелигенција итд. (Ritchey & Bott, 2010), али, исто тако, увиди из ових и других наука неопходни су за разумијевање психолошких феномена. Когнитивна наука је добар примјер интердисциплинарне области која се преклапа са психологијом и која комбинује увиде, осим из психологије, из других наука (Thagard, 1996; слика 36).

Слика 36. Интердисциплинарна природа когнитивне науке
(лијево Miller, 2003; десно Gardner, 1985)

Интердисциплинарни приступ подразумева адекватно коришћење знања и приступа различитих дисциплина како би се дефинисали проблеми изван уобичајених граница и дошло до рјешења заснованих на новом разумијевању комплексних ситуација.

Интеграција психологије с другим наукама нуди бројне предности, као што је холистичко разумијевање сложених феномена (Anderson, 1999; Vosečková et al., 2014), иновативне методологије, које могу понудити нове перспективе и рјешења за традиционалне психолошке проблеме (Summak et al., 2010), рјешавање друштвених изазова, као што су питања менталног здравља, образовања, друштвене неједнакости итд.

Веза психологије с друштвеним наукама, као што су социологија, антропологија и економија олакшава свеобухватно разумијевање људског понашања у друштвеним контекстима (Davis et al, 2015). Успјешна интеграција психологије са другим наукама постоји и у другим областима, као што су *друштвена неуронаука*, која комбинује увиде из психологије, неуронауке и биологије да би се разумјело како друштвени процеси утичу на мозак и понашање (Maestripieri, 2015), *образовна неуронаука*, која повезује образовање, психологију и неуронауку како би побољшала праксу подучавања и учења (Campbell, 2011), као и интеграција здравствене психологије са социјалним радом, што доводи до бољег разумијевања и управљања социјалним питањима везаним за здравље (Summak et al., 2010).

Упркос свом потенцијалу, интеграција психологије с другим наукама суочава се са неколико изазова, као што су концептуалне и теоријске разлике (Rand & Ilardi, 2005), методолошке варијације (Proctor & Urcioli, 2016), комуникационе баријере и сл. (Ju et al., 2021). Да би се превазишли изазови интердисциплинарног истраживања, може се примијенити неколико стратегија, као што су развијање заједничког језика и концепата (Bracken & Oughton, 2006), интердисциплинарна обука и образовање (Ritchey & Bott, 2010), подстицање и подршка колаборативним мрежама итд.

Вјештачка интелигенција и психологија

Вјештачка интелигенција представља грану рачунарских наука која се бави развојем софтвера и система који су способни извршавати задатке који обично захтијевају људску интелигенцију. Вјештачку интелигенцију није лако дефинисати, имајући у виду неспособност психологије да да јединствену дефиницију интелигенције. Дефиниције вјештачке интелигенције се, најчешће, ослањају на одређење интелигенције које подразумева аутономију и прилагођавање, кроз способност учења из динамичног окружења (Mialhe & Nodes, 2017). Према сложености и капацитетима у извршавању задатака вјештачка интелигенција се уобичајено дијели на: (а) *уско специфичну*, која је фокусирана на обављање специфичних задатака, као што су препознавање говора, препознавање лица, препоруке

производа, играње игара итд., која не може обављати задатке изван свог дефинисаног подручја, (б) *општу*, која има способност обављања било којег когнитивног задатка као и човек, укључујући широк спектар вјештина, рјешавања проблема, учења из искуства, прилагођавање различитим захтјевима итд., и (в) *суперинтелигенцију*, која би премашила најбоље људске интелектуалне способности у свим областима и која би, ако би била постигнута, могла представљати значајан преокрет у начину на који друштво функционише.

Вјештачка интелигенција обухвата широк спектар техника и метода које се користе да би *агенти* – програми који се покрећу на рачунарским системима, обављали различите задатке. Ово укључује области *машинског учења*, *обраду природног језика*, *роботику*, али вјештачка интелигенција налази примјену и у многим другим областима.

Машинско учење је подобласт вјештачке интелигенције која се бави развојем алгоритама и модела који омогућавају рачунарима да уче из података, користећи методе као што су (а) *надгледано учење*, гдје алгоритам учи из упарених улазних и излазних података који су му пружени за обуку; (б) *ненадгледано учење*, гдје алгоритам учи из неанотираних података, тј. из података гдје немамо тачне излазне вриједности које су дале повратну информацију систему како би требало да изгледају излази и (в) *дубоко учење*, које се ослања на неуронске мреже, које имају већи број слојева (дубоких структура), што омогућава алгоритмима да аутоматски извршавају хиљаде задатака.

Обрада природних језика се бави развојем техника за обраду и анализу језика. Укључује препознавање говора, превод текста, генерисање текста и разумијевање смисла из језичких података. Вјештачка интелигенција се користи у области роботике за развој алгоритама који омогућавају роботима да се крећу, комуницирају с околином и извршавају задатке. Иако се ради о различитим областима, које имају своје специфичности, веома често се принципи и модели једне области примјењују у другој, како би се ефикасније обављали предвиђени задаци. У области обраде природног језика користи се машинско учење, како би се омогућило агентима да разумију, интерпретирају и обрађују језичке податке на начин сличан човеку.

Утицај вјештачке интелигенције на психологију је вишеструк и нуди могућности за унапређење истраживања,

Виртуелна стварност је рачунарски генерисано окружење са сценама и објектима који изгледају као стварни, чинећи да се корисник осјећа да је уроњен у то окружење.

Виртуелна стварност је једна од 3Д технологија која се у великој мјери користи у психологији, у истраживањима, психолошким третманима, процјени, учењу итд.

теорије и праксе. Машинско учење и анализа великих скупова података пружају увид у сложена људска понашања и менталне процесе, који су раније били недостижни (Lawrence, 1991). Способност вјештачке интелигенције да симулира и моделира људске когнитивне процесе нуди вриједан увид у разумијевање памћења, учења и доношења одлука (Gilhooly, 1989). Обрада природног језика, не само да може помоћи у долажењу до одговора на који начин обрађујемо, тј. продукујемо и перципирамо језик, већ представља користан алат продубљивања разумијевања људи и култура (Berger & Packard, 2022). Вјештачка интелигенција се користи и у развоју виртуелних терапеута и чет-ботова, који корисницима пружају емотивну подршку, разговарају с њима о њиховим осјећањима и пружају ресурсе за побољшање менталног здравља. Уз њену помоћ се могу анализирати понашања људи на друштвеним мрежама, како би боље разумјели друштвене динамике, утицај друштвених интеракција на ментално здравље и шире социјалне трендове итд.

Вјештачка интелигенција се све више користи и у дијагностичком и терапијском контексту. Њени алгоритми могу помоћи у идентификацији образаца симптома и понашања, што потенцијално доводи до прецизнијих дијагноза стања менталног здравља (Timmons et al., 2022). Она има потенцијал да значајно унаприједи психолошке терапије, јер може олакшати персонализоване психолошке интервенције анализом појединачних података и прилагођавањем терапија специфичним потребама пацијената (Zhou et al., 2022). Технологије *виртуелне реалности*, вођене вјештачком интелигенцијом, нуде нове путеве за терапију изложености и лијечење стања као што су пост-трауматски стресни поремећај и фобије (Ausman, 2019). Вјештачка интелигенција би могла да промијени приступ психолошкој процјени, пружајући алате за ефикаснију и тачнију процјену психолошких стања и особина (Costa et al., 2020).

Употреба вјештачке интелигенције у психологији покреће важна етичка питања, нарочито у погледу пристрасности у алгоритмима и њене примјене у терапијским и истраживачким контекстима (Timmons et al., 2022). Поред тога, поузданост и интерпретабилност закључака добијених уз помоћ вјештачке интелигенције остају значајни разлози за забринутост. Стога је од суштинске важности да алати

засновани на вјештачкој интелигенцији буду робусни и да се њихови резултати могу јасно и прецизно тумачити, како би се обезбиједила њихова ефикасна примјена (Ausman, 2019).

С убрзаним развојем вјештачке интелигенције, њена интеграција у различите области психологије постаје неизбјежна. Овај процес ће резултовати све већом потребом за обуком психолога у примјени и кориштењу алата вјештачке интелигенције, као и у проучавању интеракције између људи и нових технологија. Истовремено, ова интеграција ће подстаћи већу интердисциплинарну сарадњу, у којој ће се објединити знања из рачунарских наука, неуронауке и психологије, с циљем дубљег разумијевања човјека, његовог понашања и доживљавања.

Питања за размишљање

Да ли ће интердисциплинарност довести до губитка идентитета психологије, као једине науке која се бави психичким доживљавањем и понашањем?

Да ли ће персонализовани AI терапијски чет ботови замијенити психотерапеуте?

Да ли ће, у ком степену и на којим пољима доћи до веће интеграције са другим научним дисциплинама?

Да ли је потребно да психотерапије интегришу и статистички приступ, како би се смањила терапеутска субјективност и повећала тачност предвиђања исхода терапије?

На који начин ће у будућности AI утицати на психички живот људи?

На који начин се може вратити пољуљано повјерење у науку?

ЛИТЕРАТУРА

- Ægisdóttir, S., White, M. J., Spengler, P. M., et al. (2006). The Meta-Analysis of Clinical Judgment Project: Fifty-Six Years of Accumulated Research on Clinical Versus Statistical Prediction. *The Counseling Psychologist*, 34(3), 341–382. <https://doi.org/10.1177/0011000005285875>
- Adolphs, R. (2001). The neurobiology of social cognition. *Current Opinion in Neurobiology*, 11(2), 231–239. [https://doi.org/10.1016/s0959-4388\(00\)00202-6](https://doi.org/10.1016/s0959-4388(00)00202-6)
- Anderson, P. (1999). Complexity Theory and Organization Science. *Organization Science*, 10(3), 216–232. <http://www.jstor.org/stable/2640328>
- Allport, G. W. (1937). *Personality – A Psychological Interpretation*. Henry Holt and Company.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Reinhart & Winston.
- Allport, G. W. (1966). Traits revisited. *American Psychologist*, 21(1), 1–10. <https://doi.org/10.1037/h0023295>
- Allport, G.W. (1968) The historical background of modern social psychology. In Lindzey, G. and Aronson, E. (ed.) *Handbook of Social Psychology*, 1–80. Addison-Wesley.
- Anderson, L.W., & Krathwohl, R. D. (Eds.). (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman.
- Anvari, F., & Lakens, D. (2018). The replicability crisis and public trust in psychological science. *Comprehensive Results in Social Psychology*, 3(3), 266–286. <https://doi.org/10.1080/23743603.2019.1684822>
- APA (n.d.a). Motivation. In *Dictionary of Psychology*. Retrieved January 5, 2023, from <https://dictionary.apa.org/motivation>
- APA (n.d.b). Personality Trait. In *Dictionary of Psychology*. Retrieved January 5, 2023, from <https://dictionary.apa.org/personality-trait>
- APA (n.d.c). Psychological Need. In *Dictionary of Psychology*. Retrieved January 5, 2023, from <https://dictionary.apa.org/psychological-need>
- APA (2014). Guidelines for Prevention in Psychology. *American Psychologist*, 69(3), 285–296. <https://doi.org/10.1037/a0034569>
- Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., De Vries, R. E., Di Blas, L., ... De Raad, B. (2004). A Six-Factor Structure of Personality-Descriptive Adjectives: Solutions From Psycholexical Studies in Seven Languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356–366. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.356>
- Asendorpf, J. B. et al. (2013). Recommendations for Increasing Replicability in Psychology. *European Journal of Personality*, 27(2), 108–119. <https://doi.org/10.1002/per.1919>
- Atkinson, R. C., & Shiffrin, R. M. (1968). Human Memory: A Proposed System and its Control Processes. *Psychology of Learning and Motivation*, 2, 89–195. [https://doi.org/10.1016/s0079-7421\(08\)60422-3](https://doi.org/10.1016/s0079-7421(08)60422-3)
- Ausman, M. C. (2019). Artificial Intelligence's Impact on Mental Health Treatments. *Proceedings of the 2019 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society - AIES '19* (pp. 533–534). <https://doi.org/10.1145/3306618.3314311>
- Babin, J. B., & Harris, G. E. (2011). *Consumer Behaviours*. Cengage Learning.
- Baddeley, A. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory? *Trends in Cognitive Sciences*, 4(11), 417–423. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(00\)01538-2](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(00)01538-2)
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.

- Bartholow, R. (1874). Experimental investigations into the functions of the human brain. *American Journal of the Medical Sciences*, 67, 305–313.
- Baumeister, R. (2014). *Constructing a scientific theory of free will*. 235–256. <https://doi.org/10.7551/MITPRESS/9780262026680.003.0007>
- Beltz, A., Wright, A., Sprague, B., & Molenaar, P. (2016). Bridging the Nomothetic and Idiographic Approaches to the Analysis of Clinical Data. *Assessment*, 23, 447–458. <https://doi.org/10.1177/1073191116648209>
- Bennett, A. H., & Godlee, R. J. (1885). Case of cerebral tumor. *Medico-Chirurgical Transaction*, 68, 243–275.
- Berger, J., & Packard, G. (2022). Using natural language processing to understand people and culture. *American Psychologist*, 77(4), 525–537. <https://doi.org/10.1037/amp0000882>
- Berkeley, G. (2003). A treatise concerning the principles of human knowledge. Dover Publications. (Original work published 1710).
- Benetka, G., & Werbik, H. (2021). The Brain as a Protagonist: Without the Brain, All Is Nothing. In G. Benetka and H. Werbik. *Discussing Cognitive Neuroscience, Psychology, Neurophysiology, and Philosophy on the Mind, Body and Brain* (pp.37–152). https://doi.org/10.1007/978-3-030-71040-8_7
- Berger, J. (2009). Predmet kliničke psihologije. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 9–28). Centar za primenjenu psihologiju.
- Berliner, D. C. (2006). Educational psychology: Searching for essence throughout a century of influence. U Alexander, P. A. & Winne, P. H. (Eds.), *Handbook of educational psychology* (pp. 3–27). Erlbaum.
- Bischoff, C. H. E. (1805). Darstellung der Gall'schen Gehirn- und Schädel-Lehre; nebst Bemerkungen über diese Lehre von Christoph Wilh. Hufeland. Wittich.
- Bischoff, C. H. E. (1807.) Some account of Dr. Gall's new theory of physiognomy founded upon the anatomy and physiology of the brain and the form of the skull with the critical strictures of C. W. Hufeland. Trans. and Preface H. C. Robinson. Longman, Hurst, Rees, and Orme.
- Bjorklund, D. (2018). Behavioral Epigenetics: The Last Nail in the Coffin of Genetic Determinism. *Human Development*, 61, 54–59. <https://doi.org/10.1159/000481747>
- Bloom, B., Englehart, M. Furst, E., Hill, W., & Krathwohl, D. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. *Handbook I: Cognitive domain*. Longmans, Green.
- Borman, W. C., Ilgen, D. R., & Klimoski, R. J. (Eds.). (2003). *Handbook of psychology: Industrial and organizational psychology*, 12. John Wiley & Sons, Inc..
- Bower, G. H. & Hilgard, E. R. (1981). *Theories of learning* (5th edition). Prentice-Hall.
- Boyack, K. W., Klavans, R., & Börner, K. (2005). Mapping the backbone of science. *Scientometrics*, 64(3), 351–374. <https://doi.org/10.1007/s11192-005-0255-6>
- Boyd, D., & Bee, H. (2014). *Lifespan Development* (7th ed.). New York, NY: Pearson International.
- Bracken, L., & Oughton, E. (2006). 'What do you mean?' The importance of language in developing interdisciplinary research. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(3), 371–382. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2006.00218.x>
- Brans, K. & Verduyn, P. (2014). Intensity and Duration of Negative Emotions: Comparing the Role of Appraisals and Regulation Strategies. *PLoS ONE*, 9(3), e92410–. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0092410>

- Branscombe, H. P., & Baron, P. A. (2023). *Social Psychology* (15th ed.). Perason.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia (2022). Temperament. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/temperament>.
- Broca, M. P. (1861a). Perte de la parole, ramollissement chronique et destruction partielle du lob antérieur gauche de cerveau. *Bulletins de la Société d'Anthropologie*, 62, 235–238.
- Broca, M. P. (1861b) Remarques sur le siège de la faculté du langage articulé, suivies d'une observation d'aphemie (Perte de la Parole). *Bulletins et memoires de la Societe Anatomique de Paris*, 36, 330–357.
- Bugental, J. F. T. (1964). The Third Force in Psychology. *Journal of Humanistic Psychology*, 4(1), 19–26. <https://doi.org/10.1177/002216786400400102>
- Bukvić, A. (1996). *Načela izrade psiholoških testova*. Zavod za izdavanje udžbenika.
- Bunge, M. (2011). Knowledge: Genuine and Bogus. *Science & Education*, 20(5-6), 411–438.
<https://doi.org/10.1007/s11191-009-9225-3>
- Campbell, S. R. (2011). Educational Neuroscience: Motivations, methodology, and implications. *Educational Philosophy and Theory*, 43(1), 7–16.
<https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2010.00701.x>
- Carr, H. A. (1925). *Psychology: A study of mental activity*. Longmans.
- Carroll, J. B. (1997). The three-stratum theory of cognitive abilities. In D. P. Flanagan, J. L. Genshaft, & P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (pp. 122–130). The Guilford Press.
- Chaplin, J., & Krawiec, T. (1960). *Systems and Theories of Psychology*. Holt, Rinehart, and Winston.
- Cohen, P., & Cohen, J. (1984). The Clinician's Illusion. *Archives of General Psychiatry*, 41(12), 1178. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1984.01790230064010>
- Cormier, S. L., & Hackney, H. (1987). *The Professional Counselor: A Process Guide to Helping*. Prentice-Hall.
- Costa, A. P., Reis, L. P., & Moreira, A. (Eds.). (2020). *Computer Supported Qualitative Research. Advances in Intelligent Systems and Computing*. Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-31787-4>
- Crocker, L. D., Heller, W., Warren, S. L., O'Hare, A. J., Infantolino, Z. P., & Miller, G. A. (2013). Relationships among cognition, emotion, and motivation: implications for intervention and neuroplasticity in psychopathology. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00261>
- Cronbach, L. J. (1990). *Essentials of psychological testing*. Harper Collins Publisher.
- Cunningham, S. (1985). Humanists celebrate gains, goals. *APA Monitor*, 16, 18.
- Cunningham, W. A., Johnson, M. K., Gatenby, J. C., Gore, J. C., & Banaji, M. R. (2003). Component processes of social evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 639–649.
- Čolović, P., & Milin, P. (2018). Korelacioni istraživački nacrti. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Daft, R. L. (2004). Theory Z: Opening the corporate door for participative management. *Academy of Management Perspectives*, 18(4), 117–121.
<https://doi.org/10.5465/ame.2004.15268709>
- Damasio, A. (1994). *Descartes' Error, Emotion Reason and the Human Brain*. Grosset/Putnam.
- Damjanović, K. (2023). Šta pije krava - Psihologija racionalnog mišljenja. Helix.

- Darwin, C. R. (1859). *On the origin of species by means of natural selection*. Murray.
- Darwin, C. R. (1871). *The descent of man, and selection in relation to sex*. John Murray.
- Davis, R., Campbell, R., Hildon, Z., Hobbs, L., & Michie, S. (2014). Theories of behaviour and behaviour change across the social and behavioural sciences: a scoping review. *Health Psychology Review*, 9(3), 323–344. <https://doi.org/10.1080/17437199.2014.941722>
- Dawes, R. M., Faust, D., & Meehl, P. E. (1993) Statistical prediction versus clinical prediction: Improving what works. In G. Keren & C. Lewis (Eds.), *A handbook for data analysis in the behavioral sciences: Methodological issues* (pp. 351–367). Lawrence Erlbaum.
- Descartes, R. (1972). *Treatise on man* (T. S. Hall, Trans.). Harvard University Press. (Original work published 1637).
- Descartes, R. (2008). *Meditations on first philosophy* (M. Moriarty, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1641).
- Deutsch, J. (1960). *The structural basis of behavior*. Cambridge University Press.
- Dewey, J. (1896). The reflex arc concept in psychology. *Psychological Review*, 3, 357–370.
- Dijksterhuis, A. & Van Olden, Z. (2006). On the benefits of thinking unconsciously: Unconscious thought increases post-choice satisfaction. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42, 627–631.
- Dinić, B. (2019). *Principi psihološkog testiranja*. Filozofski fakultet Novi Sad. Preuzeto sa <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-540-2>.
- Doyal, L., & Gough. I. (1991). *A Theory of Human Need*. Macmillan.
- Dreyfus, H. L., & Dreyfus, S. E. (1986). *Mind over Machine: the power of human intuition and expertise in the age of the computer*. Basil Blackwell.
- Duc N. M., et al. (2020). Predatory open access journals are indexed in reputable databases: A revisiting issue or an unsolved problem? *Medical Archives*, 74, 318–322. <https://doi.org/10.5455/medarh.2020.74.318-322>
- Dwyer, D. B., Falkai, P., & Koutsouleris, N. (2018). Machine Learning Approaches for Clinical Psychology and Psychiatry. *Annual Review of Clinical Psychology*, 14(1), 91–118. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045037>
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Eather, N., Wade, L., Pankowiak, A. et al. (2023). The impact of sports participation on mental health and social outcomes in adults: a systematic review and the ‘Mental Health through Sport’ conceptual model. *Systematic Reviews*, 12, 102. <https://doi.org/10.1186/s13643-023-02264-8>
- Ebbinghaus, H. (1885). *Über das Gedächtnis. Untersuchungen zur experimentellen Psychologie*. Duncker & Humblot.
- Ecklund, E. H., Scheitle, C. P., & Pennsylvania, T. (2007). Religion among academic scientists: Distinctions, disciplines, and demographics. *Social Problems*, 54(2), 289–307. <https://doi.org/10.1525/sp.2007.54.2.289.290>
- Edmondson, A. C. (2018). *The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth*. Wiley.
- Edmondson, A. C., & Lei, Z. (2014). Psychological Safety: The History, Renaissance, and Future of an Interpersonal Construct. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 23–43. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091305>

- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 701–778). John Wiley & Sons, Inc.
- Ekman, P. (1992b). Are there basic emotions? *Psychological Review*, 99(3), 550–553.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.3.550>
- Eysenck, H. J. (1957). The effect of psychotherapy: An evaluation. *Journal of Consulting Psychology*, 16, 319–324.
- Fajgelj, S. (2003). Psihometrija: metod i teorija psihološkog merenja. Centar za primenjenu psihologiju.
- Fajgelj, S. (2007). *Metode istraživanja ponašanja*. Treće dopunjeno izdanje. Centar za primenjenu psihologiju.
- Fechner, G. T. (1860). *Elemente der psychophysik*. Breitkopf und Härtel.
- Ferrier, D. (1876). *The Functions of the Brain*. Smith, Elder.
- Finlay, L., & Gough, B. (Eds.). (2003). *Reflexivity: A practical guide for researchers in health & social sciences*. Blackwell Science.
- Fisher, H. E., Island, H. D., Rich, J., Marchalik, D., & Brown, L. L. (2015). Four broad temperament dimensions: description, convergent validation correlations, and comparison with the Big Five. *Frontiers in Psychology*, 6. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01098>
- Feixas, G., & Botella, L. (2004). Psychotherapy integration: Reflections and contributions from a constructivist epistemology. *Journal of Psychotherapy Integration*, 14(2), 192–222. <https://doi.org/10.1037/1053-0479.14.2.192>
- Flourens, M. J. P. (1823). *Examen da la phrenologie*. Paulin.
- Flourens, M. J. P. (1824). *Recherches expérimentales sur les propriétés et les fonctions du système nerveux, dans les animaux vertébrés*. Crevot.
- Fontana, D. (1981). *Psychology for Teachers*. Palgrave Macmillan.
- Fowler, F. J. (1993). *Survey research method* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- Friedman, H., & MacDonald, D. (2002). Using transpersonal tests in humanistic psychological assessment. *The Humanistic Psychologist*, 30, 223–236.
<https://doi.org/10.1080/08873267.2002.9977037>
- Frijda, N. H. (2007). *The laws of emotion*. Erlbaum.
- Fritsch, G., & Hitzig, E. (1870). Über die elektrische Erregbarkeit des Grosshirns. *Arch Anat Physiol Wissen*, 37, 300–332.
- Freud, S. (1895). *Project for a scientific psychology*. Standard Edition, 1, pp. 283–397. Hogarth.
- Freud, S. (1900). *Die traumdeutung*. Franz Deutcke.
- Freud, S. (1914). *Remembering, repeating and working-through*. S.E., 12, 145–156. Hogarth.
- Freud, S. (1915). *The unconscious*. S.E., 14, pp. 159–215. Hogarth.
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*. S.E., 14, pp. 1–66. Hogarth.
- Freud, S. (1925). *An autobiographical study*. The Hogart Press and The Institute of Psycho-analysis.
- Freud, S. (1933). *New introductory lectures on psycho-analysis*. Carlton House.
- Freud, S. (1940). An outline of psycho-analysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, 21, 27–84.
- Fulgozi, A. (1983). *Psihologija ličnosti. Teorije i istraživanja*. Školska knjiga.
- Gall, F. J., & Spurzheim, J. G. (1810–1819). *Anatomie et Physiologie du Système Nerveux en Général, et du Cerveau en Particulier* (4 vols. and an atlas). Schoell.

- Garb, H. N., & Wood, J. M. (2019). Methodological advances in statistical prediction. *Psychological Assessment*, 31(12), 1456-1466. <https://doi.org/10.1037/pas0000673>
- Gardner, H. (1985). *The mind's new science*. Basic Books.
- Gardner, H., & Hatch, T. (1989). Multiple Intelligences Go to School: Educational Implications of the Theory of Multiple Intelligences. *Educational Researcher*, 18(8), 4-10. <https://doi.org/10.2307/1176460>
- Garfield, S. L., & Bergin, A. E. (1994). Introduction and historical overview. In A. E. Bergin, & S. L. Garfield (Eds.), *Handbook of psychotherapy and behavior change* (4th ed.). John Wiley.
- Georgoulas, N. (2019). Counseling Psychology: Types, Objectives and the Role of Counseling Psychologist. *Studies in Humanities and Social Sciences*, 103-112.
- Gigerenzer, G. (2008). Why Heuristics Work. *Perspectives on Psychological Science*, 3(1), 20-29. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2008.00058.x>
- Gigerenzer, G., & Gaissmaier, W. (2015). Decision making: Nonrational theories. In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (2nd ed., Vol. 5). Amsterdam: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.26017-0>
- Gigerenzer, G., Todd, P. M. & the ABC Research Group (1999) *Simple heuristics that make us smart*. Oxford University Press.
- Gilhooly, K. J. (1989). *Human and machine problem solving*. Plenum Press.
- Gladwell, M. (2008). *Outliers: The story of success*. Little, Brown and Co.
- Gottlieb, G. (2001). Comparative Psychology. In (Eds.) N. J. Smelser & P.B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, pp. 2414-2421. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/00362-4>
- Greening, T. (2006). Five basic postulates of humanistic psychology. *Journal of Humanistic Psychology*, 46(3), 239-239. Adapted by Tom Greening from J.F.T. Bugental's "The Third Force in Psychology". *Journal of Humanistic Psychology*, 1964, 4(1), 19-25.
- Groth-Marnat, G. (1997). *Handbook of psychological assessment* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Grove, W. M., & Lloyd, M. (2006). Meehl's contribution to clinical versus statistical prediction. *Journal of Abnormal Psychology*, 115(2), 192-194. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.115.2.192>
- Grove, W. M., Zald, D. H., Lebow, B. S., Snitz, B. E., & Nelson, C. (2000). Clinical versus mechanical prediction: A meta-analysis. *Psychological Assessment*, 12(1), 19-30. doi:10.1037/1040-3590.12.1.19
- Гвозденовић, В. (2015). Има ли експериментална психологија алтернативу? *Научни скуп: Стање и перспективе истраживања у хуманистичким и друштвеним наукама*, 16, 537-548.
- Гвозденовић, В. (2016). *Методе и технике у експерименталној психологији*. Академска мисао.
- Godovykh, M., & Tasci, A. D. (2021). Emotions, feelings, and moods in tourism and hospitality research: Conceptual and methodological differences. *Tourism and Hospitality Research*, 22(2), 247-253. <https://doi.org/10.1177%2F14673584211039867>
- Gough, B., & Madill, A. (2012). Subjectivity in psychological science: from problem to prospect. *Psychological methods*, 17(3), 374-84. <https://doi.org/10.1037/a0029313>.
- Greenwald, A. G., & Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4-27. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.1.4>

- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). Sage Publications, Inc.
- Guthrie, E. R. (1959). Association by contiguity. In Sigmund Koch (Ed.), *Psychology: A study of a science 2*, (pp. 158 –195). McGraw-Hill.
- Hajal, F. (1983). Galen's Ethical Psychotherapy: Its Influence on a Medieval Near Eastern Physician. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 38(3), 320–333. <https://doi.org/10.1093/jhmas/38.3.320>
- Hall, C. S. & Lindzey, G. (1978). *Theories of personality* (3th edition). John Wiley and Sons.
- Hansson, S. O. (2009). Cutting the Gordian knot of demarcation. *International Studies in the Philosophy of Science*, 23(3), 237–243.
- Hansson, S. O. (2017). Science denial as a form of pseudoscience. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 63, 39–47. <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2017.05.002>
- Harackiewicz, J. M., Smith, J. L., & Priniski, S. J. (2016). *Interest Matters. Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 3(2), 220–227. <https://doi.org/10.1177/2372732216655542>
- Havighurst, R. (1953). *Human development and education*. Longmans, Green.
- Hartley, D. (1948). Observations on man, his frame, his duty and his expectations, In W. Dennis (Ed.), *Readings in the history of psychology* (pp. 81–92). Appleton-Century-Crofts (Original work published 1749).
- Hartley, J., & Branthwaite A. (2000). *The Applied Psychologist* (2nd edition). Open University Press.
- Haselton, M. G., Nettle, D., & Andrews, P. W. (2005). The evolution of cognitive bias. In D. M. Buss (Ed.), *Handbook of evolutionary psychology* (pp. 724–746). Wiley.
- Havelka, N. (1998). Vrijednosne orijentacije adolescenata: vrijednosti i kontekst. *Psihologija*, 4, 343–364.
- Haynes, C. J. (2009). Holistic human development. *Journal of Adult Development*, 16(1), 53–60. <https://doi.org/10.1007/s10804-009-9052-4>
- Heather, N. (1976). *Radical perspectives in psychology*. Methuen.
- Hidi, S., & Renninger, K. A. (2006). *The Four-Phase Model of Interest Development*. *Educational Psychologist*, 41(2), 111–127. https://doi.org/10.1207/s15326985ep4102_4
- Hietanen, J., Turunen, P., Hirvonen, I., Karisto, J., Pättiniemi, I., & Saarinen, H. (2020). How Not to Criticise Scientism. *Metaphilosophy*, 51(4), 522–547. <https://doi.org/10.1111/meta.12443>
- Hilgard, E. R. (1956). *Theories of learning*. Appleton-Century-Crofts.
- Hilgard, E. R. (1980). The trilogy of mind: Cognition, affection, and conation. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16(2), 107–117. [https://doi.org/10.1002/1520-696\(198004\)16:2<107::aid-jhbs2300160202>3.0.co;2-y](https://doi.org/10.1002/1520-696(198004)16:2<107::aid-jhbs2300160202>3.0.co;2-y)
- Hillner, K. P. (1978). *Psychology of Learning: A Conceptual Analysis*. Pergamon Press.
- Hofmann, S. G., Asnaani, A., Vonk, I. J. J., Sawyer, A. T., & Fang, A. (2012). The Efficacy of Cognitive Behavioral Therapy: A Review of Meta-analyses. *Cognitive Therapy and Research*, 36(5), 427–440. <https://doi.org/10.1007/s10608-012-9476-1>
- Hothersall, D. (1995). *History of psychology* (3rd edition). McGraw-Hill, Inc.
- Howart, I. (1975). The uses of psychology. In W.E.C. Gilham (Ed.) *Psychology today*. Hodder Teach Yourself Books.
- Hrnjica, S. (2009). Psihologija osoba sa posebnim potrebama In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 223–2238). Centar za primenjenu psihologiju.

- Hudson, R. (2023). Explicating Exact versus Conceptual Replication. *Erkenn*, 88, 2493–2514.
<https://doi.org/10.1007/s10670-021-00464-z>
- Hume, D. (1748). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Dent.
- Hume, D., (1975). *A Treatise of Human Nature*, L. A. Selby-Bigge (ed.), 2nd ed., revised by P.H. Nidditch, Clarendon Press (Original work published 1739).
- Hupp, S., Mercer, J., Thyer, B. A., & Pignotti, M. (2019). Critical thinking about psychotherapy. In S. Hupp (Ed.), *Pseudoscience in child and adolescent psychotherapy: A skeptical field guide* (pp. 1–13). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781316798096.003>
- Iscoe, I. (1987). From Boston to Austin and points beyond: The tenacity of community psychology. *American Journal of Community Psychology*, 15, 587–590.
- Ivić, I. Ignjatović Savić, N., & Rosandić, R. (1989). Priručnik za vežbe iz razvojne psihologije. Društvo psihologa Srbije.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. Holt. (Reprinted 1950, Dover Publications).
- Jamieson, M. K., Govaart, G. H., & Pownall, M. (2023). Reflexivity in quantitative research: A rationale and beginner's guide. *Social and Personality Psychology Compass*. *Advance online publication*. <https://doi.org/10.1111/spc3.12735>
- Jansson-Boyd, C. (2010). *Consumer Psychology*. Open University Press.
- Ju, B., Jin, T., & Stewart, J. B. (2016). Investigating communication hindrance in interdisciplinary collaboration: A grounded theory approach. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 53(1), 1–4.
<https://doi.org/10.1002/pra2.2016.14505301113>
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263–291. <https://doi.org/doi:10.2307/1914185>
- Kalat, W. J. (2018). *Biological Psychology*. Cengage Learning.
- Kant, I. (1908). Critique of Pure Reason. (J. Watson, Trans.). In B. Rand (Ed.), *Modern classical philosophers* (pp. 376–456). Houghton Mifflin. (Original work published 1781).
- Katz, D. (1960). The Functional Approach to the Study of Attitudes. *Public Opinion Quarterly, Special Issue: Attitude Change*, 24(2), 163–204.
<https://doi.org/10.1086/266945>
- Katz, D., & Kahn, R. L. (1978). *The social psychology of organizing* (2nd ed.). Wiley.
- Kavussanu, M., & Boardley, I. D. (2009). The Prosocial and Antisocial Behavior in Sport Scale. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 31(1), 97–117.
<https://doi.org/10.1123/jsep.31.1.97>
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51–60.
<https://doi.org/10.1177/002200275800200106>
- Kenny, D. T. (2001). Carol Jones (Ed). *Readers' Guide to the Social Sciences*, Volume 1, pp 1105–1106. Fitzroy Dearborn Publishers.
- King, D. B., Woody, D. W., & Wayne W. (2013). *A History of Psychology: Ideas & Context* (5th Edition). Pearson.
- Kitchener, R. (1982). Holism and the Organismic Model in Developmental Psychology. *Human Development*, 25, 233–249. <https://doi.org/10.1159/000272811>
- Kitcher, S. P. (2022). Philosophy of science. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-science>.

- Klempe, S. H. (2020) The Origin of Psychology in the Humanities. *The Oxford Research Encyclopedia of Psychology*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190236557.013.473>
- Kleinmuntz, B., & Elstein, A. S. (1987). Computer modeling of clinical judgment. *Critical Reviews in Medical Informatics*, 1(3), 209–228.
- Gluckhohn, C., & Murray, H. A. (1948). *Personality in nature, society, and culture*. Knopf.
- Koffka, K. (1922). Perception: and introduction to the Gestalt-theorie. *Psychological Bulletin*, 19, 531–585.
- Koffka, K. (1935). *Principles of Gestalt psychology*. Harcourt.
- Köhler, W. (1927). *The mentality of apes*. Harcourt, Brace.
- Köhler, W. (1947). *Gestalt psychology*. Liveright. (Original work published 1929).
- Koch, C. (2004). *The quest for consciousness: A neurobiological approach*. Roberts & Co.
- Kolb, B., & Whishaw, Q. I. (2015). *Fundamentals of Human Neuropsychology*. Worth Publishers.
- Kondić, K. (2009). Dečja klinička psihologija. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 277–296). Centar za primenjenu psihologiju.
- Костић, А. (2010). *Когнитивна психологија*. Завод за уџбенике.
- Kostić, M. (2009). Forenzička psihologija: psiholozi kao sudski veštaci. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 199–222). Centar za primenjenu psihologiju.
- Korn, J. H., Davis, R., & Davis, S. F. (1991). Historians' and chairpersons' judgments of eminence among psychologist. *American Psychologist*, 46(7), 789–792. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.7.789>
- Korshin, Sh. (1975). Theory and Research in Community Psychology. In Sh Korshin (Ed.), *Modern Clinical Psychology*. Basic Books Inc. Publishers.
- Kodžopeljić, J., & Pekić, J. (2017). *Psihologija u nastavi. Odabrane teme iz psihologije obrazovanja*. Filozofski fakultet.
- Krech, D. (1962). Cortical localization of function. In L. Postman (Ed.), *Psychology in the making* (pp. 31–72). Knopf.
- Креч, Д., Крачфилд Р., & Балаки, И. Л. (1972). *Појединац у друштву*. Завод за уџбенике и наставна средства.
- Krishnan, S. (n.d.). The counselling process. Retrieved December 08, 2023, from <http://www.dspmuranchi.ac.in/pdf/Blog/stages%20of%20counselling.pdf>
- Крстић, Д. (1988а). Интересовање. *Психолошки речник*. Вук Караџић.
- Крстић, Д. (1988б). Стање. *Психолошки речник*. Вук Караџић.
- Kuhn, T. S. (1970a). Logic of discovery or psychology of research? In I. Lakatos and A. Musgrave (Eds.), *Criticism and the growth of knowledge* (pp–1–24). Cambridge University Press.
- Kuhn, T. S. (1970b). *The structure of scientific revolutions*. The University of Chicago Press
- Lally, M., & Valentine-French, S. (2019). Lifespan development: A psychological perspective Links to an external site. (2nd ed.). Open Textbook Library.
- Lambert, M. J., & Bergin, A. E. (1992). Achievements and limitations of psychotherapy research. In D. K. Freedheim, H. J. Freudenberger, J. W. Kessler, S. B. Messer, D. R. Peterson, H. H. Strupp, & P. L. Wachtel (Eds.), *History of psychotherapy: A century of change* (pp. 360–390). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10110-010>
- Lamri, J., & Lubart, T. (2023). Reconciling Hard Skills and Soft Skills in a Common Framework: The Generic Skills Component Approach. *Journal of Intelligence* 11, 107. <https://doi.org/10.3390/jintelligence1106010>

- Lapointe, F. H. (1970). Origin and evolution of the term "psychology." *American Psychologist*, 25(7), 640–646. <https://doi.org/10.1037/h0029766>
- Lashey, K. C. (1950). In search of the engram. In *Society for Experimental Biology, Physiological mechanisms in animal behavior*. Society's Symposium IV., (pp. 454–482). Academic Press.
- Lesthaeghe, R. (2001). Family Theory: Complementarity of Economic and Social Explanations. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 5373–5378. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02173-2>
- Larsen, T. & Buss, D. (2013). *Personality Psychology: Domains of Knowledge About Human Nature* (5th edition). McGraw-Hill Education.
- Lazarus, R. S. (1991a). *Emotion and Adaptation*. Oxford University Press.
- Lazarus, R. S. (1991b). Progress on a cognitive-motivational-relational theory of emotion. *American Psychologist*, 46(8), 819–834. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.46.8.819>
- Laczniak, G. R., & Murphy, P. E. (2006). Normative Perspectives for Ethical and Socially Responsible Marketing. *Journal of Macromarketing*, 26(2), 154–177. <https://doi.org/10.1177/0276146706290924>
- Lawrence, T. (1991). Impacts of artificial intelligence on organizational decision making. *Journal of Behavioral Decision Making*, 4(3), 195–214. <https://doi.org/10.1002/bdm.3960040306>
- Lawter, L., Kopelman, R. E., & Prottas, D. J. (2015). McGregor's theory X/Y and job performance: A multilevel, multi-source analysis. *Journal of Managerial Issues*, 27(1-4), 84–101.
- Leichsenring, F., Steinert, C., Rabung, S., & Ioannidis, J. P. A. (2022). The efficacy of psychotherapies and pharmacotherapies for mental disorders in adults: an umbrella review and meta-analytic evaluation of recent meta-analyses. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association* (WPA), 21(1), 133–145. <https://doi.org/10.1002/wps.20941>
- Letherby, G., Scott, J., & Williams, M. (2012). *Objectivity and Subjectivity in Social Research*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781473913929>
- Lewin, K. (1936a). *A dynamic theory of personality*. McGraw-Hill.
- Lewin, K. (1936b). *Principles of Topological Psychology*. McGraw-Hill.
- Lewis, M. (2008). The emergence of human emotions. In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, & L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 304–319). The Guilford Press.
- Lilienfeld, S. O., Lynn, S. J., & Lohr, J. M. (2015). Science and pseudoscience in clinical psychology: Initial thoughts, reflections, and considerations. In S. O. Lilienfeld, S. J. Lynn, & J. M. Lohr (Eds.), *Science and pseudoscience in clinical psychology* (2nd ed., pp. 1–16). The Guilford Press.
- Lloyd-Evans, S. (2006). Focus Groups. In V. Desai & R., Potter, *Doing development research* (pp. 153–162). Sage Publication, Inc.
- Locke, J. (1690). *An essay concerning humane understanding in four books*. Printed for Tho. Basset, and sold by Edw. Mor.
- Lynch, J. G., Bradlow, E. T., Huber, J. C., & Lehmann, D. R. (2015). Reflections on the replication corner: In praise of conceptual replications. *International Journal of Research in Marketing*, 32(4), 333–342. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2015.09.006>
- Maciejewski, P. K., Zhang, B., Block, S. D., & Prigerson, H. G. (2007). An Empirical Examination of the Stage Theory of Grief. *JAMA*, 297(7), 716. <https://doi.org/10.1001/jama.297.7.716>

- Mach, E. (1914). *Analysis of sensations*. Open court. (Original work published 1886).
- MacLeod, R. B. (1963). Phenomenology: A challenge to experimental psychology. In T. W. Wann (Ed.), *Behaviorism and phenomenology*. University of Chicago
- Magnusson, D., & Stattin, H. (2007). *The Person in Context: A Holistic-Interactionistic Approach*, 400–464. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.CHPSY0108>.
- Maestripieri, D. (2015). The Evolution of Interdisciplinary Research on Human Behavior, Brain, and Body. *Adaptive Human Behavior and Physiology*, 1, 1–3. <https://doi.org/10.1007/s40750-014-0001-5>
- Mamun, A., Syeed, M., & Yasmeen, F. (2015). Are investors rational, irrational or normal?. *Journal of Economic and Financial Studies*, 3, 1–15. <https://doi.org/10.18533/JEFS.V3I04.161>
- Mascolo, M. F. (2017). How objectivity undermines the study of personhood: Toward an intersubjective epistemology for psychological science. *New Ideas in Psychology*, 44, 41–48. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2016.11.005>
- Meyer, S. J., Farrar, M. A., Biezonski, D., & Yates, R. Y. (2023). *Psychopharmacology Drugs, the Brain, and Behavior*. Oxford University Press.
- Marx, M. (1963). The general nature of theory construction. In M. H. Marx (Ed.), *Theories in contemporary psychology* (pp. 4–6). Macmillan.
- Marx, M. & Hillix, M. (1963). *Systems and Theories in Psychology*. McGraw-Hill.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. Harper & Row.
- Maslow, A. H. (1970a). *Motivation and personality* (2nd ed.). Harper & Row.
- Maslow, A. H. (1970b). Religions, values, and peak experiences. Penguin. (Original work published 1966)
- McGregor, D. M. (1960). *The human side of enterprise*. McGraw-Hill.
- McGeoch, J. (1933). The Formal Criteria of a Systematic Psychology. *Psychological Review*, 40(1), 1–12.
- McClelland, J., & Rumelhart, D. (1986). *Parallel distributed processing, II*. MIT Press.
- Merriam-webster (n.d.). *Frustration*. Retrieved January 20, 2023, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/frustration>
- Meehl, P. E. (1954). *Clinical versus statistical prediction: A theoretical analysis and a review of the evidence*. University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.1037/11281-000>
- Meehl, P. E. (1896). Diagnostic taxa as open concepts: Metatheoretical and statistical questions about reliability and construct validity in the grand strategy of nosological revision. In T. Millon & G. L. Klerman (Eds.), *Contemporary directions in psychopathology* (pp. 215-231). Guilford Press.
- McDonald, R. I., & Crandall, C. S. (2015). Social norms and social influence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 3, 147–151. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.04.006>
- Mialhe, N. & Hodes, C. (2017). The third age of artificial intelligence. *Field actions science Reports*, 17, 6–11.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Naklada slap.
- Milas, G. (2007). *Psihologija marketinga*. Target.
- Miller, G. A. (2003). The cognitive revolution: A historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(3), 141–144. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(03\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(03)00029-9)
- Miller, J. G. (2005). Essential role of culture in developmental psychology. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 109, 33–41. <https://doi.org/10.1002/cd.135>

- Mills, J. (2013). Freedom and determinism. *The Humanistic Psychologist*, 41(2), 101–118.
<https://doi.org/10.1080/08873267.2012.694128>
- Mitić, M. (2005). Psihologija u zajednici. In B. Radojević et al. (Eds.), *Svako ima nekoga koga nema*. Familija – asocijacija za alternativno porodično staranje o djeci. Korisnici usluga u kliničkoj psihologiji. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 113–122). Centar za primenjenu psihologiju.
- Mitić, M. (2009). Korisnici usluga u kliničkoj psihologiji. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 113–122). Centar za primenjenu psihologiju.
- Mitić, M. (2009). Korisnici usluga u kliničkoj psihologiji. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 113–122). Centar za primenjenu psihologiju.
- Mitić, M. (2009). Zdravstvena psihologija. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 167–198). Centar za primenjenu psihologiju.
- Mitić, M. (2009). Klinička psihologija u socijalnoj zaštiti. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 253–276). Centar za primenjenu psihologiju.
- Moritsugu, J., Vera, E., Wong, Z. F., & Duffy, K. G., *Community psychology* (5th edition). Routledge.
- Monks, F. J. (1995). Creativity: Idiographic versus nomothetic approach. *European Journal of High Ability*, 6(2), 137–142. <https://doi.org/10.1080/0937445940060237>
- Moore, D. S. (2003). It's Not All in Your Genes: Life from a Developmental System Perspective. *The American Journal of Psychology*, 116(2), 307–315.
<https://doi.org/10.2307/1423584>
- Mottelson, A., & Kontogiorgos, D. (2023). Replicating replicability modeling of psychology papers. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 120(33):e2309496120.
<https://doi.org/10.1073/pnas.2309496120>
- Müller, J. (1835). *Handbuch der Physiologie des Menschen: für Vorlesungen*. Hölscher.
- Nabavi, R. T. (2012). Bandura's social learning theory & social cognitive learning theory. *Theory of Developmental Psychology*, 1–24.
- National Association of School Psychologists. (2021). *Comprehensive School-Based Mental and Behavioral Health Services and School Psychologists* [handout]. Author.
- Naufel, K. Z., Appleby, D. C., Young, J., Van Kirk, J. F., Spencer, S. M., Rudmann, J., ...Richmond, A. S. (2018). *The skillful psychology student: Prepared for success in the 21st century workplace*. Retrieved from:
<https://www.apa.org/careers/resources/guides/transferable-skills.pdf>
- Neisser, U. (1967). *Cognitive psychology*. Appleton–Century–Crofts.
- Nikolić, V. (2001). *Rekreacijom do zdravlja*. Crnogorski savez za sportsku rekreaciju „Sport za sve“.
- Nisbet, A. R., & Greenfeld, L. (2021). Social science. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/social-science>.
- Norcross, J. C. (1990). An Eclectic Definition of Psychotherapy. In J. K. Zeig, & W. M. Munion (Eds.), *What Is Psychotherapy? Contemporary Perspectives* (pp. 218–220). Jossey-Bass.
- Norcross, J. C., & Goldfried, M. R. (Eds.). (2005). *Handbook of psychotherapy integration* (2nd ed.). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195165791.001.0001>
- Norcross, J. C., & Wampold, B. E. (2011). Evidence-based therapy relationships: Research conclusions and clinical practices. In J. C. Norcross (Ed.), *Psychotherapy relationships that work: Evidence-based responsiveness* (2nd ed., pp. 423–430). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199737208.003.0021>

- Noroozi, O., Pijera-Díaz, H. J., Sobocinski, M., Dindar, M., Järvelä, S., & Kirschner, P. A. (2020). Multimodal data indicators for capturing cognitive, motivational, and emotional learning processes: A systematic literature review. *Education and Information Technologies*, 25(6), 5499–5547. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10229-w>
- Nosek, B. A. et al. (2022). Replicability, robustness, and reproducibility in psychological science. *Annual Review of Psychology*, 73, 719–748. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020821-114157>
- Oaksford, M., & Chater, N. (2009). The uncertain reasoner: Bayes, logic, and rationality. *Behavioral and Brain Sciences*, 32(01), 105–120. <https://doi.org/10.1017/s0140525x0900051x>
- Oberauer, K., & Lewandowsky, S. (2019). Addressing the theory crisis in psychology. *Psychonomic Bulletin & Review*, 26(5), 1596–1618. <https://doi.org/10.3758/s13423-019-01645-2>
- Огњеновић, П. (2006). *Осећај и мера. О психофизичким основама сазнања* (четврто издање). Мостарт.
- Огњеновић, П., & Шкорц, Б. (2005). *Наше намере и осећања. Увод у психологију мотивације и емоција*. Гутенбергова галаксија.
- Okasha, S. (2002). *Philosophy of science*. Oxford University Press.
- Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science *Science*, 349(6251), aac4716.
- Oreskes, N. (2021). *Why trust science?* Princeton University Press.
- Orford, J. (1992). *Community Psychology – Theory and Practice*. John Wiley Sons, Inc.
- Ouchi, W. (1981). *Theory Z: How American management can meet the Japanese challenge*. Addison-Welsey.
- Pajević, D. (2003). *Psihologija sporta i rekreacije*. Graformak.
- Patil P., Peng R. D., & Leek, J. T. (2016). What Should Researchers Expect When They Replicate Studies? A Statistical View of Replicability in Psychological Science. *Perspect Psychol Sci.*, 11(4), 539–44. <https://doi.org/10.1177/1745691616646366>
- Pavlov, I. (1903). *The Experimental Psychology and Psychopathology of Animals*. The 14th International Medical Congress, Madrid, Spain, April 23–30.
- Papini, M. (2008). *Comparative Psychology. Evolution and Development of Behavior*. Psychology Press.
- Pham, M. (2007). Emotion and Rationality: A Critical Review and Interpretation of Empirical Evidence. *Review of General Psychology*, 11, 155–178. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.11.2.155>
- Phillips, D. L. (1977). The Demarcation Problem in Science. In: *Wittgenstein and Scientific Knowledge*. Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-1-349-03160-3_7
- Piccirillo, M. L., & Rodebaugh, T. L. (2019). Foundations of idiographic methods in psychology and applications for psychotherapy. *Clinical Psychology Review*, 71, 90–100 <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2019.01.002>
- Pinel, J., & Barnes, S. (2021) *Biopsychology* (11th edition). Global edition.
- Pintrich, P. R. (2000). Multiple goals, multiple pathways: The role of goal orientation in learning and achievement. *Journal of Educational Psychology*, 92(3), 544–555. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.92.3.544>
- Plutchik, R. (1980). *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*. Harper and Row.
- Proctor, R. W., & Urcuioli, P. J. (2016). Functional relations and cognitive psychology: Lessons from human performance and animal research. *International Journal of Psychology*, 51(1), 58–63. <https://doi.org/10.1002/ijop.12182>

- Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. Routledge.
- Popović, B. V. (2009). Klinička procjena. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 123–146). Centar za primenjenu psihologiju.
- Position statement of the European Federation of Sport Psychology (FEPSAC): I. Definition of sport psychology (1996). *The Sport Psychologist*, 10(3), 221–223.
- Postle, R. B. (2015). *Essentials of Cognitive Neuroscience*. Wiley-Blackwell.
- Poplin, M. (1984). Toward An Holistic View of Persons with Learning Disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 7, 290–294. <https://doi.org/10.2307/1510226>.
- Privitera, J. G. (2017). *Research Methods for the Behavioral Sciences*. SAGE Publications, Inc.
- Putnik, N. (2004). Plutarh i Seneka: dva pristupa tešenju ožalošćenih. *Lucida Intervalla*, 30. Filozofski fakultet Beograd.
- Radonjić, S. (1999a). *Uvod u psihologiju. Struktura psihologije kao nauke*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radonjić, S. (1999b). *Psihologija učenja. Knjiga prva*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rand, K. L., & Ilardi, S. S. (2005). Toward a consilient science of psychology. *Journal of Clinical Psychology*, 61(1), 7–20. <https://doi.org/10.1002/jclp.20088>
- Reeve, J. (2005). *Understanding motivation and emotion* (4th ed.). John Wiley & Sons Inc.
- Remes, O., Mendes, J. F., & Templeton, P. (2011). Biological, psychological, and social determinants of depression: A review of recent literature. *Brain Sci.* 11(12):1633. <https://doi.org/10.3390/brainsci11121633>
- Revonsuo, A. (2018). *Foundations of consciousness*. Routledge.
- Renner, K., Klee, S., & Oertzen, T. (2020). Bringing back the person into behavioural personality science using big data. *European Journal of Personality*, 34, 670–686. <https://doi.org/10.1002/per.2303>
- Riggio, R. E. (2013). *Introduction to Industrial and Organizational Psychology* (6th ed.). Routledge.
- Ristić, Ž. (1995). *O istraživanju, metodu i znanju*. Institut za pedagoška istraživanja.
- Ritchey, K. A., & Bott, J. P. (2010). Exploring interdisciplinary themes in introductory psychology. *Teaching of Psychology*, 37(4), 262–266. <https://doi.org/10.1080/00986283.2010.510958>
- Roberts, B. W., & DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1), 3–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.1.3>
- Robinson, D. K. (2010). Fechner's inner psychophysics. *History of Psychology*, 13(4), 424–433. <https://doi.org/10.1037/a0021641>
- Roediger, H. L. (1985). Remembering Ebbinghaus. *Contemporary psychology*, 30, 519–53.
- Rot, N. (1990). *Opšta psihologija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rot, N. (1994). *Osnovi socijalne psihologije* (9-o izdanje). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Roth, A., & Fonagy, P. (2004). *What works for whom? A critical review of psychotherapy research*. (2nd ed.). Guilford.
- Rotter, J. B. (1982). *The development and applications of social learning theory*. Praeger.
- Rubenstein, D. I., & Rubenstein, D. R. (2013). Social Behavior. *Encyclopedia of Biodiversity*, 571–579. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-384719-5.00126-x>
- Rubin, E. (1915). *Synsoplevede figurer: Studier i psykologisk analyse* [Perceived figures: Studies in psychological analysis]. Gyldendal, Nordisk forlag.

- Rumelhart, D., & McClelland, J. (1986). *Parallel distributed processing, I*. MIT Press.
- Rust, J., & Golombok, S. (1999). *Modern Psychometrics* (2nd ed.). Routledge.
- Schwab, J. J. (1973). The practical 3: Translation into curriculum. *School Review*, 81, 501– 522.
- Sage, L., Kavussanu, M., & Duda, J. (2006). Goal orientations and moral identity as predictors of prosocial and antisocial functioning in male association football players. *Journal of Sports Sciences*, 24(5), 455–466. <https://doi.org/10.1080/02640410500244531>
- Sarbin, T. R. (1986). Prediction and clinical inference: Forty years later. *Journal of Personality Assessment*, 50(3), 362–369. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa5003_5
- Sartre, J.-P. (2007). *Existentialism is a humanism* (C. Macomber, Trans.). Yale University Press. (Original work published 1946).
- Schell, A., & Dawson, M. E. (2001). Psychophysiology. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 12448–12452. <https://doi.org/10.1016/b0-08-043076-7/03424-0>
- Schacter, D. L., Gilbert, D. T., Wegner, D. M. (2020). *Psychology* (5th Edition). Worth Publishers.
- Schultz, D. & Schultz, S. (2011). A history of modern psychology. Cengage Learning.
- Sherif, M., & Sherif, C. (1956). *An outline of social psychology*. Harper & Bros.
- Sherman, J. W., Gawronski, B., Gonsalkorale, K., Hugenberg, K., Allen, T. J., & Groom, C. J. (2008). The self-regulation of automatic associations and behavioral impulses. *Psychological Review*, 115, 314–335.
- Sherman, W. J., & Klein, A. W. S. (2021). The Four Deadly Sins of Implicit Attitude Research. *Frontiers in Psychology*. 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.604340/full>. ISSN 1664-1078.
- Shields, M. R. (2023). The sick off spring of science: bad science and pseudoscience.. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series VII*, 15(64), 241– 245. <https://doi.org/10.31926/but.ssl.2022.15.64.2.13>
- Serra-Garcia, M., & Gneezy, U. (2021). Nonreplicable publications are cited more than replicable ones. *Science Advances*, 7(21), eabd1705. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abd1705>
- Simon, H. (1986). Rationality in Psychology and Economics. *The Journal of Business*, 59, 209–224. <https://doi.org/10.1086/296363>
- Simonoff, L. N., (1866). Die Hemmungsmechanismen der Säugetiere experimentell bewiesen. *Archiven der Anatomie und Physiologie*, 33, 545–564.
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. MacMillan.
- Smederevac, S., & Mitrović, D. (2006). *Ličnost - metodi i modeli*. Centar za primenjenu psihologiju.
- Snyder, M., & Ickes, W. (1985). Personality and social behavior. In G. Lindzey, & E. Aronson (Eds.), *Handbook of social psychology* (3rd Edition., pp. 883-948). Random House.
- Solomon, C. R. (2022). Emotion. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/emotion>.
- Spradley, J. P. (1979). *The Ethnographic Interview*. Rinehart & Winston.
- Sperry, L., & Mansager, E. (2004). Holism in psychotherapy and spiritual direction: A course correction. *Counseling and values*, 48, 149–160. <https://doi.org/10.1002/J.2161-007X.2004.TB00241.X>
- Spurzheim, J. G. (1832). *Manuel de phrénologie*. Porthmann.
- Stakić, Đ. (1990). Primena kliničke psihologije u socijalnom radu. IN J Berger et al. (Eds.), *Klinička psihologija*. Naučna knjiga.

- Stančić, V. (1982). *Odgojno-obrazovna integracije djece sa teškoćama u razvoju*. Fakultet za defektologiju.
- Sternberg, J. R. (2000). *Handbook of human intelligence*. Cambridge University Press.
- Sternberg, J. R. (2021). *Adaptive Intelligence: Surviving and Thriving in Times of Uncertainty*. Cambridge University Press.
- Sternberg, J. R. (2022). Human intelligence. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/science/human-intelligence-psychology>.
- Sternberg, J. R. & Sternberg, K. (2012). *Cognitive psychology*. Wadsworth, Cengage Learning.
- Strongman, K. T. (2003). *The Psychology of Emotion*, 4th edition. John Wiley & Sons Ltd.
- Summak, M. S., Samancıoğlu, M., & Bağlibel, M. (2010). Technology integration and assesment in educational settings. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 1725–1729 <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.973>
- Šram, Z. (2003). Vrijednosne orijentacije i struktura ličnosti - relacije na srednjoškolskom uzorku završnog razreda. *Pedagogija*, 41(3-4), 91–114.
- Tarnas, R. (1991). *The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas that Have Shaped Our World View*. Random House.
- Temerlin, M. (1963). On Choice and Responsibility in a Humanistic Psychotherapy. *Journal of Humanistic Psychology*, 3, 35–48. <https://doi.org/10.1177/002216786300300104>
- Thagard, P. (1996). *Mind: Introduction to cognitive science*. The MIT Press.
- Tinbergen, N. (1963). On aims and methods of ethology. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, 20(4), 410–33. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0310.1963.tb01161.x>
- Timmons, A. C., Duong, J. B., Simo Fiallo, N., et al., (2023). A call to action on assessing and mitigating bias in artificial intelligence applications for mental health. *Perspectives on Psychological Science*, 18(5), 1062–1096. <https://doi.org/10.1177/17456916221134490>
- Tinbergen, N. (2010). On aims and methods of Ethology. *Zeitschrift Für Tierpsychologie*, 20(4), 410–433. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0310.1963.tb01161.x>
- Titchener, E. B. (1896). *An outline of psychology*. Macmillan.
- Titchener, E. B. (1898). Postulates of structural psychology. *Philosophical Review*, 7, 449–465.
- Titchener, E. B. (1899). Structural and functional psychology. *Philosophical Review*, 8, 290–299.
- Titchener, E. B. (1912). Prolegomena to a study of introspection. *American Journal of Psychology*, 23, 427–448.
- Titchener, B. E. (1928). *A text-book of psychology*. The MacMillan Company.
- Tolin, D. F., McKay, D., Forman, E. M., Klonsky, E. D., & Thombs, B. D. (2015). Empirically Supported Treatment: Recommendations for a New Model. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 22(4), 317–338. <https://doi.org/10.1111/cpsp.12122>
- Tolman, E. C. (1936). Operational behaviorism and current trends in psychology. *Proceedings. 25th Anniv. Celebration of Inauguration of Graduate Studies, Univ. of Southern Califor*, 89–103.
- Truxillo, M. D., Bauer, N. T., & Erdogan, B. (2021). *Psychology and Work. An Introduction to Industrial and Organizational Psychology* (2nd ed.). Routledge.
- Требјешанин, Ж. (2004). *Речник психологије*. Стубови културе.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and psychology of choice. *Science*, 211, 453–458. <https://doi.org/10.1126/science.7455683>

- Tversky, A., & Kahneman, D. (1992). Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5(4), 297–323. <https://doi.org/10.1007/BF00122574>
- Thissen, D., & Wainer, H. (Eds.). (2001). Test scoring. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Trull, T.J. (2005). *Clinical psychology*. Wadsworth.
- Turner, J. H. (2013). *Contemporary Sociological Theory*. SAGE Publications, Inc.
- Tumidei, D., Alexiou, C., & Bourne, M. (2021). A choice and inevitability framework in strategic management: empirical evidence of its real-life existence. *Rev Manag Sci*, 15, 1729–1766. <https://doi.org/10.1007/s11846-020-00401-4>
- Urbina, S. (2004). Essentials of psychological testing. John Wiley & Sons Inc.
- Van Kaam, A. (1966). *Existential foundations of psychology*. Duquesne University Press.
- Vasić, A., & Šarčević, D. (2012). *Psihologija i ontogeneza. Teorije i istraživanja*. Fakultet za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkić“.
- Vidal, F. (2011). *The Sciences of the Soul: The Early Modern Origins of Psychology*. University of Chicago Press.
- Vlajković, J. (2009). Psihologija u zajednici. In J. Berger & M. Mitić (Eds). *Klinička psihologija* (pp. 239–252). Centar za primenjenu psihologiju.
- Von Engelhardt, D. (2004). Patient vs. disease in medicine: Historical perspectives and contemporary concerns. *Journal of Nephrology*, 17(4), 611–618.
- Vosečková, A., Truhlářová, Z., & Levická, J. (2014). New Approach to Teaching of Health Psychology Focusing on Social Work in the Family. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 132, 324–329. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.317>
- Wagner, H., & Silber, K. (2004). *Physiological Psychology*. Taylor & Francis.
- Wampold, B. E. (2001). *The great psychotherapy debate: Models, methods, and findings*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Wampold B. E., & Imel Z. E. (2015). *The Great Psychotherapy Debate: The Evidence for What Makes Psychotherapy Work*. Routledge.
- WHO (2022). Mental health. Retrieved July 11, 2023, from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
- Weber, E. H. (1978). *The sense of touch*. Academic Press. (Original work published 1834).
- Weick, K. E. (1968). Systematic observational methods. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *Handbook of social psychology* (pp. 357–451). Addison-Wesley.
- Wellek, A. (1957). The phenomenological and experimental approaches to psychology and characterology. . In David, H. P. & von Bracken, H. (Eds.) *Perspectives in Personality Theory*, 26, (pp. 278–299). Basic Books.
- Wernicke K. (1874). *Der aphasische Symptomencomplex. Eine psychologische Studie auf anatomischer Basis*. Crohn & Weigert.
- Wertheimer, M. (1912). Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung. *Zeitschrift für Psychologie*, 61, 161–265.
- Wertheimer, M. (1922). Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt. *Psychol. Forsch.* 1, 47–58. <https://doi.org/10.1007/BF00410385>
- Westen, D., & Weinberger, J. (2004). When clinical description becomes statistical prediction. *American Psychologist*, 59(7), 595–613. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.595>
- Westen, D., & Weinberger, J. (2004). When clinical description becomes statistical prediction. *Am Psychol.*, 59(7), 595–613. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.595>.

- Willis, K. (2006). Interviewing. In V. Desai & R., Potter, *Doing development research* (pp. 144–152). Sage Publication, Inc.
- Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology*. McGraw-Hill Education.
- Wingen, T., Berkessel, J. B., & Englich, B. (2019). No Replication, No Trust? How Low Replicability Influences Trust in Psychology. *Social Psychological and Personality Science*, 11(4), 454–463. <https://doi.org/10.1177/1948550619877412>
- Wolf, S. (1990). *Freedom within Reason*. <https://doi.org/10.5860/choice.29-0872>
- Woodworth, R. (1931). *Contemporary Schools of Psychology*. Ronald.
- Wright, W. (2013). *Born That Way: Genes, Behavior, Personality*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203760796>
- Wundt, W. (1897). *Outlines of Psychology*. Wilhelm Engelmann.
- Wundt, W. (1904). *Principles of physiological psychology* (5th ed). Macmillan.
- Wundt, W. (1912/1973). *An introduction to psychology*. Arno Press.
- Yerkes, R. M., & Dodson, J. D. (1908). The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation. *Punishment: Issues and experiments*, 27–41.
- Young, J., & Persell, R. (2006). On the Evolution of Misunderstandings about Evolutionary Psychology. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 907(1), 218–223. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2000.tb06628.x>
- Zarbo, C., Tasca, G. A., Cattafi, F., & Compare, A. (2016). Integrative Psychotherapy Works. *Frontiers in Psychology*, 6. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.02021>
- Zeigarnik, B. (1927). Über Behalten von erledigten und unerledigten Handlungen. *Psychologische Forschung*, 9, 1–85.
- Zhou, S., Zhao, J., & Zhang, L. (2022). Application of Artificial Intelligence on Psychological Interventions and Diagnosis: An Overview. *Front Psychiatry*. 13:811665. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.811665>.

ИНДЕКС АУТОРА

- Adolphs, R. 137
 Ægisdóttir, S. 230
 Allen, T. J. 137
 Alexiou, C. 205
 Allport, G. W. 21, 25, 26, 134
 Anderson, L.W. 140
 Anderson, P. 235
 Andrews, P. W. 164
 Anvari, F. 229
 Appleby, D. C. 180
 Asendorpf, J. B. 228
 Ashton, M. C. 25
 Asnaani, A. 232
 Atkinson, R. C. 107
 Ausman, M. C. 239
 Babin, J. B. 151, 153
 Baddeley, A. 173
 Baglibel, M. 235, 236
 Балаки, И. Л. 29
 Banaji, M. R. 136
 Bandura, A. 96, 208
 Barnes, S. 120, 121
 Baron, P. A. 135, 136, 147
 Bartholow, R. 75
 Bauer, N. T. 148
 Baumeister, R. 204, 205
 Bee, H. 131
 Beltz, A. 200, 201, 202
 Benetka, G. 204
 Bennett, A. H. 75
 Berger, J. 142, 143, 238
 Bergin, A. E. 232, 234, 235
 Berkeley, G. 70
 Berkessel, J. B. 227
 Berliner, D. C. 139
 Biezonski, D. 122
 Bischoff, C. H. E. 73
 Bjorklund, D. 209
 Block, S. D. 30
 Bloom, B. 140
 Boardley, I. D. 137
 Borman, W. C. 148
 Börner, K. 45
 Botella, L. 234
 Bott, J. P. 235, 236
 Bourne, M. 205
 Bower, G. H. 25
 Boyack, K. W. 45
 Boyd, D. 131
 Bracken, L. 236
 Bradlow, E. T. 229
 Brans, K. 22
 Branscombe, H. P. 135, 136
 Branthwaite A. 159
 Broca, M. P. 74
 Brown, L. L. 25
 Bugental, J. F. T. 104
 Bukvić, A. 56
 Bunge, M. 213
 Buss, D. 21, 26, 127
 Campbell, S. R. 236
 Carr, H. A. 90
 Carroll, J. B. 24
 Cattafi, F. 232, 234
 Chaiken, S. 29
 Chaplin, J. 81
 Chater, N. 202
 Cohen, J. 220
 Cohen, P. 220
 Compare, A. 232, 234
 Cormier, S. L. 160
 Costa, A. P. 238
 Crandall, C. S. 137
 Crocker, L. D. 23
 Cronbach, L. J. 57
 Cunningham, S. 105
 Cunningham, W. A. 136
 Čolović, P. 212, 213

- Damnjanović, K. 202
- Daft, R. L. 150
- Darwin, C. R. 89
- Davis, R. 79, 86, 89, 236
- Davis, S. F. 79, 86, 89
- Dawes, R. M. 230
- Dawson, M. E. 122
- De Raad, B. 25
- De Vries, R. E. 25
- DelVecchio, W. F. 26
- Descartes, R. 69, 70
- Deutsch, J. 44
- Dewey, J. 90
- Di Blas, L. 25
- Dijksterhuis, A. 136
- Dindar, M. 23
- Dinić, B. 57
- Dodson, J. D. 155
- Doyal, L. 27
- Dreyfus, H. L. 165
- Dreyfus, S. E. 165
- Duc, N. M. 214
- Duda, J. 137
- Duffy, K. G. 174
- Duong, J. B. 238
- Dwyer, D. B. 230
- Eagly, A. H. 29
- Eather, N. 154
- Ebbinghaus, H. 78
- Ecklund, E. H. 70
- Edmondson, A. C. 163, 164
- Eisenberg, N. 137
- Ekman, P. 22
- Elstein, A. S. 231
- Englehart, M. 140
- Englich, B. 227
- Erdogan, B. 148
- Eysenck, H. J. 94
- Fabes, R. A. 137
- Fajgelj, S. 34, 50, 55, 61, 62, 128, 131
- Falkai, P. 230
- Fang, A. 137
- Farrar, M. A. 122
- Faust, D. 230
- Fechner, G. T. 77
- Feixas, G. 234
- Ferrier, D. 75
- Finlay, L. 206
- Fisher, H. E. 25
- Flourens, M. J. P. 74
- Fonagy, P. 232
- Fontana, D. 125
- Forman, E. M. 232
- Fowler, F. J. 56
- Freud, S. 91, 92, 93
- Friedman, H. 207
- Frijda, N. H. 22
- Fritsch, G. 75
- Fulgozi, A. 91, 103, 200
- Furst, E. 140
- Gaissmaier, W. 203
- Gall, F. J. 73
- Garb, H. N. 230
- Gardner, H. 24, 235
- Garfield, S. L. 232
- Gatenby, J. C. 136
- Gawronski, B. 137
- Georgoulas, N. 162
- Gigerenzer, G. 203
- Gilbert, D. T. 71
- Gilhooly, K. J. 238
- Gladwell, M. 167
- Gneezy, U. 212
- Godlee, R. J. 75
- Godovykh, M. 22
- Goldfried, M. R. 234
- Golombok, S. 128
- Gonsalkorale, K. 137

Gore, J.C. 136
 Gottlieb, G. 123
 Gough, B. 206
 Gough, I. 27
 Govaart, G. H. 206
 Greenfeld, L. 45
 Greening, T. 104
 Greenwald, A. G. 136
 Groom, C. J. 137
 Groth-Marnat, G. 144
 Grove, W. M. 229, 230
 Guba, E. G. 49
 Guthrie, E. R. 100
 Гвозденовић, В. 40, 43, 44, 58
 Hackney, H. 160
 Hajal, F. 68
 Hall, C. S. 103
 Hansson, S. O. 211, 213, 214
 Harackiewicz, J. M. 27
 Harris, G. E. 151, 153
 Hartley, D. 72
 Hartley, J. 159
 Haselton, M. G. 164
 Havelka, N. 28
 Hatch, T. 24
 Havighurst, R. 134
 Haynes, C. J. 207
 Heather, N. 32
 Heller, W. 23
 Hidi, S. 27
 Hietanen, J. 214
 Hildon, Z. 236
 Hilgard, E. R. 140
 Hill, W. 140
 Hillix, M. 81, 83, 84
 Hillner, K. P. 125
 Hirvonen, I. 214
 Hitzig, E. 75
 Hobbs, L. 236
 Hodes, C. 236
 Hofmann, S. G. 232
 Hothersall, D. 67, 68, 69, 72, 73, 75, 86, 87, 185
 Howart, I. 164
 Hrnjica, S. 145
 Huber, J. C. 229
 Hudson, R. 226
 Hugenberg, K. 137
 Hume, D. 72
 Hupp, S. 233
 Ickes, W. 137
 Ignjatović Savić, N. 134
 Ilardi, S. S. 236
 Ilgen, D. R. 148
 Infantolino, Z. P. 23
 Ioannidis, J. P. A. 235
 Iscoe, I. 174
 Island, H. D. 25
 Ivić, I. 134
 James, W. 89
 Jamieson, M. K. 206
 Jansson-Boyd, C. 150, 151, 152
 Järvelä, S. 23
 Jin, T. 236
 Johnson, M. K. 136
 Ju, B. 236
 Kahn, R. L. 147
 Kahneman, D. 203, 220
 Kalat, W. J. 119, 120
 Kant, I. 70
 Karisto, J. 214
 Katz, D. 29, 147
 Kavussanu, M. 137
 Kelman, H. C. 29
 Kenny, D. T. 132
 King, D. B. 104
 Kirschner, P. A. 23
 Kitchener, R. 207
 Kitcher, S. P. 46

- Klavans, R. 45
 Klee, S. 202
 Kleinmuntz, B. 231
 Klein, A. W. S. 29
 Klempe, S. H. 19
 Klimoski, R. J. 148
 Klonsky, E. D. 232
 Kluckhohn, C. 127
 Koch, C. 127
 Kodžopeljić, J. 139
 Koffka, K. 97, 100
 Köhler, W. 98, 99
 Kolb, B. 122
 Kondić, K. 147
 Kontogiorgos, D. 227
 Kopelman, R. E. 149
 Korn, J. H. 79, 86, 89
 Korshin, Sh. 146
 Костић, А. 38, 125
 Kostić, M. 145
 Koutsouleris, N. 230
 Krathwohl, R. D. 140
 Крачфилд Р. 29
 Krawiec, T. 81
 Krech, D. 29
 Krishnan, S. 161
 Крстић, Д. 27, 29
 Kuhn, T. S. 81, 213
 Laczniak, G. R. 152
 Lakens, D. 229
 Lally, M. 132
 Lambert, M. J. 234, 235
 Lamri, J. 177
 Lapointe, F. H. 19
 Larsen, T. 21, 26, 127
 Lashey, K. C. 75
 Lawrence, T. 238
 Lawter, L. 149
 Lazarus, R. S. 126
 LeBel, P. E. 229
 Lebow, B. S. 230
 Lee, K. 25
 Leek, J. T. 226, 228
 Lehmann, D. R. 229
 Lei, Z. 163
 Leichsenring, F. 235
 Lesthaeghe, R. 209
 Letherby, G. 206
 Levická, J. 235
 Lewandowsky, S. 228
 Lewin, K. 100
 Lewis, M. 22
 Lilienfeld, S. O. 214
 Lincoln, Y. S. 49
 Lindzey, G. 103
 Lloyd, M. 229
 Lloyd-Evans, S. 62
 Locke, J. 71, 72
 Lohr, J. M. 214
 Lubart, T. 177
 Lynch, J. G. 229
 Lynn, S. J. 214
 MacDonald, D. 207
 Mach, E. 97
 Maciejewski, P. K. 30
 MacLeod, R. B. 99
 Madill, A. 206
 Maestripieri, D. 236
 Magnusson, D. 207
 Mansager, E. 207
 Marchalik, D. 25
 Marx, M. 41, 44, 81, 83, 84
 Mascolo, M. F. 206
 Maslow, A. H. 105
 McClelland, J. 108
 McDonald, R. I. 137
 McGeoch, J. 81, 82
 McGregor, D. M. 149

- McKay, D. 232
 Meehl, P. E. 229, 230, 231
 Mendes, J. F. 85
 Mercer, J. 233
 Meyer, S. J. 122
 Mialhe, N. 236
 Michie, S. 236
 Milas, G. 30, 31, 35, 36, 39, 43, 49, 51, 52, 53,
 54, 56, 59, 60, 61, 151, 152, 172, 187
 Milin, P. 212
 Miller, G. A. 23
 Miller, J. G. 66, 67
 Mills, J. 205
 Mitić, M. 142, 143, 145, 146, 147
 Mitrović, D. 24, 127
 Molenaar, P. 200, 201
 Monks, F. J. 201
 Moore, D. S. 208
 Moreira, A. 238
 Moritsugu, J. 174
 Mottelson, A. 227
 Müller, J. 76
 Murphy, P. E. 152
 Murray, H. A. 127
 Nabavi, R. T. 96
 Naufel, K. Z. 180
 Neisser, U. 106
 Nelson, C. 230
 Nettle, D. 164
 Nikolić, V. 153
 Nisbet, A. R. 45
 Norcross, J. C. 234
 Noroozi, O. 23
 Nosek, B. A. 229
 O'Hare, A. J. 23
 Oaksford, M. 202
 Oberauer, K. 228
 Oertzen, T. 202
 Огњеновић, П. 23, 76, 77
 Okasha, S. 33, 69
 Orford, J. 146
 Oreskes, N. 213
 Ouchi, W. 150
 Oughton, E. 236
 Packard, G. 238
 Pajević, D. 26, 153, 154
 Pankowiak, A. 154
 Papini, M. 123
 Patil, P. 226, 228
 Pättiniemi, I. 214
 Pavlov, I. 94
 Pečić, J. 139
 Peng, R. D. 226, 228
 Pennsylvania, T. 70
 Persell, R. 209
 Perugini, M. 25
 Pham, M. 203
 Phillips, D. L. 211, 213
 Piccirillo, M. L. 201
 Pignotti, M. 233
 Pijeira-Díaz, H. J. 23
 Pinel, J. 120, 21
 Pintrich, P. R. 139
 Plutchik, R. 127
 Poplin, M. 207
 Popović, B. V. 144
 Popper, K. 213
 Postle, R. B. 123
 Pownall, M. 206
 Prigerson, H. G. 30
 Priniski, S. J. 27
 Privitera, J. G. 37, 38
 Proctor, R. W. 236
 Prottas, D. J. 149

- Putnik, N. 68
 Rabung, S. 235
 Radonjić, S. 37, 41, 42, 43, 125, 140
 Rand, K. L. 236
 Reis, L. P. 238
 Remes, O. 85
 Renner, K. 202
 Renninger, K. A. 27
 Reeve, J. 85, 125
 Revonsuo, A. 128
 Rich, J. 25
 Richmond, A. S. 180
 Riggio, R. E. 148
 Ristić, Ž. 34, 36, 37
 Ritchey, K. A. 235, 236
 Roberts, B. W. 26
 Robinson, D. K. 77
 Rodebaugh, T. L. 201
 Roediger, H. L. 78
 Rosandić, R. 134
 Rot, N. 134, 135, 140
 Roth, A. 232
 Rotter, J. B. 97
 Rubenstein, D. I. 137
 Rubenstein, D. R. 137
 Rubin, E. 97
 Rudmann, J. 180
 Rumelhart, D. 108
 Rust, J. 128
 Saarinen, H. 214
 Sage, L. 137
 Samancıoğlu, M. 235, 236
 Sarbin, T. R. 231
 Sartre, J.-P. 101
 Sawyer, A. T. 232
 Schacter, D. L. 70, 71
 Scheitle, C. P. 70
 Schell, A. 122
 Schultz, D. 88, 95, 106
 Schultz, S. 88, 95, 106
 Schwab, J. J. 139
 Scott, J. 206
 Serra-Garcia, M. 212
 Sherif, C. 134
 Sherif, M. 134
 Sherman, W. J. 29, 137
 Shields, M. R. 214
 Shiffrin, R. M. 107
 Silber, K. 122
 Simo Fiallo, N. 238
 Simon, H. 202
 Simonoff, L. N. 75
 Skinner, B. F. 31
 Smederevac, S. 24, 127
 Smith, J. L. 27
 Snitz, B. E. 230
 Snyder, M. 137
 Sobocinski, M. 23
 Solomon, C. R. 22
 Spencer, S. M. 180
 Spengler, P. M. 230
 Sperry, L. 207
 Spradley, J. P. 61
 Sprague, B. 200, 201
 Spurzheim, J. G. 73
 Stakić, Đ. 146
 Stančić, V. 145
 Stattin, H. 207
 Steinert, C. 235
 Sternberg, J. R. 24, 107, 124
 Sterenberg, K. 107, 124
 Stewart, J. B. 236
 Strongman, K. T. 126
 Summak, M. S. 235, 236

- Szarota, P. 25
 Šarčević, D. 133, 134
 Шкорц, Б. 23
 Šram, Z. 27
 Tarnas, R. 33
 Tasca, G. A. 232, 234
 Tasci, A. D. 22
 Temerlin, M. 204
 Templeton, P. 85
 Thagard, P. 235
 Thissen, D. 128
 Thombs, B. D. 232
 Thyer, B. A. 233
 Timmons, A. C. 238
 Tinbergen, N. 123
 Titchener, B. E. 20, 30, 88
 Todd, P. M. 203
 Tolin, D. F. 232
 Tolman, E. C. 96
 Требјешанин, Ж. 27
 Truhlářová, Z. 235
 Trull, T.J. 229, 230
 Truxillo, M. D. 148
 Turner, J. H. 33, 34
 Tumidei, D. 205
 Turunen, P. 214
 Tversky, A. 203, 220
 Urbina, S. 130
 Urcuioli, P. J. 236
 Valentine-French, S. 132
 Van Kaam, A. 99
 Van Kirk, J. F. 180
 Van Olden, Z. 136
 Vasić, A. 133, 134
 Vera, E. 174
 Verduyn, P. 22
 Vidal, F. 19
 Vlajković, J. 146
 Von Engelhardt, D. 206
 Vonk, I. J. J. 232
 Vosečková, A. 235
 Wade, L. 154
 Wagner, H. 122
 Wainer, H. 128
 Wampold, B. E. 232, 234
 Warren, S. L. 23
 Wayne W. 104
 Weber, E. H. 76
 Wegner, D. M. 71
 Weick, K. E. 54
 Weinberger, J. 229, 230
 Wellek, A. 103
 Werbik, H. 204
 Wernicke, K. 74
 Wertheimer, M. 97, 98
 Westen, D. 229, 230
 Whishaw, Q. I. 122
 White, M. J. 230
 Willig, C. 51, 52, 59, 60, 61
 Williams, M. 206
 Willis, K. 60
 Wingen, T. 227
 Wolf, S. 204
 Wong, Z. F. 174
 Wood, J. M. 230
 Woodwort, R. 81
 Woody, D. W. 104
 Wright, A. 200, 201
 Wright, W. 208
 Wundt, W. 86, 87
 Yates, R. Y. 122
 Yerkes, R. M. 155
 Young, J. 180, 209
 Zald, D. H. 230

Zarbo, C. 232, 234

Zeigarnik, B. 99

Zhang, B. 30

Zhang, L. 238

Zhao, J. 238

Zhou, S. 238

ИНДЕКС ПОЈМОВА

ајтем 128, 129
 Америчко психолошко удружење 30, 40, 114, 124, 173, 180, 185, 186, 188, 232
 анализа на нивоу групе 201
 аналитички приступ 89
 антисоцијално понашање 137
асоцијативни процеси 72, 98
 контигвитет 72, 88, 99
 контраст 72
 сличност 72, 99
 аутокорекција 36
 афазија 74, 79
 биолошки мотиви 22, 125, 135
 Блумова таксономија 140, 141, 155
ваљаност 33, 52, 56, 130, 193, 213, 218
 конгруентна 130
 конструктивна 130
 критеријумска 130
 предиктивна 130
 садржинска 130
варијабле 30, 42, 43, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 91, 96, 129, 172, 219, 228
 зависна 42, 58
 критеријумска 43
 независна 42, 58,
 О-варијабла 42
 предикторска 43
 Р-варијабла 42
 С-варијабла 42
 виртуелна реалност 238
 вјештачка интелигенција 140, 235, 236, 237, 238
вриједносне оријентације 27
 егзистенцијална сигурност 28
 зарада 28
 помагање 28
 популарност 28
 праведност 28
 религиозност 28
 самосталност 28
 сарадња 28
 спознаја 28

- усавршавање 28
- утицајност 28
- хедонизам 28
- вриједности 27, 28, 29, 34, 41, 46, 55, 56, 62, 81, 92, 96, 97, 102, 104, 134, 135, 150, 151, 160, 173, 174, 175, 177, 179, 186, 208, 225
- генетски фактори 85, 208, 209
- гносеологија 33
- грешка типа I 228
- дедуктивна метода 43, 68, 172
- делузије 203
- детерминизам 200, 204
- дефиниција психологије 19
- дивља дјеца 135
- дијагностика 128, 143, 146
- Дијагностички и статистички приручник за менталне поремећаје 30
- дистрибуција 131
- Дрејфусов модел компетенције 165, 167**
 - приправник 165
 - почетник 166
 - професионалац 166
 - стручњак 166
 - водећи стручњак 166
- друштвена неуронаука 236
- егзистенција 92, 101, 207
- еквидистантна промјена 78
- еколошка рационалност 202, 203
- екстралингвистичко понашање 54
- емоционална угодност 208
- епигенетски механизми 209
- епистемиологија 36
- есенција 101
- етички кодекс 173, 185, 186, 188, 195**
 - етички стандарди 186
 - општа етичка начела 186, 188
 - преамбула 186
- закон** 35, 40, 41, 44, 47, 49, 69, 77, 78, 86, 96, 116, 125, 171, 185, 186, 189, 190, 191, 201, 205, 217
 - емпиријски 43
 - нормативни 43
 - формални 43
 - закон специфичне енергије нерава 76

знање 33, 34, 35, 37, 42, 49, 50, 51, 69, 71, 69, 71, 91, 106, 116, 140, 155, 165, 166, 177, 178, 186, 190

- идеолошко 34
- концептуално 140
- логичко 34
- метакогнитивно 140
- научно 34
- процедурално 140
- реалистичко 51
- религијско 34
- социјални-конструкционистичко 50, 51
- феноменолошко 51
- чињенично 140

идиографски приступ 52, 62, 101, 102, 116, 144, 200, 201, 205

изоморфизам 44, 98

индуктивна метода 43, 66, 68, 172

интегративна психотерапија 234

интердисциплинарност 199, 226, 235, 239

интересовања 26, 27, 55, 56, 125

интерна конзистенција 130

истина 36, 222

истраживачки приступи 50

- квалитативни приступ 51
- квантитативни приступ 50
- мјешовити приступ 52

једва примјетна разлика 78

кадровска питања 148

катарза 68

квалитативне методе 49, 53, 59, 114, 116, 201, 206

- дневничка студија 60
- интервју 59, 60, 61, 140, 144, 147
- квалитативно опажање 59, 60
- фокус група 59, 61, 62

квалитет форме 97

квантитативне методе 49, 53, 55, 61, 114, 116, 201, 206

- анализа секундарне грађе 54
- експериментална метода 33, 42, 53, 57, 58, 59, 62, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 86, 88, 100, 102, 107, 114, 123, 128, 192, 200, 204, 218, 226, 227, 228
- квалитативно опажање 54

- корелационе методе 55, 56, 57
- кибернетички модел 108, 109
- кинезитерапија 153
- класично условљавање 95**
 - безусловна драж 95
 - безусловна реакција 95
 - условна драж 95
 - условна реакција 95
- клијент 67, 68, 143, 160, 161, 181, 183, 186, 187, 189, 190, 195, 219, 232, 234
- клиничка процјена 144
- клинички приступ 74, 144, 229
- когнитивна дисонанца 218
- когнитивна економија 218
- когнитивна неуронаука 121, 123
- когнитивна обрада информација 107, 108
- холистички приступ проучавању мозга 73
- компетенције 164, 165, 166, 167, 177, 178, 179, 180, 184, 188, 189
- конекционизам 108
- конструкт 26, 41, 42, 44, 53, 56, 57, 128, 130, 136, 164, 204
- критеријум научне објективности 37
- критеријум оповргљивости 213
- критеријум сагласности 36
- лингвистичко понашање 54
- личност**
 - екстраверзија 25, 26
 - емоционалност 25
 - индивидуалне црте 26
 - опште црте 26
 - отвореност према искуству 26
 - поштење 25, 182
 - савјесност 26
 - сарадљивост 25
- личност по Фројду 92**
 - ид 92
 - его 92
 - супер-его 92
- локализационистички приступ проучавању мозга 73, 74
- лоша наука 211, 212
- максимално очекивана корисност 202

математичка теорија вјероватноће 202

машинско учење 237, 238

меке вјештине 177, 178, 180

- когнитивне вјештине 180
- комуникацијске вјештине 181
- персоналне вјештине 182
- социјалне вјештине 182
- информатичке вјештине 180, 183
- аналитичко размишљање 181
- критичко мишљење 181
- креативност 181
- управљање информацијама 181
- доношење одлука 181
- комуникација 181, 182
- саморегулација 182
- прилагодљивост 182
- интегритет 182
- инклузивност 183
- лидерство 183
- менаџмент 183
- оријентација на услугу 183
- сарадња 182

методе

- експериментално самопосматрање 86, 88
- метода граница 77
- метода групне интерактивне вишеструке процјене модела 202
- метода константних дражи 77
- метода просјечне грешке 77
- метода слободних асоцијација 92
- феноменолошка метода 99, 100, 101, 102, 103

менталистички појмови 96

менталне слике 87

ментално здравље 122, 124, 141, 142, 148, 162, 168, 174, 225, 238

меморија 78, 108

- чулна 108
- краткотрајна 108
- оперативна 108
- радна 173

- дуготрајна 108
- мета-анализа 52, 55, 230, 235
- митови 37, 88, 135, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222
- мотивациони процеси 21, 22, 23
- нељудске животиње 120, 123, 124
- наслеђе 104, 200, 208, 209
- научна метода 33, 37, 38
- невербално понашање 54
- ненаучне методе 37**
 - емпиризам 37
 - метода ауторитета 37
 - метода интуиције 37
 - метода устрајности 37
 - рационализам 37
- неуроанатомија 120
- неуроендокринологија 120
- неуропатологија 121
- неурофармакологија 121
- неурофизиологија 120
- неурохемија 120
- номотетски приступ 50, 62, 102, 116, 144, 200, 201, 202, 205
- нормативне теорије одлучивања 202
- нулта хипотеза 228
- објашњење 30, 31, 41, 44, 86, 201**
 - каузално 44
 - конструктивно 44
 - редуктивно 44
 - уопштавајуће 44
- објективност 37, 55, 103, 130, 174, 190, 195, 200, 205, 206, 230
- образовна неуронаука 236
- околина 104, 200, 208, 209**
 - бихејвиорална 100
 - географска 100
- опажање 54**
 - оптрузивно 54
 - реактивно 54
 - с укључивањем 54
 - судионичко 54
- операционална дефиниција 42

операционализација 42
 организациона питања 148
 осјећања 22, 23, 28, 29, 41, 60, 61, 73, 87, 205, 238
 особа-у-контексту 146
 пацијент 74, 143, 167, 185, 190, 194, 195, 205, 220, 231, 232, 234, 235, 238
 персонализована анализа и третман 201
 питања запослених 148
 подучавање 67, 79 114, 139, 140, 156, 186, 189, 216, 236
 појам 41, 42, 221
 послије овог, с тога због овог 219
 постулати 35, 49, 82, 88, 104, 173
 потискивање 92, 93
потребе 22, 26, 27, 50, 90, 92, 99, 105, 144, 145, 151, 187
 потребе недостатка 105
 потребе раста 105
 поузданост 52, 56, 130, 171, 193, 227, 228, 238
 поучавање 67, 79
 празна плоча 67, 71
примијењене психолошке дисциплине 14, 100, 116, 117, 139, 142, 148, 153, 155, 179
 здравствена психологија 144
 индустријска и организациона психологија 139, 147, 148
 клиничка психологија дјеце 144, 147
 клиничка психологија 81, 99, 125, 139, 142, 143, 144, 145, 147
 комунална психологија 174
 неуропсихологија 115, 121, 122, 144
 образовна и школска психологија 139, 140
 психологија особа са посебним потребама 144, 145
 психологија потрошача и маркетинга 139, 150
 психологија у заједници 144, 146, 174
 спортска психологија 139, 153
 форензичка психологија 144
превенција 121, 143, 146, 162, 169, 173, 174, 179
 примарна 146
 секундарна 146
 терцијална 146
 предвиђање 30, 31, 54, 95, 144, 171, 201, 229, 230
 примарне емоције 22
пристрасности 135, 136, 137, 164, 170, 187, 203, 205, 206, 217, 220, 221, 229, 238

- ефекат глумац-посматрач 136
- илузија клиничара 220
- пристрасност кореспонденције 136
- пристрасност потврђивања 164, 218
- проблем разграничења 213
- производ 151, 152
- промоција 106, 141, 152, 169, 214
- просоцијално понашање 25, 137, 154
- просторно понашање 54
- псеудонаука 211, 212, 213, 214, 233
- психичка стања 21, 29
- психичке особине 21, 23, 24, 124**
 - интелектуалне способности 23, 124, 237
 - мотивационе особине 23, 24, 26, 124
 - темперамент 23, 24, 25, 26, 67, 124
 - црте личности 23, 24, 25, 26, 41, 124, 136, 168
- психолошке перспективе 84, 85**
 - биолошка 84
 - бихејвиорална 84
 - еволуцијска 84
 - когнитивистичка 85
 - психодинамска 84
 - социо-културална 85
 - хуманистичка 84
- психолошки налаз 145
- психолошки правци 81, 82, 83, 84**
 - бихејвиоризам 82, 94, 95, 96, 100, 105, 106
 - гештALT психологија 82, 97, 99, 100, 106
 - когнитивистички покрет 82, 106
 - психоанализа 82, 91, 92, 93, 94, 103, 105, 115, 213
 - структурализам/структурална психологија 82, 86, 88, 89, 90, 94, 97, 98
 - феноменолошко-егзистенцијалистичка психологија 82, 101
 - функционализам 82, 89, 91
 - хуманистичка психологија 82, 103, 104, 105, 106
- психофизиологија 121, 122
- психотерапија 67, 93, 94, 115, 143, 144, 160, 217, 226, 232, 233, 234, 235, 239
- психофармакологија 114, 121, 122
- психофизички паралелизам 86

развојне кризе 133
 развојне промјене 133
 развојни догађаји и задаци 133
 рачунарска когнитивна наука 44
 рекреација 154
 репликација 226, 227
 репродуктивност 226
 рефлексивност 206
 савјетовање 142, 143, 160, 161, 162, 163, 170, 189, 190, 194
саговорник у фокус групама 62
 брбљивац
 доминантни
 самосталност
 срамежљиви
 „стручњак“
 свјетоназор 66
 секундарне емоције 22
 селективна перцепција 217, 218
 селективно памћење 218
 сензације 70, 77, 88
 сконост ка себичности 136
 слободна воља 204, 205
 социјализација 134, 135, 145
 социјална когниција 134, 136
 социјална перцепција 134, 135
 социјални мотиви 22
социјални односи 137
 агресивни 137
 алтруистички 137
 кооперативни 137
 родитељски 137
 симбиотски 137
 социјално понашање 124, 134, 137
 С-Р шема 96
 С-О-Р шема 96
ставови 23, 26, 28, 29, 55, 56, 57, 62, 136, 148, 151, 177, 221, 231
 его-одбрамбени 29
 експлицитни 29
 имплицитни 29

- сазнајни 29
 - утилитарни 29
- стандардизовано мјерење 201
- старост 131, 132
- статистички приступ 230, 239
- субјективност 103, 170, 200, 205, 206, 239
- сцијентизам 214
- тврде вјештине 177, 178
- теорија X 149, 150, 151
- теорија Y 149, 150, 151
- теорија Z 149, 150, 151
- теорија заједничких фактора 234
- теоријске психолошке дисциплине 116, 119**
 - биолошка психологија 119, 120
 - когнитивна психологија 106, 124, 151
 - компаративна психологија 121, 123
 - општа психологија 119, 124
 - психологија емоција 124, 126
 - психологија личности 124, 127
 - психологија мотивације 124, 125
 - психологија свијести 124, 127
 - психологија учења 124, 125
 - психофизика 76, 77
 - психометрија 119, 128
 - развојна психологија 114, 119, 131
 - социјална психологија 119, 134, 151
 - физиолошка психологија 119, 121, 122
- терапијска алијанса 234
- тестови оријентисани на критеријум 131
- тестови оријентисани на норму 131
- тест-ретест поступак 130
- технички еклектицизам 134
- тимски рад 148, 150
- триангулација 52
- улоге психолога 159, 175**
 - експерт 165
 - истраживач 169, 170, 171
 - креатор алата 168, 169
 - посредник промјена 173, 174, 175

савјетник 160, 161, 162
 теоретичар 171, 172, 173
 члан тима 162, 163, 164
 урачунљивост 145
 фазе истраживачког процеса 39, 170
 физичка култура 153
 физичко васпитање 153
филозофске теорије/приступи 49, 69
 асоцијационизам 72, 89
 дуализам 69
 емпиризам 37
 идеализам 70
 картезијански дуализам 69
 конструкционизам 36, 49, 50, 51
 критичка теорија 36, 49, 50
 критички реализам 70
 материјализам 70
 модалне теорије 37
 наивни рационализам 70
 нативизам 69, 71, 132
 позитивизам 36, 49
 постпозитивизам 36, 49
 реализам 70
 фи-феномен 98
 формална логика 202
 френологија 73
 функционална психологија 88, 89, 90
 функционална теорија 171
 хетеростаза 200
хеуристика 46, 136, 163, 202, 203
 заснована на доступности 136, 164
 репрезентативности 136, 217, 220
 хипотеза 33, 34, 38, 39, 40, 41, 43, 50, 52, 53, 59, 61, 144, 155, 172, 213, 227,
 228
 холизам 200, 206, 207
 хомеостаза 200
 цијена 152
 циљеви психологије 30, 31

Уџбеник ПСИХОЛОГИЈА – Пролегомена представља изузетно вредно и значајно штиво написано на српском језику. Безрезервно га препоручујем за публикување и употребу у настави.

*Проф. др Василије Гвозденовић
Филозофски факултет,
Универзитет у Београду*

Уџбеник је написан јасно, прегледно и читљиво, језиком савремене психологије. Садржај уџеника је јединствен и риједак на нашим просторима, прилагођен програму образовања студената психологије и студента других усмјерења који се упознају са основама психологије, њеном историјом, правцима, основним истраживачким методама, примјеном у праксу и етичким питањима.

*Проф. др Нада Васелић
Филозофски факултет,
Универзитет у Бањој Луци*

Имајући у виду висок квалитет садржаја, дидактички приступ у представљању садржаја, литературу на основу кога су га аутори писали, те захтевност циља сваког, а нарочито уводних уџбеника, верујем да ће књига помоћи многим студентима и њиховим наставницима у савладавању првих психолошких корака.

*Проф. др Каја Дамњановић
Филозофски факултет,
Универзитет у Београду*